Claims Conference Holocaust Survivor Memoir Collection

Access to the print and/or digital copies of memoirs in this collection is made possible by USHMM on behalf of, and with the support of, the Conference on Jewish Material Claims Against Germany.

דוד (דודיק) פוּר

אל החוף הנכסף

מסע עם שמונים יתומי שואה
מן התופת לארץ ישראל

דוד (דודיק) פּוֹר

אל החוף הנכסף

מסע עם שמונים יתומי שואה
לארץ ישראל

David Pur

Longing for Home

A journey with eighty orhpans of
the Holocaust to the Land of Israel

ספר זה יוצא לאור בתמיכת קרן יעקב וקלרה עגיט
לספרות בנושא השואה וההתנגדות היהודית, טורונטו,
קנדה, באמצעות קרן הסיוע של ההסתדרות,
וכן בסיוע קרן יהושע רבינוביץ לאמנויות, תל־אביב

יד ושם - רשות הזיכרון לשואה ולגבורה
הספר ראה אור בסיוע הקרן לתמיכה בספרי זיכרונות
של ניצולי שואה. התכנים, הנתונים והעריכה הם על
אחריותו של המחבר.

הוצאת בית לוחמי הגטאות

מסת"ב ISBN 965-7014-54-9

הפקה: "מערכת" קיבוץ דליה 19239
יולי 2001

הספר מוקדש באהבה
לנכדותיי מיכל, עפרי, שיר, סיון,
לנכדי אלון
ולכל הצאצאים של 'הילדים'

סדר הפרקים

מבוא

אני רוצה לספר את סיפורם של שמונים ילדים, ילדי שואה, שרידים ממאות אלפי ילדים יהודים שנרצחו בשנות האימה הנאצית. ילדים שעשו את דרכם, כל אחד בנפרד, עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, בדרכים לא דרכים, בגטאות, במחנות, במסתורים, ביערות, בערבות סיביר. עם תום המלחמה הם המשיכו בנדודיהם, ניצולים, אודים, שרידים ממשפחות, עד שהתחברו ברוזנהיים שבגרמניה. משם יצאו לדרכם לארץ ישראל, נעצרו על־ידי הבריטים, נכלאו במחנות בקפריסין ומשם סוף סוף הגיעו לארץ ישראל.
אני מקווה שאצליח, באמצעות הסיפורים האישיים של הילדים, ובאמצעות סיפורי האישי כמדריך הקבוצה, לבטא את הרוח שפעמה בלבבות והביאה אותם עד הלום.

הספר מבוסס על זכרונות אישיים, על סיפורים כתובים ועל ראיונות אישיים עם הילדים אז ועכשיו. חלק מן הסיפורים והעדויות נגבו ונכתבו ב־1947, לקראת עלייתם מקפריסין לארץ ישראל, ופורסמו בחוברת "מעוז". חלק אחר סופר ב־1996, שנת ההתחלה של כתיבת חיבור זה. כמו כן, בעזבונו של חברי טדיק ז"ל מצאתי צרור מכתבים שכתבתי אליו מגרמניה, מן הדרך לקפריסין ובקפריסין, המבטאים את רגשותי ורשמי מהימים ההם.

רובם של הילדים היו בני שמונה עד עשר כשפרצה מלחמת העולם השנייה. הם עברו מדורי גהינום בגטאות, במחבוא אצל גויים, ביערות ובערבות רוסיה, הגיעו לחוף מבטחים, לארץ ישראל וכאן בנו את חייהם מחדש. רובם ככולם בנו משפחות, זכו לילדים ולנכדים עשו חיל בתחומים שונים, השתלבו בחברה ותרמו לבניית מדינת ישראל.

הכוויות בהן נכוו הילדים בתקופת השואה נשארו בגופם ובנפשם. הזכרונות מן הימים ההם לא נעלמו. הם נדחקו, לעתים במודע. השיכחה עשתה את שלה. "בכל ילד יהודי ששרד את השואה האיומה, העבר נשאר כאילו לא נגעו בו, לא

מעוכל. הוא הפך להסטוריה אישית, לא מבוטאת ולא משולבת" (דבורה דבורק*).
"אני לא הצלחתי להשתחרר עד היום הזה, למרות שהייתה תקופה שלא דיברתי מילה על זה, לא הזכרתי את העבר...", אומרת עדינה, ילדה שהייתה בתקופת המלחמה בסיביר, בטייגה הרוסית. "ניסיתי, אבל לא השתחררתי, עד היום אני חיה את זה, נזכרת בזה...".
"תתאר לעצמך שאני וטובה היינו כל כך הרבה שנים ביחד. לא ידעתי אם היו לנו אחים, אחיות. שכבנו מיטה ליד מיטה וכל השנים אנחנו ביחד, לא נפרדנו ולא יכולנו לספר, נסגר לנו באיזה מנעול ולא יכולנו לדבר על זה, ואנחנו שרדנו כמו אחיות. אנחנו יותר קרובות ממשפחה", מספרת זהבה ברגמן.
השתדלנו לשכוח, להדחיק את כל מה שעבר עלינו, אחרת לא היינו מסוגלים להתחיל בחיים חדשים. ושמא לא רצו להקשיב לנו?

בעשור האחרון אנשים התחילו להיפתח ולספר. כמובן, הזכרון סלקטיבי והשיכחה קיימת.
אני חושב על אמירות כמו "הבנליות של הרשע" (חנה ארנדט) או "הרוע המוחלט" (חורחה סמפרון) ואני שומע את סיפורי הזוועה – סיפורה של דבורה'לה (קצביץ), לדוגמה, על הסבל הנורא בבית היתומים הרוסי, גם לבד, בלי משפחה, בלי אם ואחות וגם ההתעללות האנטישמית הארסית של ילדי הכפרים הרוסיים. אחותה מספרת סיפור בנלי, פשוט, ללא התרגשות...
או סיפורה של שושנה (פנצ'בסקי) כיצד ירו לנגד עיניה בהוריה ובאחותה, "ככה... כמו כלום..."
אני מזדעזע מן הסיפורים ומן הטון של הסיפור. אין כמעט מעורבות פרסונלית, אמוציונלית, אין בכי, דמעות... "נשארתי לבד, לבד בעולם..." יושבים בסלון, בדירה אי שם בישראל, מספרים סיפורי זוועה מסמרי שיער בטון אינדיפרנטי כאילו זה קרה למישהו אחר. פשוט לא יאומן. בלתי אפשרי להעביר את "המנגינה" הזו לנייר.
כיצד להסביר זאת? אולי הזמן הרב שעבר מאז? האבל שבסופו של דבר הופנם? אנשים עיבדו את האבל, את הצער וזה איפשר להם להתרחק מן האירועים? השיכחה, ההדחקה? החיים החדשים שניבנו? ושמא אי אפשר להבין ולהשיג את "הרוע המוחלט"?

* Dwork, Deborah, Children with a Star: Jewish Youth in Nazi Europe, Yale University Press, 1993.

"איזה מנגנון מופלא של הזכרון: הבלתי נסבל נדחק, או ליתר דיוק נדחק פנימה, הסתמי עולה על פני השטח...".

בזמן הראיונות שאלתי את עצמי איך לדובב את אילמי הפה, את אלה שאינם רוצים ואינם מוכנים להעלות זכרונות וחוויות מנבכי העבר. האם מותר בכלל לנסות ולדובב אותם?
וכך גם לגבי כבדי הלשון, שקשה להם להעלות סיפור רצוף ומסודר.
כיצד לבנות תמונה אמיתית מתוך העירפול, השיכחה, ההדחקה, הדמיון והסינון של אירועים?
רבים מספרים את סיפורם בלשון רבים (אנחנו...).
רבים מעידים ששנים לא היו מסוגלים לספר את סיפורם.
היו כאלה שרק עכשיו, לאחרונה, נפתחו מעט והתחילו לספר, והסיפור כבר רחוק... כנראה, שהיה נחוץ זמן רב כדי לאפשר לפתוח את סגר הלב.
הסיפור האישי לפעמים מורכב מקרעים, מקטעי זכרונות, והמסקנה שהכל מקרי, יד המקרה שולטת בכל...

לצערי, לא הגעתי לכל הילדים. אחדים כבר לא בחיים, אחדים במצב בריאותי קשה שאין אפשרות לראיינם, אחדים נעלמו ולא הצלחתי למוצאם, כך שראיינתי כ־40 ילדים, וכן הוספתי את הראיונות והשיחות האישיות שקיימתי עוד בקפריסין בשנת 1947. אלה מאפשרים לי לבנות תמונה שלמה, קבוצתית ואישית. כמובן, כל אחד ואחת זהו סיפור מיוחד. כל אחד ראה את הדברים וחווה את החוויות בצורה ייחודית.
לפעמים מדהים להיווכח, שאנשים ששהו באותו מקום וראו את אותן התמונות, חוו חוויות שונות והגיבו בצורה שונה.
סיפורי האישי משתלב בסיפורם של הילדים. אני מתאר גלריה של דמויות ילדים ומסע של קבוצה על רקע של התקופה האיומה והסוערת. הגורל האכזר משותף לכולם. האסון פקד את כולם. אלה ששרדו, ניסו לחזור לחיים ולבנות את עצמם מחדש.

סיפורנו עוסק בעבר הרחוק והקרוב, אינו עוסק בהווה, בעכשיו.
זהו סיפור מעניין מבחינות רבות – הבחינה האנושית, החינוכית, החווייתית והציונית.
זהו סיפור דרמטי שיש בו הרבה התרחשויות ואירועים, סיפורים אנושיים רבים

ומגוונים של ילדים שעברו את השואה, את השהייה בגרמניה ובקפריסין אחרי המלחמה. זה אולי גם סיפור, שיש בו לקחים בתחום החינוך והפסיכולוגיה.
זו גם אחת החוויות המעניינות האישיות שלי.
"עם בוא הידיעה בא גם הזכרון, אט, אט..." (גוסטב מיירינק), אבל בסדר הפוך: "עם בוא הזכרון, באה גם הידיעה, אט, אט. ידיעה וזכרון דבר אחד הם..." (שאול פרידלנדר, 'עם בוא הזכרון').

☼

"הכל בא בחטף. לא היה זמן להיות עם עצמך רגע. וכבר אתה בלא אם וכבר אתה בלא אב, מנושל מכל ומוטל בלא לחם על הרצפה".

א' אפלפלד, מסות בגוף ראשון, עמ' 94

"מסע" הילדים מתחיל עם פרוץ מלחמת העולם השנייה. המסע איתי מתחיל מרוזנהיים בגרמניה, דרך קפריסין, לארץ ישראל.

מי הם הילדים?

מי אתה ילד יהודי התועה בדרכי החיים, לבד־לבד, ללא אם ואב, ללא ארץ, ללא השכלה ותרבות... נע ונד, מנסה להסתדר, מנסה לשרוד, ללא עבר, ללא הווה, ללא עתיד, ללא תכלית – רק להתקיים בשעה זו, ביום זה.
אתה מתחבא, מסתתר בין גויים עוינים, חושד, רואה בכל זר אויב וצר, מתחנן, מתרפס, לעתים הינך עבד או שיפחה לאדונים מנצלים.
אתה רוצה לנקום, לרצוח, לגנוב, לשדוד.
לא חושב, לא שואל, העיקר לשרוד, לחיות...
כיצד שרדת? האם שרדת? האם היו לך סיכויים לשרוד?
כיצד חזרת לחיים? כיצד הגעת לארץ ישראל? כיצד בנית, תרמת? כיצד הקמת בית, משפחה?

עם תום המלחמה בגרמניה לא שרדו ילדים יהודים.
בכנס הראשון של פליטי שואה בסט' אוטילין (גרמניה), ישב על הבמה ילד יהודי אחד, היחיד שנמצא חי בסביבה ההיא. ילד בן חמש שניצל מאושוויץ. מתוך 50–60 אלף שרידי מחנות הריכוז בגרמניה, שרד רק ילד אחד.

מליון ילדים יהודים הושמדו – לא נשאר מהם זכר, אבן, מצבה, רק אפר הקרמטוריום, או רקבון בורות...

❊

"...נקמת דם ילד קטן
עוד לא ברא השטן..."
כתב ביאליק בעקבות הפוגרום בקישינוב בו נרצחו 43 יהודים.

לאחר שחרור אושוויץ נמצאו 130 ילדים שהובאו לשם עם הוריהם לאחר התמוטטות המרד הסלובאקי באוקטובר 1944. הילדים נשארו לבדם לאחר שהוריהם נשלחו במשלוחים שונים לגרמניה, משם לא חזרו.

"האריטס" מקאטוביץ לקח את הילדים האלה עמו, 106 ילדים, וחילק אותם בין משפחות נוצריות. 24 מהם הושמו בבית מחסה ממשלתי לילדים. שארית ילדינו ממחנה השמדה איום זה, שבנס נשארו בחיים, נפלו, אפוא, שוב לידיים לא יהודיות.
במרוצת הזמן רובם של הילדים נמצאו והוחזרו אל חיק היהדות והועברו לבתי ילדים ונוער של התנועות החלוציות הציוניות (מתוך דו"ח ילדי אושוונצ'ים).
לאט, לאט הופיעו ילדים יהודים. נמצאו, נתגלו, יצאו ממרתפים ועליות גג, סומים עם היציאה לאור, צולעים, קפואים, מגיחים ממחילות מסתור. חלקם מתגלים ביערות, בקרב קבוצות פרטיזנים.

ילדים שגדלו בצל האימה והפחד, בבריחות ורדיפות; הם עסקו בעבודות שונות ומשונות, בגניבות, בבתי איכרים, בשדות וביערות. היו ילדים שהשתתפו בקרבות נגד גרמנים או נגד אנטישמים שהלשינו עליהם והסגירו אותם לידי הגרמנים. חלקם ברחו מבורות מוות, מגטאות. בדרכים לא מאומנות הצליחו לברוח, להימלט מרודפיהם, לפגוש חברים לצרה, להתחבר, להיפרד. ללמוד שאדם לאדם זאב, ולעתים מלאך ומושיע.

היו ילדים שהסתתרו במנזרים אליהם הגיעו בכוחות עצמם, או שנמסרו על־ידי הוריהם או על־ידי גויים שתפסו אותם, או שהוריהם הפקידום בידיהם. אלה ישבו בתנאים שונים כשהמטרה של ה"מצילים" וה"מסתירים" הייתה להעבירם

על דתם, להטבילם לנצרות. נטעו בהם שנאה עזה לכור מחצבתם, ניכרו אותם ממוצאם ומהוריהם. היו כאלה שהסתנוורו מהאור הקר אך המקרב, היו כאלה ששכחו את הוריהם, את בית גידולם, והיו ילדים, מאושרים יחסית, שהצליחו לברוח לרוסיה (ברה"מ). חלקם עם משפחותיהם, חלקם עם אח, אחות, קרוב משפחה, חלקם איבדו את הוריהם בדרך, חלקם נמלטו בודדים.

אחרי מסע ארוך ברחבי אוקראינה ורוסיה הגיעו ל"חוף מבטחים", לטייגה הרוסית, לסיביר, לקולחוזים, לכפרים נדחים אי־שם בסיביר, באוזבקיסטן, ברוסיה האסיאנית. הם ניצלו מצפורני היטלר, מזוועות הגטאות, המחנות וההשמדה ההמונית, אך הם עברו מסלול יסורים ופחדים שונה. רובם ככולם שהו בבתי יתומים, מנותקים מהורים; חלקם נדדו ממקום למקום, נלחמו בצפורניים על מזון, על שארית חיים. הם עבדו בפרך אצל אכרים או בבתי חרושת. מעטים זכו ללמוד בבתי ספר.
הכל סבלו מקשיים עצומים בעטיה של המלחמה - חוסר במזון, דלק, חימום, תרופות, סבלו ממחלות ומניתוק חברתי ותרבותי. עם תום המלחמה הם עזבו את רוסיה, עברו אלפי קילומטרים והגיעו לפולין ומשם הועברו בדרך לארץ־ישראל.

סיפור הצלת ילדים יהודים אחרי המלחמה הינו סיפור מרתק וייחודי. הארגונים והבודדים שעסקו במלאכה זו - ארגונם בבתי ילדים ובקיבוצים, ארגון העברתם מפולין, מהונגריה, מאוסטריה, לגרמניה ומשם, רבים דרך קפריסין, לארץ ישראל, הקמת מערכת חינוך והדרכה - עשו מלאכה קדושה ואדירה, לקחו בה חלק ותרמו להצלחתה רבים וטובים.
קבוצת הילדים שאני מתאר בחיבור זה השתלבה במבצע "ילדי ישראל חזרה לחיים".

לאחר שראיינתי עשרות ילדים ושמעתי את סיפוריהם־עדויותיהם, הגעתי למסקנה שמה שמאפיין את כולם אלו חוויות קשות, איומות, של אובדן, של טרגדיה שפקדה אותם בילדותם, של סיום תקופת ילדות ומעבר חד, פתאומי, לתקופה אחרת קשה, בלתי מובנת ובלתי מוסברת.
תחושות אלו אינן קשורות תמיד עם אירועים מסוימים, זוועתיים. מה שמבדיל ביניהם זו האישיות והאופי והרגישות של כל אחד ואחת, וכמובן התנאים והנסיבות.

הכל נפגעו, בכולם נפתח פצע עמוק, כולם נכוו וספק אם פצעיהם, כוויותיהם, הגלידו.
הכל שותפים לגורל אחד, גורלו של ילד יהודי שנקלע בכף הקלע של השואה. על כולם חרב עולמם. לפתע, בבת אחת ירד עליהם חלום בלהות. נסתיימו החיים, נהרס הבית, נגמרה המשפחה, החלו הנדודים, הסבל, אי־הוודאות. כולם שאלו, במודע או שלא במודע, מדוע זה קרה? מדוע אינה הגורל להם חיים כאלה? נחלת כולם היו הרגשות של אי ודאות, אי ביטחון, השפלה, היות פליט, תהייה ומבוכה.

❊

51 שנה לסיום מלחמת העולם השנייה. טכס הדלקת המשואות לזכר השואה, ב"יד ושם". אני מתכבד להדליק את המשואה החמישית לזכר הילדים שניספו בשואה. ברקע – סרט, המראה אותי צועד לאורך חוף הים, מוקף קבוצת ילדים. אנו עומדים שלובי ידיים ואומרים במקהלה "אלי אלי שלא ייגמר לעולם..." כשהשמש הלוהטת מעלינו והים התיכון הכחול מאחורינו. כל זאת הוקרן בטלוויזיה.
בעקבות ההופעה הזאת קיבלתי הרבה מאוד תגובות – שיחות טלפון, מכתבים, הערות של חברים, מכרים ואלמונים, וכמובן, 'הילדים' טלפנו וכתבו והעלו הצעה שנערוך פגישה, "אנו מוכרחים להיפגש...".
רבים העירו "זה הזכיר לי משום מה את הליכתו של קורצ'אק עם יתומיו..." אני לא קורצ'אק ולא מגיע למידותיו, אך האסוציאציה הזאת מעוררת אותי לציין את ההבדל המשמעותי בין הליכה עם ילדים לקראת מוות, לבין הליכתי עם הילדים לקראת החיים, לארץ ישראל. כאן טמון ההבדל בין אז לעכשיו. גברנו על מלאך המוות, התלכדנו והלכנו קבוצת ילדים, נערות ונערים, יתומי שואה, בדרך לא דרך, מעפילים לחופי ארץ ישראל, ואני בראשם...

ונפגשנו. 50 שנה מאז שרגלינו דרכו על אדמת ארץ ישראל, 50 שנה מאז שהגענו לחוף מבטחים, מאז שראינו את העמק ואת כנרת ואימצנו אותם לליבנו, לנצח. חמישים שנה שחלום הפך למציאות.
זו הייתה פגישה מרגשת. הזמן הארוך כאילו לא עבר. השתנינו, אבל תוך זמן קצר עלו מחדש תמונות מן העבר הרחוק, הייתה התרגשות כללית, דמעות נראו בעיני האנשים, עלו זכרונות מן הימים ההם. התחילו לקלוח סיפורים, אנקדוטות,

קטעי הווי. ישבנו שעות, שוחחנו, התרפקנו על זכרונותינו והיינו גאים על כך שאנחנו כאן, אזרחי מדינת ישראל, בנינו משפחות, מוקפים ילדים ונכדים. איזו גאווה נסתרת פעמה בלבבות, אנחנו כאן, גברנו על צוררינו...
בדבריי בפגישה אמרתי שמתעורר בי רצון לספר את הסיפור הזה, לכתוב את ה"פואמה הפדגוגית" זוטא, לתאר את המציאות המיוחדת ההיא...

חזרתי למחוז זיכרון. אירוע שקרה לפני למעלה מ־50 שנה חזר אליי. זהו זיכרון שלא יימחה. זו מכוות אש ואותה אי אפשר, וגם לא צריך למחוק. אפשר היה להדחיק אותו, לדחותו, אך הוא קיים והוא מלווה אותך לאורך כל החיים וכך נולד הספר.

הבאתי את הדברים כלשונם, כפי שנכתבו אז וכפי שסופרו עתה.

הסיפור האישי

עד הפגישה עם הילדים

אני – המדריך – חוויתי חוויות דומות. הייתי אחד מהם, שריד שואה. לכן גם יכולתי להזדהות איתם, להבין את בעיותיהם, לגלות אמפתיה רבה ולזכות באמונם.

נולדתי בשבלי (ליטא). אבי סבי נחטף כילד יהודי בתקופת הצאר ניקולאי (תקופת הקנטוניסטים), שירת בצבא הצארי הרוסי 25 שנים וקיבל את זכות הישיבה במוסקבה. הוא היה מן המתיישבים היהודים הראשונים במוסקבה.
אמי נולדה בליטא. אני יודע על חמישה דורות בליטא. משפחה יהודית בעיירה שבלי, רוב תושביה יהודים, מוקפת כפרים ליטאים.
אני נולדתי בשבלי. את ילדותי אני זוכר כגן עדן אבוד. אכן, ליד ביתנו היה לנו גן גדול בו גדלו עצי פרי – תפוחים, דובדבנים ושיחי תותים. באביב הייתי קוטף פירות וזולל אותם. בקיץ הייתי משחק עם חבריי ובחורף הייתי נוסע על מזחלת רתומה לסוסים לבית הספר כשפתיתי שלג עפים עליי.
גם ראשית נעוריי זכורים לי כנעורים מאושרים, חי במשפחה אוהבת ודואגת לכל צרכיי ומבטיחה את עתידי... אני זוכר את הצטרפותי לתנועת הנוער הציונית חלוצית "נצ"ח", את ימי הגמנסיה העברית "תרבות", את החברות והחברים הרבים, את השיחות ואת הוויכוחים עד שכל עולמי התנפץ לרסיסים...
כשפרצה המלחמה בין גרמניה לברה"מ, ב־22 ביוני 1941, נפלו פצצות על שבלי. הרדיו בישר על פרוץ המלחמה. רק יום לפני כן סיימתי את בחינת הבגרות האחרונה. קפצתי מן המיטה, התלבשתי ורצתי לעבר הגמנסיה לקחת את תעודת הבגרות. בדרך פגשתי תלמידים בני כיתתי שרצו באותו כיוון, כי איך אפשר להתחיל את הפרק החדש בחיים ללא תעודת בגרות...?
הצבא הגרמני הפולש שוטף בסערה את ליטא ש"שוחררה" שנתיים לפני כן על־ידי הצבא האדום. יהודי העיירה חשים את הסכנה האיומה המתקרבת, הצבא האדום נסוג, בורח, ללא סדר, אחוז פניקה. הצבא הגרמני צועד בביטחה, כאילו זהו מצעד צבאי חגיגי, כולו שריון וסדר. צבא מנצח, כובש, דורס ומשמיד כל מי שעומד בדרכו.
מבעד לחלון כסוי וילון משקיפים אב ובנו. האב שותק, עיניו עצובות, קומתו שחוחה קמעה כאילו עולמו עומד להתמוטט עליו, הוא מחזיק ביד בנו בן ה־16

וחצי. הנער עוקב אחר המצעד של הצבא האיום והמאיים, כשעדיין תמונות הצבא האדום הבורח, המבוהל, מתערבבות בדמיונו. "מה יהיה איתנו?" הוא שואל. האב שותק ולוחץ את ידו במבוכה, ביאוש.
אבי שכר עגלה עם סוסים, העמסנו הרבה חפצים והתחלנו בדרך הנדודים לעבר הגבול הרוסי. אבי, אמי, אחותי ואנוכי. אחי הבכור ברח במכונית לרוסיה. הוא הציע לי להצטרף אליו כי היה לו רק מקום אחד פנוי. אני סרבתי להשאיר את הוריי.
אחרי שבוע של נדודים נתפסנו על־ידי פרטיזנים ליטאים, פשיסטים, אנטישמים, שסייעו לגרמנים להשמיד את היהודים. הכניסו אותנו לאסם יחד עם היהודים מן הסביבה. היה ברור שהם הולכים לרצוח את כולנו. לפתע קרא אחד הליטאים השומרים, האם יש כאן יהודים משבלי? היססנו אם להשיב. אמי החליטה לענות. הוציאו אותנו מן האסם הדחוס ביהודי העיירות, העמיסו אותנו על עגלה והביאו אותנו לבית הסוהר ("האדום") בשבלי. את האסם עם היהודים בתוכו העלו באש.

בית הסוהר בשבלי. כמה אלפי יהודים נדחסו בתאי בית הסוהר. מחנק, זוהמה, כינים, אימה. אין יודע מה יֵלֵד יום, היכן שאר בני המשפחה. אבי לידי, זיקנה קפצה עליו. זיפי זקנו כסופים, הוא שותק. מה יגיד? הוא חוסה עליי. הוא שם את ידו על כתפי. הרעב והצמא מציקים פחות מן האי ודאות, מן המחשבה שזהו הסוף. כך חולפים ימים ולילות. לפתע נפתחת דלת התא, קלגסים פורצים לתוכו, בוחרים גברים צעירים. אבי מנסה להסתיר אותי אחרי גבו. קלגס אחד מגלה אותי, מושך אותי בחוזקה בידי, מכה על יד אבי המנסה לגרור אותי אליו. אני מנותק מאבי לתמיד, עיניו העצובות, המיואשות, פניו המיוסרים העצובים כל כך מלווים אותי עד שאני נעלם לתוך האפילה.
אלפי יהודים נרצחו בדם קר, באכזריות, על־ידי ליטאים שיכורי נקם, תאבי דם, בעידוד הגרמנים.
הכניסו אותי לתא עם עוד 29 בחורים צעירים. כל בוקר היו דוחפים אותנו למשאית מכוסה בברזנט, מעמידים אותנו על הברכיים, הידיים על העורף ומובילים אותנו ליערות קוז' (ליד שבלי). שם נתנו לנו אתים וציוו לחפור בורות. הבורות היו מתמלאים בגוויות של יהודים נרצחים. חפרנו 6 שבועות.
אני עומד בבור ההריגה. סביבי שקט כזה, מוזר, דיסוננסי... יער ליבנים. שמים כחולים. ביער הזה רצחו את אבי ויהודים רבים. הם מומתים בבורות שמסביב... והנה הגיע גם תורי. אני מרים בשארית כוחותי את האת החופרת את הבור.

מעמידים אותנו על הברכיים, הידיים מורמות לעורף. הרובים מופנים כלפינו. ברובים אוחזים רוצחים ליטאים צעירים שונאי יהודים, ששים לרצוח יהודים בדם קר...

☼

אינני חש כל תחושה. בקרבי הכל כבר מת. שיבוא כבר הקץ, רק השלווה של הטבע מסביב מרגיזה!

לפתע בוקעת איזו צעקה – פקודה בגרמנית: 'Halt' – עצור!

אומרים לנו לצאת מן הבור. קצין אס.אס. גרמני עומד לפנינו, מתחיל לתחקר אותנו ומחזיר אותנו לבית הסוהר... ומשם לשחרור... לגטו.

אני הולך בקושי, מסוחרר ומעולף, יוצא משערי בית הסוהר. לפניי אימי. אני חולם? היא לא הסתירה את הזעזוע למראה פניי וגופי. ימים רבים לא הייתי מסוגל לשכב במיטה, העדפתי לשכב על הרצפה הקשה והקרה, לא הייתי מסוגל לדבר, לספר, לשאול... הייתי משותק, אילם, חי־מת. ניצלתי? חזרתי מהתופת? הבלים... זו רק ההתחלה של הדרך לגהינום. זוהי הפסיעה הראשונה בדרך ארוכה, מלאת יסורים, השפלות, החיים בגטו. זו רק חזרה זמנית לחיים... משהו נאלם בי, אני חי?

עברנו לגטו, לדירה קטנטונת, לחדר דחוס – אמי, אחותי ואנוכי... חייתי בגטו עד יוני 1944. "חייתי", אם אפשר לקרוא לזה חיים. בגטו השתייכתי לתא מחתרתי תנועתי, שממנו שאבתי כוחות להמשיך ולתת משמעות להמשך החיים.

כבר בתקופת השלטון הסובייטי הצטרפתי לתנועת המחתרת הציונית־חלוצית. רוב חברי המנהיגות הציונית נאסרו או הסתלקו, את ההנהגה ואת הפעילות קיבלה שכבה צעירה ולא מנוסה אך נועזת ולא מתפשרת.

אני הייתי חבר צעיר בנצ"ח (נוער ציוני חלוצי) בשבלי. המשטר הסובייטי ביטל את הגימנסיה העברית "תרבות" שבה למדתי וניסה להפכה למוסד אנטי־ציוני ששפת ההוראה בו הייתה יידיש, סגר את כל תנועות הנוער הציוניות ואסר את רוב מנהיגיהן. התחילה להתארגן תנועת מחתרת ציונית־חלוצית. יום אחד "גויסתי" לתנועת הנוער הציונית החלוצית במחתרת. קיבלתי הוראה להגיע בחצות לבית העלמין היהודי, שהיה מחוץ לעיר, ולפגוש שם אדם שיזדהה על פי הסיסמה שקיבלתי.

בערב הפגישה הייתי אחוז פחד. כיצד להסתלק מן הבית מבלי שירגישו בני המשפחה? כיצד להגיע למקום מרוחק מחוץ לעיר, בלילה, בחצות. כיצד אזהה

את האיש? - וכל זאת מבלי להתגלות. זו אמורה הייתה להיות "טבילת האש" הראשונה במחתרת. התגברתי על פחדי וחששותי והגעתי למקום. דממת לילה, אין נפש חיה בסביבה. לפתע צצה דמות של נערה־אשה. לא ציפיתי לפגוש דווקא נערה. עברתי על פניה, המשכתי להסתובב ושוב נתקלתי בה. היא נעצרה על ידי. ראיתי זוג עיניים שחורות, יפות, פני נערה נאים ועדינים ולחיצת יד חזקה, מעודדת. תחושה זו ליוותה אותי שנים רבות. זו הייתה חנה, מדריכתי במחתרת.

בגטו המשכנו בפעילות המחתרתית כאשר המטרות היו למרוד, להילחם בנאצים, להציל יהודים ולשמור על דמותו האנושית של היהודי, ולטפח את התקווה שנשרוד ונעלה לארץ ישראל. חלק מן הכרוזים שהפצנו בתקופה ההיא - העיתונים והעלונים - קברנו בחבית בגטו לפני חיסולו והצלחנו גם להביאם לארץ ישראל. חברים רבים לא שרדו, רק חלק ממטרותינו מומשו.

בשנות ה־80 הוזמנתי למחלקה לחקר פושעים נאצים במשטרת ישראל. כשהגעתי לשם קיבלו את פני נציג משטרת ישראל ושני נציגים של משרד המשפטים הפדרלי של ארה"ב. נתבקשתי למסור עדות על סוהרים־שוטרים שעבדו בבית הסוהר בשבלי ב־1941. מסתבר, שהם הצליחו להגר לארה"ב וחיים שם תחת שמות בדויים בשקט ובשלווה. המשטרה הפדרלית בארה"ב עלתה על עקבותיהם. הם אמרו לי שיציגו בפני אלבום עם 30 תמונות. התבקשתי לזהות שני פרצופים מתוך השלושים, החשודים בשיתוף פעולה עם ה־אס.אס. ברצח יהודי שבלי שהוצאו מבית הסוהר ליערות קוז'.
מאז עברו למעלה מ־40 שנה. אני הרי לא הכרתי אותם בדרך המקובלת. ראיתי את סוהרי־רוצחי כשהוציאו אותי מתאי, העמיסו על המשאית, שמרו בזמן חפירת הבורות, ולמעשה שכחתי או מחקתי מזכרוני את פרצופיהם. אני פשוט לא זוכר את פרצופיהם.

נתבקשתי לדפדף באלבום. פתחתי את האלבום והסתכלתי בתמונות. תוך שבריר של דקה סימנתי שני פרצופים. בול! זיהיתי אותם! אכן, אלה הם החשודים שהמשטרה האמריקאית עלתה עליהם.
לאחר שסגרתי את האלבום הפרצופים שוב נעלמו מזכרוני.
מוזר כיצד פועל הזיכרון האנושי!
בקיץ 1944, עם התקרב הצבא האדום לשבלי הוציאו אותי למחנה ריכוז שטוטהוף ומשם לדכאו. לדכאו הגעתי פצוע ביד ודלקת ריאות. הרופא שטיפל בי "עודד"

אותי ואמר לי: "אם תישאר בחיים לא אאמין יותר ברפואה."
על חוויותיי בדכאו ובאוטינג (מחנה עבודה ליד דכאו), ועל מצעד המוות, אכתוב רק אפיזודות מעטות.
עמדנו על "מגרש המפקדים" בדכאו, ניגש אלי חבר אחד ולחש: "שמעתי שצנחן מארץ ישראל נכלא בדכאו והוצא להורג". לא הבנתי - צנחן? מישראל? ידיעה זו עברה כברק בין היהודים הנדכאים. הייתי באפיסת כוחות, העליתי חיוך על שפתיי ולחשתי: "עכשיו אני יכול למות, לא שכחו אותנו בארץ ישראל."
זו הייתה זריקת חיים בשבילי.
או תמונה אחרת שנחרתה בזיכרון. אני עובד בשדה ליד המחנה בהצבת עמודי חשמל. גשם איום ניתך עלינו. אני רטוב, רועד מקור, בבגדי האסיר הדקים, כפוף, חצי מת... והנה ניגש אליי גרמני עובד חברת החשמל, מוריד את מעיל הגשם שלו ומכסה אותי. כנראה שאיזה ניצוץ אנושי התעורר אצלו...
ועוד חוויה, גרמני אחד, מן השומרים, לא איש אס.אס., ניגש אלי בזמן העבודה ומוודא את שמי ואז הוא אומר לי, שיש לו חבילה קטנה בשבילי, שאסתיר אותה ואפתח רק במחנה. אני פותח את החבילונת ומוצא בה תחבושת, משחה נגד פרונקלים, יוד וכדורי הרגעה, ופתק קטן: מחנה.
בסיטואציית המחנה ובמצבי האישי זה היה אוצר שלא יסולא בפז, אבל לא רק העזרה הבריאותית; גילוי התושייה, החברות הנפלאה, לא אשכח זאת עד סוף חיי, זה היה גם גילוי אנושי מצד הגרמני.
חנה הייתה מדריכתי בתנועת המחתרת. הייתה במחנה נשים באותו אזור ועבדה במרפאה.
ועוד זיכרון מן הימים ההם. ערב לפני יציאתנו למצעד המוות המפורסם לשימצה, קם יהודי אחד ואמר: "אנו יוצאים עכשיו למסע האחרון. אם נשאר בחיים, ואנו חייבים להישאר בחיים כדי לספר מה עוללו לעם היהודי ולנקום! זו שליחותנו.
ויצאנו למצעד המוות האיום. רובם לא זכו ולא שרדו...
לא הארכתי בתיאור השנים הללו ובחוויותי האישיות. למרות גילי הצעיר ומגבלות המלחמה, שנים אלו עיצבו את אישיותי כאדם פעיל ומוביל, וביססו את אמונתי בציונות ובערכי הקיבוץ. אמונה זו קיננה בלבי כל השנים וחיפשה את מימושה.

אין קץ לפלאות, פלא ההישרדות ופלא ההשתקמות.
ה־2 במאי 1945. אני מתעורר כמתוך חלום בלהות, כולי קפוא, רועד מקור. אני בקושי נעמד על רגליי עטוף בסמרטוטי חליפת האסיר, שלד אדם (מוזלמן), סביבי המוני גוויות אדם, חלקן חיות, חלקן מתות.

איזו דממה מוזרה באוויר, לא נשמעות צעקות אנשי האס.אס., נביחות הכלבים, כאילו נפלה איזו שתיקת אלהים על הבקעה ועל היערות מסביב.
כל כך קר לי, כל כך מר לי, אני בקושי נושם. לפתע עוברת שמועה – הגרמנים הסתלקו! הגרמנים הסתלקו? ולא חיסלו אותנו? ואנחנו שרדנו, נשארנו בחיים? רק אנחנו? וכל השאר אינם?
עדיין לא קלטתי את המציאות החדשה.
אני מתחיל לנוע לעבר הכביש יחד עם חברי הצעיר ופתאום אני שומע רעש של מכוניות, מרחוק אני רואה מתקרבים ג׳יפים ובהם חיילים מסוג אחר, לא גרמנים. ג׳יפ אחד נעצר על ידינו, חיילים כושים אמריקאים קופצים מן הג׳יפ, בעיניהם תמיהה מהולה בפחד, בזוועה, הם נרתעים קמעה מן המראה של שלדי אדם, רוחות רפאים הנגלים להם.
גם אני מסתכל על החיילים בפליאה, באי אמון, בחוסר ביטחון. מי הם? האמנם הגיעו מושיעינו? וכך הם נראים?
החיילים מתאוששים קמעה, מוציאים מכלי הרכב שלהם קופסאות מזון, קופסאות סיגריות, ממתקים, כל מה שיש להם שם. אנשים מתנפלים על "גשם הנדבות". אני עומד קפוא, לא קולט מה קורה לי, מה קורה כאן, כאילו אחז אותי שיתוק. אני ממשיך ללכת יחד עם חברי הצעיר, אני מתרחק מההמון, מן החיילים, ובצעדים בלתי בטוחים, מהססים, הולך לעבר בתים של עיירה גרמנית שרק אתמול עברנו אותה ב"מצעד המוות", מצעד הנדונים למוות...

(לפני שנים קראתי את ספרו של חורחה סמפרון, סופר ספרדי־צרפתי, "המסע הגדול". אני זוכר את התמונה הבאה מספרו. הוא היה אסיר במחנה ריכוז. בערבים כשהיה מסתכל מעבר לגדרות התיל היה רואה בית בקרבת המחנה ובו כל ערב נדלקים אורות ואנשים ממשיכים במסלול חייהם הרגיל. הוא היה סקרן לדעת מי גר בבית הזה.
הוא חשב, שאם יזכה וישרוד ממחנה הריכוז הוא יגש לבית הזה לראות מי גר בו. המלחמה הסתיימה, הוא השתחרר מן המחנה וצעד מיד יחד עם כמה מחבריו לעבר הבית עם האורות בערבים. אני זוכר את תיאור המצעד שלו, את הלמות הצעדים. הם התקרבו לבית, דפקו על הדלת, פתחוה, אישה גרמניה זקנה עמדה מולם נרעדת ומפוחדת. הם עלו במדרגות, נכנסו לסלון, התיישבו בכורסאות מול החלונות המשקיפים על מחנה הריכוז. אכן, זו לא אשליה, זו מציאות. האישה רעדה מרוב פחד. על הקירות היו תלויות שלוש תמונות במסגרות מיוחדות: של בעלה ושני בניה שנהרגו בחזית המזרחית...).

אני התקרבתי לאחד הבתים, פתחתי את דלת הבית. ריק מאדם, עזוב. אני נכנס פנימה. בית נורמלי. אני רואה מקלחת, סבון, מגבת. אני מוריד את בגדי האסיר המטונפים, נכנס למקלחת. המים החמים זורמים ומורידים את הטינופת שנדבקה בי במשך חודשים. אני מסתבן בסבון ממשי (לא בסבון מעצמות אדם שחילקו במחנה הריכוז), שוטף עצמי ושוב מסתבן, איזה תענוג של מקלחת. מנגב עצמי, מוצא בארון תחתונים, חולצה, נכנס לחדר מיטות - מיטה, סדין לבן, כרית, שמיכה. כל כך הרבה זמן לא ראיתי מראה כזה. אני נשכב במיטה, עוצם את עיני ונרדם.

אינני יודע כמה זמן ישנתי, אבל אני מניח שלפחות יממה ויותר. איזה מזל שלא אכלתי, שלא התנפלתי כמו אחרים על אוכל. הרעב היה איום, היינו מזי רעב אמיתיים. כשראיתי, לאחר מכן, את הגוססים, הגוועים, המקיאים, שהתנפלו על המזון שנקרה לידם, הבנתי את מזלי...

התעוררתי. עדיין הוזה בהקיץ, עדיין לא קולט ששרדתי. דווקא אני שרדתי? הרי הייתי באפיסת כוחות, מיואש, נשרכתי במצעד המוות ללא כל מחשבה ועניין, פעלתי בצורה אוטומטית, הייתי משותק גופנית ונפשית, וחכיתי לגאולה, למלאך המוות. לא הייתי מסוגל להמשיך, ואני חי, חי? לבד?

כל בני משפחתי, קרוביי וחבריי אינם, לא שרדו? ורק אני חי?

קמתי, התלבשתי, שתיתי, יצאתי מן הבית. עיירת רפאים. הגרמנים כנראה נטשוה מפחד "העבדים הנוקמים".

לאן אפנה? המשכתי ללכת. אולי אמצא עוד שרידים, ייתכן שנשאר בחיים מישהו מבני משפחתי, מידידיי? הגעתי לבד־טלץ. בית ספר לקציני אס.אס. נכנסתי לספריה. כל כך הרבה זמן לא ראיתי ספרים, מדפי ספרים... כל כך הרבה זמן לא הרחתי את ריח הספרים, לא נגעתי בידי בספר. אני לוקח לידי ספר, מציץ בו - "מיין קאמפף" של היטלר, איזו אכזבה!

התמוטטתי. מצאתי עצמי בבית החולים בסט' אוטילין, לא הרחק מהעיר לנדסברג. זהו מנזר שהפך לבית חולים לחיילים גרמניים ועם תום המלחמה שימש את החולים ששרדו מן המחנות.

שלושה שבועות פרפרתי בין חיים ומוות. טיפוס, חולשה איומה, גופי הגיב בצורה "נורמלית", היה לו קשה להסתגל לחיים.

התעוררתי כאשר נדמה היה לי שאני שומע "הגיעו חיילים מארץ ישראל!" חיילים מארץ ישראל? פקחתי את עיניי, סביבי התעוררות של החולים, קמים ממיטותיהם, חלקם מתחילים לנוע לעבר היציאה, חלקם צופים בחלונות לעבר החצר.

אינני יודע איך קמתי. בצעדים מהוססים, נשען על קירות, אני יורד במדרגות,

זוחל עד ליציאה ומגיע לחצר בית החולים. אכן, אני רואה במו עיניי את דגל ישראל (כחול־לבן ומגן דוד צהוב) מתנוסס על ג׳יפ צבאי ובתוכו 5 חיילים במדים ירקרקים (בריטיים), חיילים מארץ ישראל. אני מתקרב יחד עם יתר החולים אל הג׳יפ, אלה חיילים, אני רוצה לנגוע בהם, בדגל, לנשק אותם... ולמות! חלומי התממש, זכיתי לרגע הגאולה האמיתית, לנקמה המיוחלת. עם ישראל חי! ארץ ישראל קיימת. הגרמנים הנאצים, הצוררים למיניהם, לא יכלו לנו!

אני רוצה להוסיף כאן אפיזודה שאינה שייכת ישירות לסיפורי אך יש בה משהו מן הסוריאליסטי. בקרב קבוצת חיילי הבריגדה שהיו בג׳יפ, בפיקודו של א. חוטר ישי, היה חייל אחד, נפתלי אונגר שמו. לימים אני יושב בקיבוצי נצר־סרני בחברת חבר הקיבוץ מן הקבוצה הוותיקה שהצטרפה לנצר מגבעת–ברנר בתקופת הפילוג בקיבוץ המאוחד. הוא מספר לי, ששרת בבריגדה והראה לי גם תמונות מן הימים הם. לפתע אני נתקל בצילום ישן ובו עומד הג׳יפ של הבריגדה, לידו חמשת החיילים מוקפים בשרידי שואה בסנט. אוטילין וביניהם אני השריד, והוא החייל. לימים, בתו דבורה ובני נחום נישאים ויש לנו שלוש נכדות משותפות.

נפלאות דרכי הבורא.

שמואל פיזאר, בספרו ״כעוף החול״ כותב, ששחרורו לא דמה כלל לחלומו כפי שנטווה בשנים של מאבק לחיים לא היה זה ״סוף מאושר, זו הייתה התחלה של משהו לא ידוע מטריד ומדאיג״ (עמ׳ 92).

תחושתי הייתה שונה. כשם שגורלו של כל אחד היה שונה ומיוחד, כך גם תגובתו לשחרור הייתה שונה.

אני לא מתי. אדרבה, התאוששתי במהירות רבה. כוחות עלומים פרצו בי. נדמיתי לעץ שעמד בשלכת, חסר עלים, עירום וכאילו קפוא, והנה עם נגיעת קרני השמש הראשונות לפתע התכסה בעלווה ירוקה ובניצנים פרחוניים, וכאילו מבשר את בוא האביב והפריחה.

בכל נימי נשמתי חשתי שעלינו להתארגן, להתלכד, לעלות לארץ ישראל ולהצטרף למאבק על הקמת המדינה היהודית. האמנתי שאני חייב להצדיק את הישרדותי, שאין לה אולי הסבר רציונלי. אני אחד המעטים מתוך רבים שלא זכו, שרדתי, עליי להקדיש את חיי לבניית מולדת חדשה־ישנה. פרצתי לחיים החדשים כשבלבי בוערת אמונה ותקווה שנוכל לבנות מדינה משלנו, יפה, שוויונית, איכותית. וזו נקמתי ונקמתנו הגדולה.

אצל רובנו בערו יצרי נקם. רצינו לנקום בצוררים ובבוגדים. רבים ביטאו יצרים

אלה בהתנכלויות ובמעשים בריוניים ורצחניים. התנהלו אז ויכוחים רבים בנושא זה. אני וחבריי ראינו בעלייה לארץ ישראל, בשמירה על דמותנו היהודית והאנושית, ובהקדשת חיינו בעתיד לבניית מולדת, ביטוי נאות לנקמה ולהצדקת ההישרדות. ברשימות ובמכתבים שכתבתי בתקופה הרחוקה ההיא, אני נוכח לדעת בתפיסה האידיאליסטית, באמונה התמימה שנשאתי בקרבי וברצון העז לפעול למען הגשמת האידיאלים. ביטויים כאלה מצאתי גם בקרב חברַי וחניכַי.

יצאתי לדרך, חיפשתי חברים, מכרים, סתם צעירים יהודים ששרדו והזדהו עם הרעיון הציוני. הגעתי לפלדפינג שבבוואריה. פלדפינג היה מחנה של "היטלר יוגנד" שהפך למחנה עקורים שקלט את ניצולי צעדות המוות באותו אזור. היו בו בתקופה ההיא כ־6,000 יהודים. רק מיעוט מן הניצולים היפנה את מירצו לפעילות ציונית, לבנייה או הצטרפות לקיבוצים ולהכשרות שהוקמו במחנות הפליטים. מיעוט מן הניצולים התגלגל לעיסקי השוק השחור, אם במקרה ואם כמרד בחיי התלות במחנות, שלא הביאו איתם כל תקווה.

הגרעין הציוני שהוקם בפלדפינג בהמתנה לאפשרות של עלייה, חי חיי שיתוף, עבודה ולימודים. ארגנו מעין "קומונה", התחלקנו במזון שקיבלנו, בבגדים, בכל מה שהיה לנו. היינו חסרי כל, יתומים, ובמצב זה קל לקיים משטר של שוויון ושיתוף. הרוב הגדול לא הצטרף לאף אחת מן הקבוצות הללו, אלא חי ללא תקווה במחנות הפליטים, תלוי בגורמי סיוע שונים.

במאי–יוני 1945, מיד עם סיום המלחמה, רוב היהודים רוכזו במספר לא גדול של מחנות בסביבת מינכן, לנדסברג, פלדפינג, פרנולד וצלסהיים. עד אביב 1946 במינכן וסביבותיה היה הריכוז העיקרי של שארית הפליטה. עם גבור זרם הפליטים היהודים, הותקנו קסרקטינים של הצבא הגרמני שהתרוקנו למקומות קליטה חדשים.

המחנות הראשונים שנפתחו בגרמניה, קמו בתוך שכונות ליד ערים, שמתוכן הועברו הגרמנים למקומות חדשים. לעומת זאת, המחנות החדשים כבר נבנו במחנות שבויים שהתרוקנו. חל שינוי ביחס של שלטונות הכיבוש לשאלה היהודית וליחסם לגרמניה ולגרמנים. תוך פרק זמן לא ארוך, חלו תמורות בהלך הרוח של שלטונות הכיבוש ושל החייל האמריקאי שהושפע מן הנערות הגרמניות שבילה איתן.

יש לציין, שהאנשים חולקו למחנות העקורים לפי ארץ מוצאם ולא על־פי מוצאם הדתי. כך, שבהתחלה הפליטים היהודים גרו במחנות משותפים עם שבויים ועריקים רוסיים, אוקראינים וכיו"ב.

האירועים שאני בא לתאר התרחשו בתקופה קצרה יחסית, אך הם היו דרמטיים

ומלאי חוויות והתרחשויות שמימד הזמן הרגיל הנורמלי אינו תופס.
אהרון אפלפלד ב"מסות בגוף ראשון" כותב: "האימה האפוקליפטית... נשתרעה לאורך שש שנים. ספק אם ישנן שש שנים ארוכות כאלו בהסטוריה היהודית. היו אלה שנים שכל דקה, שנייה וחלק שנייה, גדושות היו מעבר ליכולת קיבולן" (עמ' 22).
אמנם, השנים הראשונות שלאחר המלחמה לא היו כבר בצל "האימה האפוקליפטית", אך גם הן היו מלאות וגדושות באירועים, במתחים ובחרדות, שיכולת קיבולן הייתה קשה ומימד הזמן לא היה רגיל. כל שבוע, כל חודש, שינה את החיים ואת מסלולם.
כאמור, הצבא האמריקאי וארגון אונר"א דאגו לצרכים האלמנטריים שלנו, אבל היו לנו צרכים תרבותיים, רוחניים ולא רק חומריים. באחד הימים פגשתי רב צבאי אמריקאי־יהודי, רב רפורמי, אברהם קלאוזנר שמו. הוא גילה כלפינו, הקבוצה הציונית, יחס ידידותי מאוד. ביקשנו, שימצא לנו בניין שנוכל להקים מועדון נוער ציוני חלוצי. אני זוכר יום אחד, שהוא לקח אותי בג'יפ צבאי, הביא אותי למעין ארמון שעמד על גבעה נישאה, מוקף גן ומרחבי דשאים ופרחים, ואמר לי: "זוהי וילה שהייתה שייכת ליוליוס שטרייכר ימח שמו, עורך ה"שטירמער" (שבועון נאצי ששפע ארס אנטישמי והסתה פרועה נגד היהודים. הקריקטורות האנטישמיות שלו ידועות לשימצה). הצבא האמריקאי החרים את הבית הזה ומסרו לנו. כך הוקם "בית הרצל", סניף נוח"ם ראשון בפלדפינג. לשם עברה קבוצה של כ־40 צעירים שקראה לעצמה "קיבוץ מעפילים". זו קבוצה שארגנתי במחנה הפליטים ושימשתי מדריך שלה. הרעיונות שהדריכו אותנו – עלייה בכל דרך לארץ ישראל, חיי שיתוף ושוויון כהכנה לחיי קיבוץ בא"י, איחוד כל הכוחות הציוניים החלוציים. היטלר ימח שמו כשרצח את העם היהודי לא הבחין בין דתיים וחילוניים, בין חברי תנועות אלו או אחרות, הוא השמיד אותנו בגלל היותנו יהודים. המסקנה המתבקשת לגבינו שרידי השואה האיומה הייתה, לבנות תנועת נוער ציונית, חלוצית, מאוחדת, שתשאף לעלות בכל דרך לארץ ישראל.
"בית הרצל" שקק חיים. עשרות נערות ונערים באו, הצטופפו לפעילות החברתית והתרבותית שאירגנו שם. חוגים ללימודי עברית, לימוד תולדות הציונות, ההיסטוריה היהודית, שירים וריקודים, וטיפוח הרוח והאמונה בציונות ובעלייה לארץ ישראל.
מאין היו לנו הכוחות, המשאבים הרוחניים, מאין שאבנו את האמונה, את האידיאליזם? כיצד קרה נס התחייה האישית והקבוצתית?
רוח זו הייתה נחלתם של צעירות וצעירים רבים. הם התארגנו בקבוצות הכשרה,

בקיבוצים, במועדונים בתוך מחנות הפליטים ששרתה בהם אווירת ניוון ובטלה. לא רק בפלדפינג הייתה התעוררות כזאת, אלא בכל ריכוז של יהודים, בכל מחנה של שארית הפליטה. קמו מן ההריסות יחידים וקבוצות שהתחילו להתארגן, לפעול, לעודד, לעורר את האמונה בעתיד טוב יותר לפרט ולכלל.

לא פעם תהיתי, כיצד קרה הנס הזה, נס ההישרדות ונס התחייה, החזרה לחיים ולאמונה התמימה, האידיאליסטית. כיצד קמו שרידי אדם מן השאול, פרשו כנפיים והחלו להתרומם ולעוף? כעוף החול...

מדוע שרדתי ואחרים רבים וטובים לא זכו בחיים? יד המקרה? הגורל? נפלאות דרכי הבורא?

ואחרי החורבן, כיצד זה שבו במהירות כוחות הנפש והרוח? ניתנו הסברים רבים ומלומדים, אין לי תשובה משכנעת.

"כל אחת מפרשות אלה מכילה פליאות אין ספור, שמוקדיהן: סוד כוח ההישרדות של ילדים בני שמונה, עשר, חמש עשרה, בעולם ללא רחמים, שבו הם נאבקו עם המוות יום־יום, במשך חמש או שש שנים וסוד כוח השיבה המהירה לחיים "נורמליים", שיש בהם שיר וצחוק, אמון באדם, אהבת היפה, רצון ללמוד ולעבוד, נכונות לשוב ולהילחם" (אהרון מגד).

כבר ב־16 בחודש יולי 1945, התקיימה בלנדסברג התכנסות ראשונה של מדריכים ופעילים של קבוצות נוער וצעירים ממחנות שארית הפליטה באזור הכיבוש האמריקאי. למעשה, חודשיים לאחר השחרור הונח היסוד, אבן הפינה, לתנועת נוח"ם (נוער חלוצי מאוחד) בגרמניה. רוב הפעילים המרכזיים היו חברי תנועות נוער חלוציות במחתרת הסובייטית והנאצית, בעיקר בגטאות ליטא ובמקומות אחרים.

באותה התכנסות בלנדסברג חוויתי גם חוויה אישית שהייתה לה השפעה על כל חיי העתידיים. פגשתי שם נערה צעירה, יפה, שערותיה ערמוניות, פניה כפני מלאך. היא הייתה בעיניי כל כך זכה וטהורה. ממבט ראשון התאהבתי בה וגם היא בי, ומאז לא נפרדנו. בנינו משפחה וזכינו לצאצאים נפלאים – לבן ולבת, לארבע נכדות ונכד.

אסתר נולדה בפרנקפורט ע"נ מיין (גרמניה). אביה נפטר כשהייתה בת שמונה. האֵם נשארה עם שישה ילדים. אסתר הועברה, עם עוד שניים מאחיה, לבית יתומים בקאסל. הייתה בדרך כלל ילדה שמחה ומקובלת בחברה. כשפרצה המלחמה פינו את בית היתומים, והיא נשלחה לברלין לדוד שלה, אח אמהּ. את האם ושלושת הילדים הקטנים הוציאו למחנה ריכוז ליד ריגה ושם הושמדו.

אסתר עברה לקבוצת הכשרה של "עליית הנוער", שם היא עבדה במשתלה. בשנים 1943–1942 שלחו אותה עם קבוצת ההכשרה לאושוויץ.

"כשירדתי עם כולם מהקרון ראיתי איש שאיש אס.אס. אחד מכה במוט ברזל אישה שהיה לה תינוק על ידיה, היא לא רצתה להיפרד ממנו. כמובן שלקחו ממנה את התינוק. היא הייתה גמורה. זאת הייתה התמונה מהמפגש הראשון שלי עם אושוויץ אחרי מסע קשה בקרון בהמות סגור הרמטית... אבל היינו קבוצה ומהקבוצה שאבנו את הכוח והאופטימיות והרצון לחיות...

יום אחד, במקרה נקלעתי לקבוצת בנות שנשלחו לרייסקו, שם הייתה משתלה שגידלו בה גומי. אמרתי שהמקצוע שלי גננות, והשאירו אותי שם. עבדו שם בעיקר אסירות לא־יהודיות. חייתי שם בפחד גדול והמשכתי לעבוד עד שבוקר אחד ערכו מפקד. היה ערפל. הגיעה אישה אחת מהאס.אס. מלווה בכלב ענק. היא הובילה אותי. לבי נפל, חשבתי: ריבונו של עולם, לאן לוקחים אותי? מה קורה עכשיו? את החרדה הזאת אני חשה גם היום... גייסתי את כל כוחותי, לא ידעתי מאין היו לי הכוחות. והנה אני רואה שמש גדולה גדולה. אני רואה שמש, אה, איזה יופי! זה יביא לי מזל... ואנו ממשיכות ללכת... לא הרגשתי כלום, הרגשתי רק שאני הולכת בחוץ והשמש תביא לי מזל. הגעתי לרייסקו. האס.אס. קיבלו אותי והוא שאל אותי: את צ'כית? אמרתי: כן. האישה הזו מהאס.אס. עזבה ואמרו לי: את נשראת פה.

התנאים היו יחסית טובים יותר מאשר בבירקנאו. עבדנו במשתלה, קשרנו גירלנדות שהעבירו בסלים לאושוויץ והייתה שם מעבדה. שם גם פגשתי חברה טובה שהייתה לי כמו אם. היא הייתה מבוגרת ממני בשבע שנים, היא הייתה ציירת ונשלחה הנה לצייר ציורים בוטניים. היו לי ידיים טובות ורצון חזק לחיים, השאירו אותי שם. זה היה מקום, אפשר לומר, די נורמלי...

אווה, חברתי, ואני התחלנו לתכנן בריחה מן המחנה. הכנו משמיכה בגדים אזרחיים – חולצות וזוג מכנסיים – והסתרנו אותם. שיער היה לנו קצת, אמנם שיער קצר. כשהייתה הפצצה, כל אנשי האס.אס. הסתתרו. ביניהם היה אחד מסלובקיה שהיה חבר מתקופת הלימודים בבית הספר של אווה חברתי. הוא הבטיח לעזור לנו. ליד המחנה הייתה מסילת ברזל עליה עברו רכבות עם פחם. ידענו שעומדים לפנות את אושוויץ. זה היה סוף דצמבר 1944. הבחור הסלובקי היה בקשר עם נהג הרכבת וביקש ממנו שיאט את מהירות רכבת הפחם. הוא סיכן את חייו ונסע לאט. הרכבת בדרך כלל הייתה איטית. אנחנו קפצנו על אחד הקרונות והסתתרנו בין הפחמים. באחד הסיבובים כשהרכבת האטה, קפצנו מן הקרון והסתתרנו. היה לילה ושתינו התחלנו ללכת. לא ידענו איפה אנחנו נמצאות. ביום הסתתרנו

ביער, בלילה המשכנו ללכת עד שהגענו לאחד הכפרים. פגשנו אישה זקנה אחת, והיא אמרה: בוזֶ'ה מוי! בוזֶ'ה מוי! (אלוהים שלי). אווה ידעה צ'כית, האשה נתנה לנו אוכל והסתירה אותנו אבל רק לילה אחד. מכאן המשכנו ללכת ממקום למקום. הסתדרנו בכל מצב. עשינו מה שיכולנו. הגענו לבית של משפחה שהבעל היה רוקח שהסתיר אותנו. יש לי תמונה משם עם אווה, חברתי ואשתו. הוא מחק לנו את המספר המקועקע עם משחה, שאם יתפסו אותנו שלא יכירו שברחנו מאושוויץ. במקום הזה היינו כשישה שבועות. המשכנו בנדודינו. אני שיחקתי חרשת־אילמת. הגעתי לבית חולים וסיפרתי שאני פליטה והתייצבתי לעבודה. זה היה בצ'כוסלובקיה. נפרדתי מאווה... פינו את בית החולים, ואני הלכתי יחד עם החולים והצוות עד שהרוסים־הפרטיזנים עצרו את הרכבת. ברחתי עד שנתפסתי ע"י הפרטיזנים. הצ'כית שלי הייתה מספיק טובה להגיד שאני לא גרמנייה, שאני יהודייה והראיתי את המספר המוטשטש שקועקע באושוויץ.
חקרו אותי במשטרה ובסופו של דבר שיחררו אותי...
חמישה חודשים, מינואר עד ה־13 במאי, כשהרוסים נכנסו, התגלגלתי במקומות מסתור בצ'כיה. עבדתי אצל גויים בשדות ובכל מיני עבודות. זו הייתה תקופה קשה מאוד... בין החיילים הרוסים היה חייל אחד יהודי ששמר עליי ודאג להעביר אותי לפראג, לקהילה היהודית שהתחילה להתארגן. שם ביקשתי קשר עם ארץ ישראל, כי זו הייתה שאיפתי לעלות לארץ ישראל. עם קבוצת יהודים הגעתי למינכן, התחלתי לחפש את המשפחה – אולי מישהו שרד. הגעתי ללאנדסברג והצטרפתי לקבוצת נו"חם.

מאז עברו שנים רבות. לנגד עיניי עולה התמונה הבאה:
ערב "יום הזכרון לשואה ולגבורה", תש"ח, 1980, בקיבוץ נצר־סרני. קבוצת חברים, זקנים, מבוגרים, צעירים וילדים, ביניהם שרידי שואה, מתכנסים ברחבה לפני חדר הזיכרון למשפחות שנספו בשואה. משואות אש נדלקות, קוראים קטעים מיומן גטו ורשה, מדברי הצוואה של מרדכי אנילביץ, קטעי שירה ונגינה.
בקהל הנאספים עומדת אסתר, אשתי, שרידת אושוויץ. על ידה השמאלית צלקת טשטוש מספר הקעקוע מאושוויץ. על ידה שתי נכדותיה, דור שני בישראל, בנות לילידי הארץ והקיבוץ. אביהם, בנה של אסתר. עם סיום הטכס ושירת "אני מאמין" לוחשות לה הנכדות: "סבתא, בואי איתנו לחדר הזיכרון". בחדר הזיכרון עומד שולחן, כאילו תלוי באוויר, מתחת לזכוכית ספר הזיכרון למשפחות החברים שניספו בשואה. אסתר פותחת את הספר, מעלעלת בו ועוצרת בדף דמוי גוויל. על הדף רשומים שמות אמה שנפלה בשואה ושמות שלושת אחיה בני שמונה

ועשר. נרצחו ביום... בקייזרוולד שבלטביה. עפרי ומיכל לוטשות עיניים גדולות ובוהות על הדף ולוחשות, "מדוע רצחו את הילדים - אחיך?"

אחרי שהתברר (בלנדסברג) שיש לנו תאים־סניפים לא מעטים בכל מחנות שארית הפליטה היה לנו מובן מאליו ההמשך של הפעילות התנועתית־החינוכית, החינוך להגשמת הרעיונות והאידיאלים עליהם התחנכנו וחינכנו בשנות האופל.
הרעיון המיוחד שצמח בדיונינו היה רעיון האיחוד. מיצוי המשותף והדחקת המסגרות המפלגות. יצוין, שגם חברים דתיים, חברי תנועות נוער דתיות לשעבר, היו שותפים להקמת התנועה נוח"ם ולהנהגתה.
רעיון זה נבע מעומק תודעתנו. זו הייתה מסקנה המתבקשת מנסיון השואה - נרצחנו ללא הבדלי השקפה והשתייכות. אחרי ששרדנו, נקומם את שארית הפליטה כמחנה מלוכד ומאוחד שהועיד את עצמו להעפיל לארץ ישראל ולבנות בה את עתידו. תהליך דומה התרחש גם באזור הכיבוש הבריטי. שם קם, בגרינגסהוף, קיבוץ "בוכנבלד", וכן במקומות נוספים. קיבוץ "בוכנבלד", ששינה את שמו בישראל לקיבוץ נצר־סרני, נשאר למעשה הקיבוץ העצמאי היחיד שהוקם בארץ על־ידי שרידי שואה חברי נוח"ם.
הרעיון של איחוד שרידי הנוער היהודי למאמץ עליון להגשמת הציונות, הנו פרי מחשבה קולקטיבית שצמחה בגטאות, במחנות, בעיירות, בין פרטיזנים וחיילים יהודים ששרתו בבריגדה העברית ובצבאות שונים אחרים.
תנועת נוח"ם קמה במובן המקורי של הרעיון הזה. בעיתון נוח"ם, שיצא לאור בגרמניה מיד עם הקמת התנועה, בשם "ניצוץ" (שהופיע כבר בגטו קובנה (ליטא) ועורכו שלמה פרנקל המשיך בהוצאתו גם בגרמניה), נכתב בין השאר: "מקימי התנועה האמינו בכוח הלהט של אמונתם והסברתם המשכנעת בחום ליבם, בתחושת האסון והמסקנות שיש להוציא יהיה די כדי לכבוש את הנוער כולו ולהוליכו לארץ ישראל כתנועה בונה, מאחדת ואדירה" ('לביצורו של נוח"ם', גליון מס' 54).

המשימה הגדולה ביותר הייתה להקים ארגון וכלים ליצירת התנועה. במרוצת הזמן הנוער אורגן בסניפים, בקיבוצים, בחוות להכשרה חקלאית. אורגנו סמינרים למדריכים ולפעילים מקומיים, אזוריים וארציים. כונסו כינוסים לבירור דרכה האידיאולוגית של התנועה. נוח"ם הוגדרה כתנועה פתוחה לכל הנוער היהודי ההולך להגשמה בארץ ישראל.

"נוח"ם" הקיפה אלפי נערים ונערות מגילים שונים, רובם מי שהיו חברים בתנועות נוער שונות בעבר וסתם חלוצים פרטיזנים ולשעבר לא דתיים ודתיים. כתנועות שלמות הצטרפו לנוח"ם הסתדרות הנוער "גורדוניה", "מכבי הצעיר" וה"איחוד" הפולני שהיסוד שלו היה "הנוער הציוני". ב־17 בפברואר 1946 התכנסה הוועידה הראשונה של נוח"ם בגרמניה, כשהתנועה מנתה קרוב ל־6,000 בני נוער חלוצי מאורגן.

לנוח"ם הייתה שאיפה עזה לכלול את כל הנוער החלוצי במסגרת אחת כאשר יסודותיה האידיאולוגיים הם: מאבק להקמת מדינה יהודית בימינו. זהו ביטוי לתמצית כמיהת דור החורבן. לשארית הפליטה זהו עניין חיוני - כל מצבה היא תוצאה של בני עם ללא סטטוס חוקי, ללא הגנה וכתובת של מדינה חוקית. זו כמיהה, שאיפה ומסקנה פוליטית, על כן גם נכונות וכוח להיאבק על הגשמת הרעיון של המדינה היהודית. לנוער של שארית הפליטה ההיאבקות על המדינה היהודית הייתה דרך, שעליה גם מוכן היה להקריב את חייו.

היסודות האידיאולוגיים הנוספים - הגשמה עצמית וחלוציות, העפלה, הגנה ועבודה. כמובן שנוח"ם חינכה לזיקה להסתדרות העובדים הכללית ולהתיישבות העובדת.

לא הייתה התעלמות מן הפלגנות שאפיינה את תנועת העבודה בארץ ישראל ואת התנועות ההתיישבותיות. נוח"ם ראתה את תפקידה המיוחד להיאבק על הרחבת האחדות הפועלית והאחדות החלוצית. למרות מודעותה, שהפילוג אוכל בכל פה ושכל נסיונות האיחוד התנפצו, נוח"ם האמינה שתפקידה ההיסטורי של תנועת העבודה הציונית לשאוף לאיחוד ולהגשמה ציונית. לנוח"ם הייתה האמביציה ליצור את הכוח המגשים את האיחוד. קיבוציה בארץ יהיו לא רק כלים להגשמה, אלא כלים למאבק על איחוד התנועה וככל שכוחה יהיה רב יותר כך גם תצמח השפעתה על כלל תנועת העבודה ותנועת ההתיישבות.

ייתכן, ובדיעבד לא רק ייתכן, שזו הייתה אמונה נאיבית, תמימה, הן בהערכת הכוח העצמי והן בהערכת השפעתה על המציאות הארץ ישראלית. ייתכן, שזו הייתה אשליה בהערכת כוחו של נוער שארית הפליטה ושל הכוחות השותפים לאמונה זו בארץ ישראל, אבל אין ספק שזו הייתה אמונה כנה וגדולה שנשאו מנהיגי וַדַבָּרֵי תנועה זו ולאורה חינכו אלפי נערים ונערות. זכיתי להיות אחד ממייסדיה ומנהיגיה של תנועה זו.

המפגש עם חיילי הבריגדה

סיפרתי קודם על פגישתי הראשונה עם חמישה חיילי הבריגדה בסט' אוטילין, במאי 1945, זמן קצר אחרי השחרור. זה היה מפגש של דמדומים, כשעדיין הייתי תלוי כחוט השערה בין חיים ומוות.

המפגש בחודשי יולי–אוגוסט עם חיילי הבריגדה היה מפגש של אחים. הבריגדה חנתה בגמר המלחמה על גבול איטליה־אוסטריה, אך שליחיה הגיעו מהר לכל המחנות של הפליטים היהודים באוסטריה ובגרמניה. בסוף יולי עברו כל יחידותיה את אזורי הכיבוש בגרמניה ושארית הפליטה ראתה במו עיניה את הכוח הצבאי העברי. עצם הופעתה של הבריגדה הייתה עידוד עצום לשרידי השואה. ב־28 ביולי 1945 חנתה הבריגדה כולה בלנדסברג, הייתה זו פגישה דרמטית ביותר של יהודים משוחררים עם יהודים חופשיים מארץ ישראל.

המפגש של שרידי השואה עם אנשי הבריגדה על אדמת אירופה הוא מיוחד, ייחודי ודרמטי. אין להשוותו עם המפגש של שארית הפליטה בארץ ישראל עם אנשי הארץ. עוצמת החוויה הייתה במגע האישי בין הניצולים והחיילים. הייתה כאן משיכה הדדית. הבריגדה קבעה לעצמה מטרה חשובה ביותר לטפל בשארית הפליטה. הפליטים ראו בחיילי הבריגדה את הגשמת חלומם, את תמצית תקוותם. הם התמלאו גאווה עליהם, הם מיששו אותם, הם הסתכלו עליהם בהערצה ובהתפעלות, אבל גם חיילי הבריגדה ראו בשרידי השואה שותפים ואחים. "לא עדת פליטים רצוצים, מוקפי גדרי תיל וזקיפים הנכם - אלא הצבא החזק ביותר בעולם" (אהרון חוטר ישי, "הארץ", 8 במרס 1946).

חיילי הבריגדה פגשו את שארית הפליטה סמוך לסיום המלחמה והיו איתה עד שלהי 1945.

אנשי שארית הפליטה החלו להתארגן במסגרת ארגון ציוני עצמאי מיד עם השחרור ובמקומות מסוימים עוד לפניו. הדוגמה הבולטת כיצד קם הגרעין הראשון של קיבוץ בוכנבלד עוד במחנה הריכוז בוכנבלד (ראה: "קיבוץ בוכנבלד", יהודית תידור באומל, בית לוחמי הגטאות, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1994). הקשר עם הבריגדה נוצר מיד עם המפגש. קשר זה היה רב עוצמה ובעל חשיבות הסטורית.

המפגש עם החיילים מארץ ישראל חיזק את התהליך הדינמי של הקמת נוח"ם ו"ההסתדרות הציונית" בדרכים רבות. קיבלנו עידוד מורלי עצום וכן עזרה כספית וארגונית והכוונה.
גם בתחום האידיאולוגי המפגש היה חשוב מאוד. גם חיילי הבריגדה במפגשם עם שארית הפליטה הבינו את הלקח החשוב מן העבר הטרגי והזדהו עם רעיון האחדות והאיחוד של שארית הכוחות הציוניים והחלוציים. הייתה תמימות דעים בתחום זה בין החיילים והשרידים. אין לי ספק, שהתפתחותה של נוח"ם, פריחתה ופעילותה רבת ההיקף, לא הייתה מגיעה להישגים שהגיעה אלמלא הקשר, ההבנה, תחושת השותפות, תמימות הדעים שגילו חיילי הבריגדה. זה היה מפגש פורה ומפרה, בונה ויוצר ורב הישגים. לצערי, זה היה מפגש קצר. עם סיומו החל תהליך של בקיעים ברעיון האחדות ובנסיונות לממשה.
חנה יבלונקה מציינת ש"במפגש שבין הבריגדה לשארית הפליטה הייתה הנכונות מצד בני הארץ להקשיב, היה צמא אצל בני הארץ להקשיב ולשמוע את אשר עבר על ניצולי השואה בשנות הסבל. בד בבד עז היה רצונה של שארית הפליטה לספר" ("אחים זרים", הוצאת יד בן צבי, 1994, עמ' 52).

אני זוכר את שיחות הנפש שקיימתי עם חיילים מהבריגדה ואני זוכר באיזה צמא שתיתי את סיפוריהם על ארץ ישראל, על נופיה וישוביה. באיזו כמיהה ציפיתי ליום שאוכל להצטרף למפעל הציוני, ההתיישבותי, ומה רבה הייתה נכונותי לקבל כל משימה שתוטל עליי. ומאידך, שפעו מצד החיילים אחווה, ידידות חמה, התעניינות אמת בעברי ובגורלי. חשתי הערכה, לעתים הערצה, מצידם. הם הקשיבו לסיפורי ההישרדות, ההתקוממות, ההתארגנות התנועתית במחתרת, גילויי האנושיות והחברות שם בתופת. אכן, זה היה מפגש של אחים ומבחינה לאומית "מפגש היסטורי".

ב־1950 נבחרתי למזכיר הנוער העובד בישראל. כחניך תנועת נוער חלוצית, אמנם בגולה, לא היה לי קשה להסתגל להוויית תנועת נוער, אמנם ישראלית. לא הצהרתי על היותי שריד שואה אך גם לא הסתרתי זאת. לא סיפרתי על תפקידי במחתרת וכו'. חניכים, כולל המדריכים, לא זיהו אותי כאחד שבא מהגולה הדוויה וזכיתי להערכה רבה ולגלי אהדה.

באחד הערבים באתי לאחת הקומונות של "הנוער העובד". שרנו, שוחחנו, סיפרנו צ'יזבטים ולפתע העליתי את סיפורי מימי השואה. הייתה דממה, הקשבה עד

שאפשר היה לחתוך את האוויר, וחשתי בהפתעה, אולי בהלם, שאחז את החֶבְרֶה (מדריכים, בני קיבוצים וכיו"ב), שאני - "מנהיגם" - אחד מאלה.

המפגש עם אנשי הבריגדה היה מפגש שנחרת בלבי לעד וכך גם המפגש עם השליחים (סיומה פנסקי, יהודה לוין, צבי לנגזם) הראשונים מארץ ישראל (רחל כצנלסון, לסיה גלילי, לייבלה [לוי שריד], אורי ינובסקי). זו הייתה פגישה של שווים כשאהבה וערגה בצידו ותחושה שהם שמחים ששרדנו.
גם עירית קינן במחקרה מדגישה ש"יחסם הבסיסי של חיילי הבריגדה אל הניצולים היה יחס אמפטי ותומך, הם היו משוכנעים בכוחם של הניצולים לשוב לחיי היצירה... ולגבי חלק מן הניצולים פיתחו החיילים תדמית חיובית עד כדי התפעלות והשתאות..." (עמ' 155).
"ייחודה של שליחות החיילים בסיכומו של דבר היה בראש וראשונה ברגש הכן והמתפרץ שהוביל אותה ושבא לידי ביטוי בכל יחסיהם של החיילים עם הניצולים... תרומתם של החיילים לפריצתו של הרגש הציוני בקרב הניצולים, הגם שהיה ממילא חשוב ביותר... בהחלט ניתן להסיק שהם יצרו את המושג "ארץ ישראל" כמושג זהה למושג "בית ליהודים"... נוכחותו של "צבא יהודי" שהעמיד את כל אמצעיו לעזרת אחיו שניצלו מן התופת הייתה "החינוך הציוני" הטוב ביותר שניתן להעלות על הדעת".

תחושותיי ונסיוני האישי תואמים באופן מלא את מסקנות המחקרים. מדוע לא זכו ניצולי השואה למפגש כזה, למערכת יחסים כזו, עם בואם לארץ ישראל? זו שאלה שהתשובה עליה מורכבת ותסיט אותי מנושא ספרי, למרות ששאלה זו מטרידה אותי רבות ובמשך זמן רב. המעניין שלאחר החזרתה של הבריגדה ארצה ושחרור חייליה "למפעלם ההתנדבותי של אלפי בודדים לא היה הד בארץ וגם ל'מפגש ההיסטורי' כמעט שלא הייתה תהודה בארץ ישראל" (יבלונקה, עמ' 54). השליחים הארצישראלים הראשונים הגיעו לגרמניה רק בסוף 1945. וזו כבר 'אופרה' אחרת.

בסוף אוקטובר 1945 ביקר בן גוריון במחנות שארית הפליטה בגרמניה. בן גוריון חזה כי מאות אלפי יהודים מארצות מזרח אירופה יתרכזו כאן במחנות בחסות הצבא האמריקאי עד אשר יוכלו להגיע לארץ ישראל. הוא פנה לאמריקנים שיפנו אזור מסוים מתושביו הגרמנים ויכריזו עליו כעל אזור יהודי. גנרל אייזנהאור, המפקד העליון וראש המטה הכללי הגנרל בדל סמית, גילו אהדה רבה וסיבלות

היהודים נגעו לליבם אך הציעו להכריז על אזור הכיבוש האמריקני בגרמניה כ"מקלט ארעי ליהדות הנרדפת".
בן גוריון הבין את הפוטנציאל של ריכוז יהודי גדול בגרמניה, שרידי שואה במחנות, במאבק נגד מדיניות "הספר הלבן" של הבריטים.
אני זוכר ביקור זה ואת השינוי שהביא. בן גוריון התרגש מאוד מהמפגש עם הניצולים ועם מצוקותיהם. הוא התרשם מאוד מהרוח הציונית שמצא ושוכנע, שיש לפעול מיד להצלתם של השרידים. הוא הגיע למסקנה, שהייתה שלו מאז ומתמיד, שהפתרון היחיד הינו עלייה מהירה והקמת מדינה עברית. "... אני הגעתי למסקנה שיש שלושה כוחות שיעמדו לנו במערכה: ארץ ישראל, אמריקה והמחנות..." (מתוך דבריו בוועדה הפוליטית למפא"י ב־22.11.1945, אחרי שובו מביקורו בגרמניה).
הוא הבין, שזה הזמן להפעיל את העוצמה המדינית הגלומה בעצם קיומה של שארית הפליטה במצב חסר מוצא.
פרופסור זאב צחור טוען, שאיש לא תכנן מלכתחילה להפוך את מצוקת היהודים לנשק פוליטי. התהליך שהפך את העקורים לגורם פוליטי התגבש כתוצאה משילוב מספר גורמים שפעלו במקביל, חוסר המוצא של שארית הפליטה, קיום המחנות בליבה של גרמניה, תחושת האשם של עמי אירופה וארה"ב שביקשו להיפטר בהקדם מאנדרטה חיה זו של יהודים בבית הקברות הענק של עמם וכו'. ומעל לכל – העקורים היהודים עצמם שהיו נכונים, לאחר כל מה שעבר עליהם, להיות גורם פעיל במאבק הציוני.

כידוע, היסטוריונים חדשים וישנים מותחים ביקורת על עמדותיו ומדיניותו של בן גוריון בעניין "ניצול" פליטי השואה במאבק עם מדיניות בריטניה. גם בימים ההם התנהל ויכוח קשה עם בן גוריון בהנהלת הסוכנות היהודית. יצחק גרינבוים, לדוגמה שאל, האם אנשי שארית הפליטה יהיו מסוגלים לשאת על כתפיהם את המאבק הזה והאם זה מוסרי להשתמש בהם למאבק זה.
מנסיוני דאז, כחבר פעיל בהנהגת נוח"ם, לא הייתה לי ולנו הרגשה של "ניצול ציוני" או "קלף" שמשתמשים בו. היינו גורם מאורגן ונחוש ורב עוצמה. המוני הפליטים במחנות היו נכונים ונחושים לעלות בכל דרך, בספינות רעועות, דרך קפריסין, לארץ ישראל. כמדריכים רצינו לשמש דוגמה אישית לנוער ולצעירים שחינכנו.
בעדויות של הילדים שיצאתי איתם לדרך, באים לידי ביטוי אמונה ברעיון הציוני ורצון להגשימו ללא רתיעה ופקפוק.

פעלו שני כוחות - כוח המשיכה לארץ ישראל, למולדת, לבית, וכוח הרתיעה מגרמניה וההתנגדות מהשהייה בה.

גרמניה - ע״י מפולות, ערים חרבות ומפוצצות, ערימות ערימות של הריסות. גרמניה מבותרת, פצועה, נכנעת ומשותקת. תילי חורבות ואיש לא טיפל בפינוי ההריסות. במספר ערים לא היה לגרמנים אור חשמל. לאזרחים לא הייתה רשות להשתמש במכוניות או בטלפון. בערים היה רעב כבד, לא כן בכפרים. מנגנון המדינה האדיר נתרסק לרסיסים. המוסדות היו ממונים והחלטותיהם היו טעונות אישור מטעם שלטונות הכיבוש. גזע האדונים הושפל עד עפר. העם הגרמני ברובו היה מוכן לשרת את אדוניהם החדשים. הם התחנפו לכובשים וחיפשו את חסותם. דיברו בלעג על הנהגתם מאתמול, אשר לכבודה רגילים היו להריע והשתדלו לעורר רגשי רחמים לעוניים ולסבלם. עם זאת היו רחוקים מכל הרהורי תשובה אמיתיים.
ברחוב הגרמני שררו הכניעה, החנופה והשחיתות, ההלשנה, השוק השחור והזנות. ברחובות שוטטו קבוצות ילדים וביקשו נדבות מחיילים אמריקנים, גברים גרמנים היו מחפשים בצדי המדרכות אחרי בדלי סיגריות, נשים ונערות היו מוכרות את גופן תמורת שוקולד או מספר סיגריות.
ואני מסתובב בין החורבות במינכן, צופה בגרמנים הכנועים, פושטי היד והמתכופפים לכל בדל סיגריה. נשים מוכרות את גופן ו״כבודן״, וכן האנשים המחפשים אחר שרידי רכוש ונפש.
כך במינכן וכך בברלין. אונטער דען לינדען המפורסם, הכל הרוס, נחרב ואני חי ומטייל להנאתי ומשקיף על החורבן.
הלכתי עם טדיק ז״ל, חברי הטוב. בדרכנו מגרמניה לפולין גנבנו את הגבול, נעצרנו ונכלאנו וכעבור כמה ימים השתחררנו. מטרתנו הייתה להקים בפולין תנועת אחות לנוח״ם בגרמניה ולפגוש את הפליטים היהודים החוזרים מרוסיה לפולין, לארגנם בתנועה ובקיבוצים ולהכינם לקראת עלייתם לארץ ישראל.

את המצב בגרמניה ובאירופה מיד עם סיום מלחמת העולם השנייה אפשר לתאר כנדידת עמים ענקית. מיליוני פליטים מכל העמים. שבויים, אסירים, עובדי כפייה, חיילים משוחררים, פרטיזנים - כל הערב רב הזה נדד לכיוונים שונים, רובם המכריע הלא יהודים נדד לארצות המוצא שלהם, למולדת שלהם.
אירופה ההרוסה של מלחמת העולם השנייה ומיליוני הפליטים הנשרכים בדרכיה החרבות יצרה גם הלוך רוח מיוחד. תוך חודשים מספר הוחזרו כחמישה מליונים

פליטים לארצותיהם. בסתיו 1945 נשארו עדיין בגרמניה כשמונה מאות אלף פליטים אשר לא יכלו או לא רצו לחזור למולדתם. מרביתם לא נמנו דווקא על קורבנות הנאצים.
בין פליטים אלה היו הפליטים היהודים חטיבה מיוחדת. בתוך מהומה רבתי זו היוו היהודים מיעוט מבחינה כמותית ומשהו ייחודי מבחינה מהותית. ליהודים לא היה לאן לחזור ואלה שחזרו מצאו רק את חורבן ביתם ומשפחותיהם. אדמת אירופה הייתה מקוללת היא הקיאה גם את שארית הפליטה. פניהם של היהודים היו מועדות לארץ ישראל או לארצות מעבר לים.

בקיץ 1945 (יוני–יולי) נמצאו ככל הנראה בגרמניה ובאוסטריה כ־50,000 יהודים, כחצי אחוז (!) מסך כל הפליטים שהיו בזמן הזה בגרמניה. לא היו בכלל ילדים עד גיל שש בשארית הפליטה, רק 3% מכלל האוכלוסייה היהודית היו בגילאי 6–17, 86% בגילאי 18–45. כל הילדים הושמדו וכל הזקנים הושמדו או מתו בשנות המלחמה. בסוף יולי 1945 התקיימה ועידה של היהודים המשוחררים בבוואריה בסנט אוטילן. בוועידה השתתפו כמאה צירים מכל המחנות והקהילות בבוואריה. נוכחו גם שליחי הבריגדה היהודית וחבר הנהלת הסוכנות היהודית אליהו דובקין. ליד שולחן הנשיאות ישב גם ילד בן שש, אולי הילד היהודי היחיד בגיל זה שנותר בחיים במחנות הריכוז.
בסוף שנת 1946 היו ילדים יהודים עד גיל 6 כבר 8.5% מכלל האוכלוסייה היהודית, ילדים בגיל בית הספר 12%.
אלפים של יהודים החלו לזרום מפולין ומהונגריה לאוסטריה ולגרמניה, הזרם היה ספונטני. אלפים הלכו בכל הדרכים מבלי להתחשב בקשיי הדרך. לזרם הזה הצטרפו יהודים רבים שהגיעו מערבות רוסיה. הרכב אוכלוסייה זאת היה שונה. כאן כבר היו משפחות, חצאי משפחות, ילדים וגם מבוגרים. אלה שהתעכבו בפולין מצאו שממה, חורבן, עוינות ופוגרומים, כשהמפורסם ביניהם היה הפוגרום האיום בקילצה, שם נרצחו למעלה מ־40 יהודים, פליטי שואה. בשנת 1946 הגיעו לאזור הכיבוש האמריקאי של גרמניה 110,000 יהודים. באפריל 1947 היו בגרמניה הכבושה על־ידי שלוש המעצמות המערביות, 175,000 יהודים ברובם המכריע באזור הכיבוש האמריקאי.

חלוקת האוכלוסייה בהתחלת 1947 הייתה כזאת: כ־70% במחנות – 95,000; 26% בקהילות – 36,000, היתר בבתי ילדים, הכשרות וכיו"ב.
המצב החברתי במחנות הלך והידרדר, הייתה דריכות וציפייה להכרעה שתבוא

Lange Reise von Auschwitz nach Oberfranken

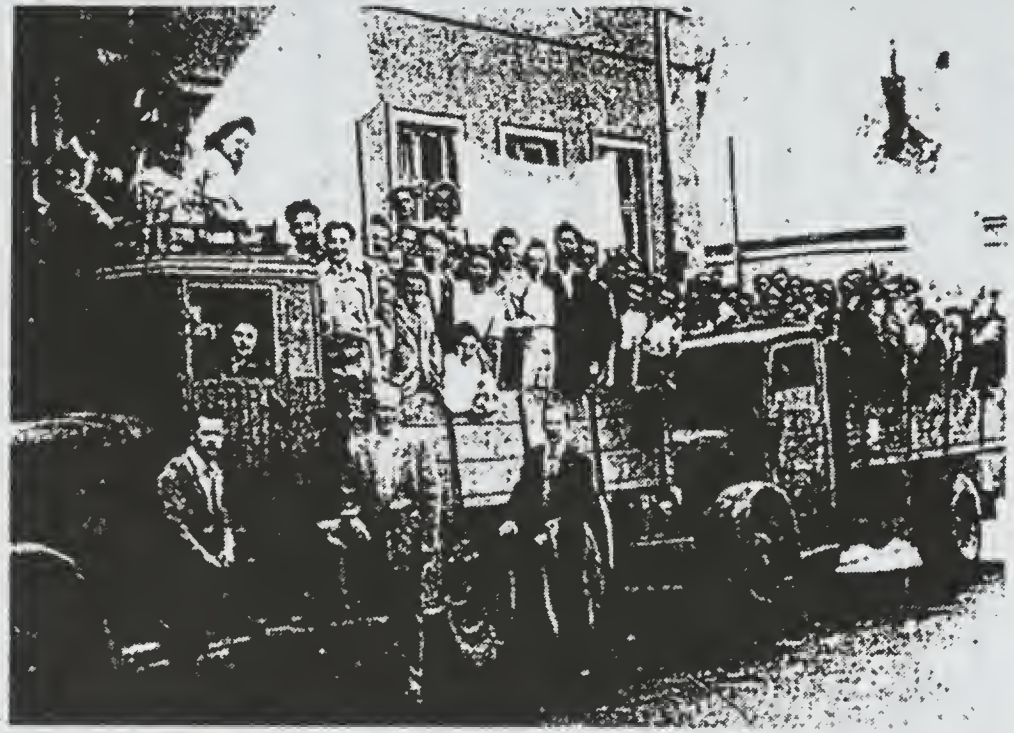
In den Jahren 1946/47: Überlebende Juden wurden in Bauernschulen auf ihre Ausreise nach Palästina vorbereitet

Von Peter Engelbrecht

PREBITZ (RNT). Umgeben von Wäldern und Wiesen liegt das Bauerndorf Prebitz im Bayreuther Land. Dörfer wie dieses mit einer Gastwirtschaft und den 19 Anwesen gibt es viele in Oberfranken. Doch nur eingeweihte wissen die ausgewaschene hebräische Inschrift auf einem Sandstein über dem Türstock eines der Bauernhäuser zu deuten: „Machsan" steht dort geschrieben, zu deutsch Lagerraum.

Die unscheinbare Inschrift ist der letzte augenfällige Hinweis darauf, daß hier in Prebitz zwischen dem 3. März 1946 und dem 20. September 1947 eine jüdische Bauernschule untergebracht war. Hier sollten Überlebende aus den Konzentrationslagern Auschwitz, Theresienstadt und Groß Rosen Ackerbau und Viehzucht erlernen, um später nach Palästina auszuwandern und dort tatkräftig zum Aufbau beizutragen. In und um Prebitz hatte die US-Militärregierung zehn Bauernhöfe von NSDAP-Mitgliedern oder „Bauernführern" beschlagnahmt, unter anderem in den Ortschaften Voita, Losau, Funkendorf, Oberschwarzach und Windischenlaibach.

Diese landwirtschaftlichen Trainingszentren, auf hebräisch Hachscharoth genannt, bildeten oberfrankenweit den Schwerpunkt. Die dort untergebrachten Männer und Frauen stammten aus Polen, Ungarn, Rumänien, der Tschechoslowakei, Litauen und vereinzelt aus Deutschland. Vom zwei Wochen alten Baby bis zum 57jährigen reichte die Altersspanne. Die meisten waren ledig und zwischen 20 und 30 Jahre alt.

Ein seltenes Fotodokument, das Mitglieder der jüdischen Bauernschule Prebitz zeigt. Das Bild aus dem Jahr 1946 stellte Josef Gothart zur Verfügung.

Auch 51 Jahre nach Kriegsende gibt es über diese Bauernschulen so gut wie keine schriftlichen Informationen, viele Zeitzeugen sind längst tot. Doch ein Prebitzer Bauer, knapp unter 70 Jahre alt, kann sich noch gut an die Juden erinnern, selbst an ihre Vornamen wie Isaak oder Benjamin. Er berichtet über eine Hochzeit des Ehepaares Engelman im benachbarten Gasthaus, das ebenfalls beschlagnahmt worden war. In Erinnerung geblieben ist ihm die Geburt eines Kindes, eine Beschneidung und die Feier des jüdischen Passah-Festes. In jedem Zimmer des beschlagnahmten Bauernhauses, so erzählt er, hatten die jüdischen Bewohner einen großen Davidsstern an die Decke gemalt. Dieses Symbol ist längst verschwunden, von mehreren Schichten Farbe übertüncht.

Auch Josef Gothart, Vorsitzender der Israelitischen Kultusgemeinde in Bayreuth, kann sich noch gut erinnern. Der Überlebende mehrerer Konzentrationslager war seinerzeit von den Amerikanern als Treuhänder von vier dieser Einrichtungen in und um Prebitz eingesetzt worden. Die Bauernschulen sollten abseits liegen, da die Männer und Frauen nach ihrer Schnellausbildung in das damals britisch verwaltete Palästina illegal einwandern und einen Beitrag zum Aufbau des Landes leisten sollten, berichtet Gothart. „Einige der Prebitzer Juden leben heute noch in Israel", weiß er. Zusätzliche Verpflegung erhielten die Überlebenden durch die jüdisch-amerikanische Wohlfahrtsorganisation AJDC. Zusammen mit den ortsansässigen Bauern und unter Anleitung jüdischer Vorarbeiter erlernten die KZ-Überlebenden landwirtschaftliche Arbeiten. Zusätzlich gab es Hebräisch-Unterricht und Studien über die Geschichte des Judentums. Gothart schätzt, daß in den von ihm verantworteten vier Bauernschulen bis zu 3000 Menschen ausgebildet worden sind.

Prebitz ist nur ein Beispiel. Sammelunterkünfte für jüdische „Displaced Persons" (verschleppte oder heimatlose Personen), also Überlebende der Konzentrationslager, gab es in Oberfranken in Bamberg und Hof. Ein Kinderzentrum befand sich in Schauenstein (Landkreis Hof), ein Krankenhaus für KZ-Überlebende in Bayreuth (St.-Georgen-Hospital). Jüdische Gemeinden hatten sich im September 1946 unter anderem in Bamberg (1032 Mitglieder), Bayreuth (392), Coburg (27), Creußen (31), Kulmbach (92), Lichtenfels (5), Neustadt bei Coburg (20), Pegnitz (64) und Pottenstein (90) etabliert. Ein weitgehend unbekanntes Kapitel deutsch-jüdischer Geschichte, das auch 50 Jahre danach noch auf seine Erforschung wartet.

סוף סוף. הציבור היה נחוש לעלות לארץ ישראל. כשהוצע להוציא מאות ילדים לאנגליה סרבו והוחלט להשאירם בגרמניה עד שיוכלו לעלות לארץ ישראל. כשבאה ועדת החקירה האנגלו־אמריקאית הצביעו 96.8% של תושבי המחנות שהפתרון היחיד עלייה לארץ ישראל ורבים ענו על השאלה מהו המקום האלטרנטיבי לבחירתם – הקרמטוריום. עם זאת הזמן פועל לרעה, ניכרים היו סימני יאוש ונפילה ברוח. הבטלה מאונס משפיעה לרעה והיא אם כל חטאת.
לנו, חברי הנהגת התנועה ומדריכיה, היה ברור, שעלינו להוציא את הנערות והנערים חברי נוח"ם ותנועות הנוער האחרות מן ההוויה המנוונת של המחנות. המחשבה הייתה להקים הכשרות חקלאיות. בחודש יוני 1946 היו כ־2,000 איש ב־24 חוות הכשרה לעומת 700 בחודש מרץ.
על פעולה אחת שהשתתפתי בה בפועל, ברצוני לספר. יצאתי עם כמה קבוצות של נוח"ם לאזור במברג בחסות הצבא האמריקאי ובסיוע אונר"א. הגענו לכמה כפרים באזור – לוסאו, פרייביץ ואחרים. פינינו בתים מיושביהם הגרמניים והתיישבנו שם כ"הכשרה חקלאית".
האיכרים הגרמנים, מצד אחד היו מפוחדים ומרוגזים, מצד אחר קיבלו סיוע בעבודות החקלאות השונות. מערכת היחסים הייתה בעייתית, אבל לא היו התנגשויות מיוחדות. היציאה מן המחנות לכפרים, לנוף שונה, לעבודה חקלאית, לחיי עבודה ולהכנה לקראת חיינו בארץ ישראל, הייתה חשובה ביותר מבחינה ציונית, חברתית ואישית.

בתוך זרם הפליטים שזרם לגרמניה באו קבוצות של ילדים בכל הגילים, רובם היו יתומים, אך היו ביניהם גם ילדים רבים שהיו להם הורים, או לפחות אב או אם. ההורים מסרו אותם בפולין לתנועות הנוער מתוך תקווה, כי בדרך זו יזכו הילדים לעלייה מהירה לארץ ישראל. קבוצות אלו הגיעו בקצב מהיר עם מדריכיהן ותוך זמן קצר נתאספו בגרמניה כשלושת אלפים וחמש מאות ילדים בקיבוצי ילדים ונוער.

אונר"א הקימה מחנה גדול ברוזנהיים לבדיקת הילדים ומיונם. מחנה זה קלט 1,200 ילדים. מרוזנהיים עברו הילדים כעבור זמן מה למחנות קבועים. מחנות אלה הוקמו על־פי השתייכות הילדים לתנועות הנוער השונות. תוך זמן קצר היו בגרמניה 11 מחנות ילדים ונוער.

בדרך מפולין לגרמניה

הזרימה הגדולה של פליטים יהודים מרוסיה דרך פולין לגרמניה שינתה את פניה של שארית הפליטה במחנות גרמניה, מן היסוד. הוכפל ושולש מספר האנשים וגם הרכב האוכלוסייה השתנה תכלית שינוי. מספר הילדים בגילאים 1–5 עלה מ־400 בראשית שנת 1946 ל־6,000 בסופה. מספר הילדים בגילאים 6–17 עלה מ־2,800 ל־17,500. השינוי הבולט ביותר היה שהבאים מרוסיה באו משפחות שלמות והיסוד המשפחתי אפיין ציבור זה. ואילו המשוחררים ממחנות הריכוז היו ברובם המכריע בודדים, שרידים של משפחות שהושמדו.
במחצית השנייה של 1945 ובמחצית הראשונה של 1946 הייתה היציאה מפולין מעטה ובתנאי מחתרת חמורים. בנסיבות אלו רק צעירים וקיבוצי הכשרה של התנועות יכלו לצאת. בשלב מאוחר יותר נמצאו דרכים קצרות יותר ופחות מסוכנות שאיפשרו את יציאתם של ילדים ומשפחות.
סיפור העברתם של הילדים בדרך לא דרך, גניבת גבולות, תחבולות ואילתורים הוא סיפור הֶרואי־טרגי. שליחים מארץ ישראל, כשארגנו את "הבריחה" יחד עם חברי תנועה שהתגייסו לפעולה זו עשו את המלאכה.

מספר אחד מאנשי "הבריחה": "... ליל חושך, צלמוות, גשם עז ניתך ארצה. נביחות הכלבים רודפות אחרינו עד לעמקי היער והיער נמשך עד אין קץ. בדרך לא דרך, בשבילים מפותלים, מתבוססים בבוץ הדביק מאה ילדים שנאספו על ידי התנועה. הם הולכים ילד ילד וצרורו הדל בידו האחת ומקל הנדודים בשנייה... הננו קרובים לגבול. כנראה השגיחו בנו השומרים, בחלל האוויר מצפצפים כדורי רובים. הילדים משתטחים בבוץ, הם נשמעים לפקודות כחיילים ממושמעים... הילדים מגלים אומץ לב מעורר הערצה, הם יודעים שהם בדרך לארץ ישראל...".
"... במשך דקות מספר הועלו הילדים על האוטו דחוסים וצפופים, כ־60 ילד. ראיתי כיצד הילדים הקטנים בני 10–15 נעים במשמעת מופתית כחיילים קטנים. עד מהרה כולם היו מכונסים בפנים מכוסים בברזנט. שלוש שעות ישבו, לא נתנו שינה לעפעפיהם וציפו לידיעה שאפשר לזוז. כבישים רבים חוצים ליד הגבול וצריך לדעת אימתי אפשר לצאת ביתר ביטחון לדרך..." (שליח מארץ ישראל).

❊

אלפי יהודים החלו לזרום מפולין ומהונגריה לאוסטריה ולגרמניה. הזרם היה ספונטני. אלפים הלכו בכל הדרכים מבלי להתחשב בקשיי הדרך. לזרם הזה הצטרפו יהודים רבים שהגיעו מערבות רוסיה ועמם ילדים ונערים.

בסוף 1945 יצאתי בשליחות התנועה לפולין כשהמשימה הייתה לפגוש את היהודים החוזרים מברית המועצות ("הרפטריאציה") ולארגן את הצעירים ואת הנוער בקיבוצים ומשם להעבירם לגרמניה.

הגעתי ללודז' ולוורשה. פגשתי את טדיק ז"ל שישב במרכז "החלוץ" ואת לייבל (לוי שריד) חבר יגור, מן השליחים הראשונים שהגיעו לפולין מארץ ישראל. יצאתי לשלזיה (שלונסק) לעיר וורוצלב (ברסלאו), לשם הגיעו הרכבות מרוסיה. באזור זה שוכנו הפליטים החוזרים כי את האזור נטשו גרמנים פולנים (פולקס דויטשע), שפחדו מנקמת הרוסים והפולנים.

הרכבות היו "מפוצצות" מרוב בני אדם. המהומה רבתי, אנרכיה בכל, נתליתי על קרון של רכבת והגעתי איך שהוא לוורוצלב. יצאתי לתחנת הרכבת אליה הגיעו המוני פליטים יהודים ששרדו את המלחמה בערבות סיביר ורוסיה האסיאתית, ביניהם ילדים, נערים וצעירים, חלקם משפחות או חצאי משפחות. ארגנתי קבוצה של צעירים, פרצנו לבית נטוש והתארגנו כקיבוץ "מעפילים" ב'. מעין המשך לקיבוץ "מעפילים" שהקמתי ב"בית הרצל" בפלדפינג. אנשי "הבריחה" מארץ ישראל יחד עם חברי תנועה סייעו בארגון האנשים, סידורם בבתים ובעיקר בארגון העברתם הלאה לכיוון אוסטריה גרמניה כאשר המטרה הסופית - עלייה לארץ ישראל. המעבר בגבולות היה כרוך בקשיים עצומים. באחת ההזדמנויות העברתי כך את אמי ואחותי שהגיעו מליטא בדרך בלתי לגלית.

בין האנשים הרבים שעברו מסלול זה היו גם "הילדים" שלי שפגשתים ברוזנהיים לקראת מסענו לארץ ישראל.

גם אני חוויתי חוויות דומות לחוויות הילדים. באחת הפעמים עברתי את הגבול הפולני בדרך לא דרך, עם אמי ואחותי שהעברתי מליטא.

כשחיסלו את הגטו ביוני-יולי 1944, הוציאו אותי יחד עם אמי ואחותי למחנה הריכוז שטוטהוף, שם הופרדנו. התחושה הייתה שזה הסוף ולעולם לא נתראה. כשנסתיימה המלחמה נודע לי, שאמי ואחותי נשארו בחיים והן חזרו לשבלי (ליטא). כשיצאתי בסוף 1945 לשליחותי מגרמניה לפולין להקים את נוח"ם בפולין ולארגן את הצעירים והילדים היהודים שחוזרים מרוסיה לפולין התכוונתי

ליצור קשר עם אמי ואחותי. אמי ואחותי חזרו לעיירתם בליטא, כי קיוו שאולי ימצאו מישהו ששרד מן המשפחה, ואכן הן פגשו את אחי ששירת כל שנות המלחמה בצבא האדום, ונודע להן שאני בחיים. למרות הצער שאבי נרצח, לא היה גבול לאושרנו ולשמחתנו.
אני רציתי להוציאן מליטא שהייתה אז מדינה בברה"מ, ולהביאן לארץ ישראל ונוצר בינינו קשר באמצעות אנשי "הבריחה" שפעלו ברחבי ברה"מ והעבירו יהודים תוך סיכונים רבים דרך גבול ברה"מ ופולין.
בסופו של דבר הן הגיעו לפולין לוורוצלב שם "צרפתי" אותן ל"קיבוץ הכשרה". אחד האנשים שנפגש איתן בשבלי ודאג להעברתן את הגבול היה מולה ז"ל. הוא היה בחור נפלא, נעים הליכות, חבר ומסור לתנועה ולרעיון הציוני, הוא ריכז את פעולת "הבריחה" בברה"מ. בסופו של דבר נתפס על־ידי המשטרה הסובייטית, נכלא ל־25 שנות מאסר בסיביר, שם התאבד. (לפי ספרו של יעקב ינאי, מולקה, הוצאת עם עובד, 1988).

מולקה, כפי שקראו לו חבריו, הצליח זמן קצר אחר תום מלחמת העולם השנייה לחמוק מברית המועצות ולהגיע לאיטליה, אל אנשי הבריגדה בדרכו לארץ ישראל. הוא החליט להסתנן חזרה לרוסיה כדי להציל את היהודים, שארית הפליטה, שנשארו שם. "...איני יכול להסתפק בזה שניצלתי בעצמי והשארתי מאחורי מאות חסרי אונים... גם אם זה אפילו יחזיר אותי למאורת החיה הרעה, שאין כל ביטחון שאצא משם שלם..." כתב לחבר בארץ ישראל ממילנו ב־28.9.1945.

צבי נצר שעמד בראש ארגון "הבריחה" בפולין כותב:
"... הייתה כמיהה למולדת ממש. השנאה מסביב העמיקה וטיפחה את הרגש הזה. 140 אלף היהודים שיצאו לדרך ובאו לפולין, רובם המכריע היו ציונים. הייתה בהם נכונות לעלייה בכל הדרכים ובכל התנאים.
ארץ ישראל הרחוקה שהיו מנותקים ממנה שנים, הייתה עטורה עכשיו זוהר מיוחד. הייתה כמיהה לבית, למקלט, למנוחה. במקום זאת נתקלו בשנאה...
השתלטנו על פעולה זו על־ידי חבר הפעילים שהועמדו לרשותנו על־ידי תנועות הנוער ובעזרתם אורגן והוקם מפעל זה של "הבריחה". (צבי נצר, פרקים מפרשת "הבריחה" בפולין).

"...אין לתאר את פעולת הבריחה בלי ארגוני הנוער והמפלגות הציוניות. מקום מכריע להם בהתלכדות שרידי השואה והפיכתם לנושא מתחדש צמא חיים ויודע

דרך". (בן צבי איסר – מראשי "הבריחה" בפולין, שליח מהארץ).

"גורלם של ילדי הפליטה נגע ללב כולם וההתעניינות בבעיה זו הייתה גדולה ביותר. מספרם לא היה רב והופעתו של ילד יחיד או קבוצת ילדים חדשה שניצלה ונגאלה עוררה התרגשות ונכונות לעזור ולהקל.

סיפורו של כל ילד כמעט על נסיבות הצלתו והמקרים אודותם נשאר בחיים היה מעין נס אשר קשה להסבירו. את היתומים הראשונים בחודשים הראשונים לשחרור התחלנו לקלוט בסט' אוטילין, פלדפינג ופרנוולד ובינואר 1946 נוסד כפר הילדים הראשון בסרוט (STRUTY) שעל־יד אנספק. הקיבוצים לתנועותיהם השונות, אשר הלכו וקמו במהירות, ריכזו גם הם בתוכם ילדים עם הורים או יתומים. בינתיים הלך ורב מספר הילדים אשר נגאלו מבתי נוצרים או כנסיות בהונגריה ובפולין. תוך כשנה מיום השחרור, נתלקטו כעשרים אלף ילדים שנשארו בתום המלחמה במחנות או הובאו לגרמניה מארצות אירופה השונות. הם הובאו על־ידי "הבריחה". להעברתם וקליטתם הוקמו ריכוזים ובתי ילדים ברוזנהיים, לנדפולס ובמקומות אחרים".

מתוך דו"ח של שליח מא"י – ילדי פולין ראשונים דרך צ'כיה ואוסטריה – לגרמניה (1946). (ארכיון "ההגנה").

"ניצוץ", בטאון נוח"ם בגרמניה, שיצא לאור עוד במחתרת הציונית בגטו קובנה ומיד עם ההתארגנות הראשונה של התנועה בגרמניה חידש את הופעתו, פירסם את המאמר "להצלת ילדי ישראל" (10.1.46) "...כמה רוטט הלב לפגישת האחים הקטנים הנוהרים אלינו על צרורותיהם... עוד עיניהם עייפות מטלטולי הדרכים ומביעותי העבר, אך כבר נדלק בהן ברק חדש: שוב הם בין יהודים, בתוך עמם... מכאן תקצר הדרך לארץ חלומותיהם... זהו פקדון יקר. נשמור עליהם מכל רע ונעניק להם מכל הטוב והאור ששרד בנו, עד אשר תבוא עת עלייתם."

עדויות ילדים

"אנחנו כאן חודשיים וחצי וזה נצח. היום נפרט באיטיות לדקות ושניות, אבל גם יחידות זמן זעירות אלו אינן חולפות מאליהן. הזמן עצר מלכת כאן, נוזל אל תוכך ומחלחל. שעה אחת מלאה כשנת חיים".

אהרון אפלפלד, "מכרה הקרח"

"כשלעצמי, עודני מאמין שכל עניין רוחני אמיתי - מן הראוי שיתמצה בפריזמה האישית"

אהרון אפלפלד, "מסות בגוף ראשון"

ארץ, למה נאלמת?

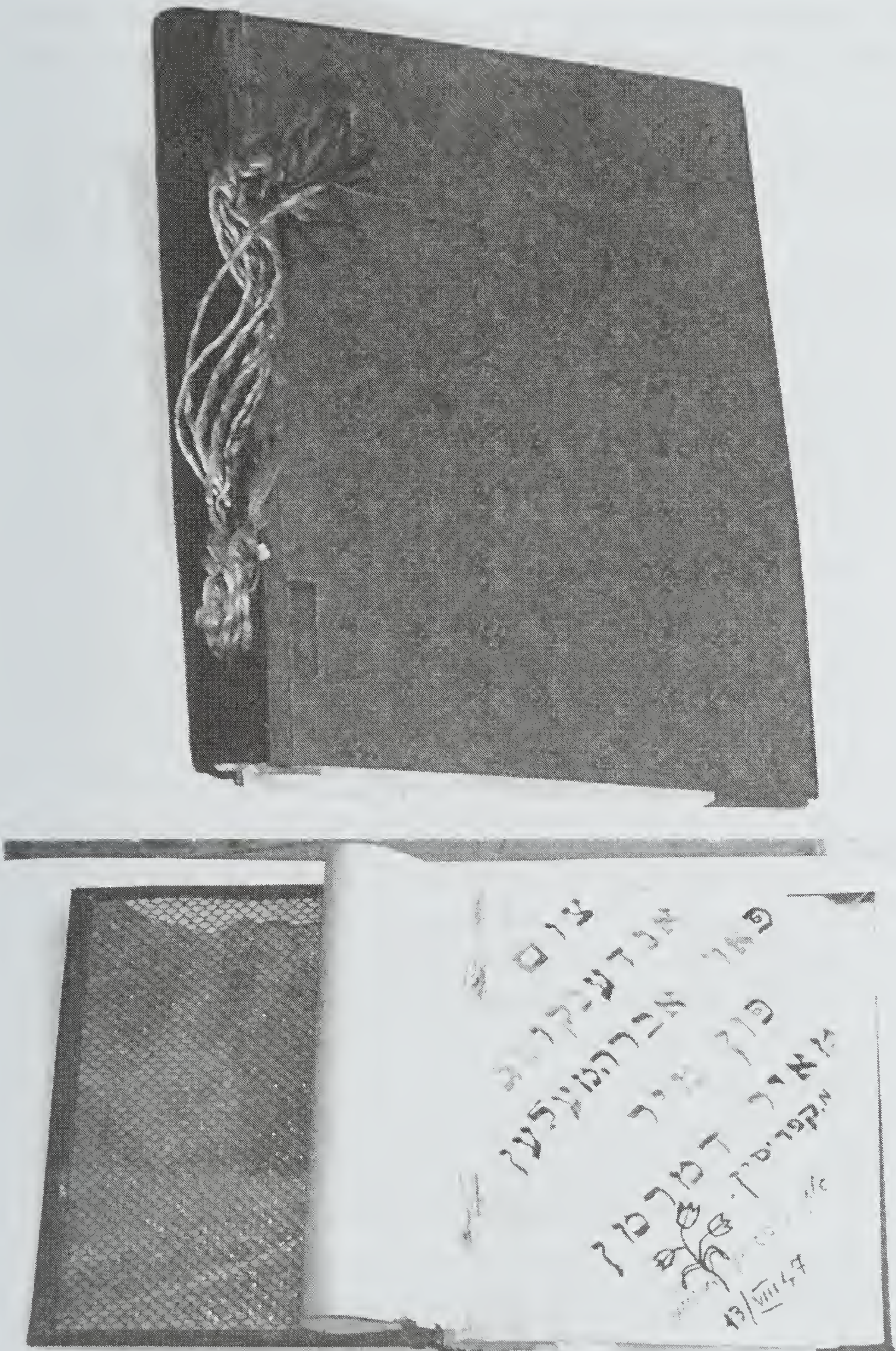
מאיר דימרמן

מאיר דימרמן היה ילד בן תשע כשפרצה מלחמת העולם השניה. ב־1941 הצליח לברוח יחד עם הוריו ברכבת מרובנה (פולין) לברה"מ. באחת התחנות ירד מהרכבת להביא מים להוריו, בינתיים הרכבת זזה והוא נשאר בודד, עזוב, חסר כל ובלי ידיעת השפה הרוסית, בעיר אוקראינית זרה.
אספה אותו אישה רחמניה שחמלה עליו ואיתה הגיע לסיביר. שם היא הביאה אותו לבית יתומים. ילד יהודי יחיד סובל מתעלולים אנטישמיים, עד שברח משם, וכך התחיל להתגלגל ולנדוד ממקום למקום כל שנות המלחמה. בסיום המלחמה הגיע לפולין ומשם לגרמניה, לרוזנהיים, בית ילדים של נוח"ם, משם יצא עם קבוצה של 80 נערים ונערות, יחד אתי, לדרך לארץ ישראל. בדרך נעצר על־ידי הבריטים והובא לקפריסין ומשם הגיע סוף סוף לארץ ישראל, לקבוצת כנרת.
במלחמת השחרור, ההתקפה על עמק הירדן, מאות כדורים ופגזים מתפוצצים בחצרות הקיבוצים, על כביש יבניאל ובבניינים. פגז סורי פגע במאיר והוא נהרג. הוא היה ילד מקסים. תמיד גילה נכונות לעזור, לשאת בעול, תמיד עודד וסייע לחבריו. הוא היה נער שתקן, חיוך תמידי על שפתיו וטוב לב זהר מעיניו.
מה אכזרי הגורל! ילד עברי שעבר תלאות ונדודים, שבע צרות כל ימיו, הגיע למחוז חפצו, בא קץ לנדודיו, חלומו מתגשם – ולפתע עוקרת אותו יד זדונית מן העולם הזה.
מאיר היה מהראשונים בחברה שהכרתי ושוחחתי איתו. זוכר אני את דבריו על החברים, כאילו רצה לעודד אותי. שמחתי מאוד שמצאתי בחור כזה בחברה. במשך כל זמן עבודתי לא איכזב אותי מאיר. תמיד גילה נכונות לעזור, לשאת בעול ולתרום את כל מרצו לכלל.
קשה להרבות בדברים. אין צורך להפליג בשבחים על חבר שהלך ואיננו. נדמה לי שהשתיקה היא הביטוי הנאמן ביותר לדמותו. מאיר, הבחור השתקן, המסור והנאמן, בחיוך תמידי על שפתיו, בנצנוץ של נעורים וטוב לב בעיניו, ילווה אותנו בכל דרכינו.
נמשיך בהגשמת חלומו!

מאיר נהג לרשום ביומנו מזכרונותיו וחוויותיו. רוב הדברים שנכתבו בנדודים ובקפריסין אבדו בימים הטרופים שעברו עלינו בכנרת. הגיע לידינו יומן בודד

בכריכה "קפריסאית" שנעשתה במו ידיו. מאיר הצטיין במיוחד במלאכת יד ולא מעטים החפצים שנשארו איתנו, רובם מלאכת מחשבת המעידים על כשרון וטוב טעם.
הרשימות המעטות נכתבו כמובן ביידיש. הן רצופות רגש פיוטי ומעידות על כשרון ביטוי רב שמתגלה לנו בנער זה, שלא זכה לקבל השכלה וכל ימיו סבל ונדד. מיומנו:

ארץ, למה נאלמת!
בואי לעזרת יתום בודד וגלמוד!
איש לא דאג ליתום: אולי הוא רעב, אולי הוא זקוק לנעלים? אנשים רבים היו מסביבו. העיר הייתה גדולה. בכל יום באים איכרים מכפרים ומוכרים פירות, חמאה וחלב. איתם באו עוד רבים העירה, אבל אף אחד לא חשב על היתום. הוא לא פנה לאיש. הוא לא ידע איך לגשת לבן אדם זר שעובר על פניו בריצה כרוח. איך לעצור ולשאול ממנו דבר, אבל בלילה כשנרדם הוא שמע על ידו קול חרישי רועד, כקול אם. זאת הייתה התבל שהינה אם לכל יתום, אבל את פשר הדברים לא הבין. הוא ישן. היה חורף. שלג עבר בסערה על פני כל הדרכים והנהרות. הרוח נהמה בקול, זה היה קול התבל שנישא ממרחקים וקרא: מי רוצה לדאוג ליתומי? אבל איש לא שמע לקול הרוח. איש לא הקשיב לו. רגלי היתום היו יחפות, הסמרטוטים על בשרו נקרעו לגמרי. מהקור והרעב חלה ונפל ברחוב. שכב והקשיב בדממה לאדמה שקראה לו בקול אמהי עדין: יתומי היקר, בוא אלי. הוא הבחין בקול אמו, אבל לא ידע מאין בא הקול. בכוחותיו האחרונים התרומם והתחיל ללכת אחריו. יצא מחוץ לעיר על פני דרכים וכל הזמן שמע את קול אמו הקורא: יתומי היקר בוא אליי!
היה לו קר. הרעב הציק לו. שירך את רגליו עוד כברת דרך ונפל אין אונים. הקשיב לכל הדרכים, לאבנים, ושמע יותר ויותר ברור את קול האדמה הקורא אליו: בוא אלי יתומי. הוא שמע בקולה ונצמד בכל גופו אליה, בשכחה רבה נאחז באצבעותיו, בצפורניו, בבשר התבל. אז הבין שאמא אדמה קוראת לו וענה: אמא, אמא שלי.
הרוח פיזרה על פני כל הדרכים את הקריאה והד ענה לו: אמא, אמא שלי. הצפורנים ננעצו באהבה יותר ויותר עמוק באדמה, גופו היה קר, הרוח כיסתה אותו בחול.
מאז עברו הרבה, הרבה שנים, ועוד היום שומעים את בכי היתום בלילות.

כריכת יומנו של מאיר דימרמן ז״ל, שנעשתה בקפריסין, בעבודת־יד, יולי 1947

מאיר היה אחד משמונים הילדים שאספתי ברוזנהיים ויצאתי איתם למסע ארוך, בדרך לא דרך, בדרך ההעפלה, כשהמטרה הייתה להגיע לארץ הנכספת לארץ ישראל.
זהו סיפור אחד מסיפוריהם של שמונים יתומי שואה שהגיעו בסופו של דבר לארץ ישראל, אך זהו גם סיפורם של אלפים ורבבות מעפילים, פליטי השואה שערגו לבית, למולדת, לבנות ולהיבנות בה.

ילד ילד וסיפור האימה וההצלה שלו

יעקב גולדשטיין

אני יושב במשרדו של פרופסור יעקב גולדשטיין באוניברסיטת חיפה. ביקשתי אותו לספר את סיפורו משם... והוא בקולו הבהיר ובשפתו העשירה מספר לי את סיפורו, בטון ניטרלי, אקדמי, כאילו היה זה סיפורו של מישהו אחר.

"נולדתי בפולין ב־1933, בעיירה גנבושוב על הוויסלה. הייתי בן שש כשפרצה המלחמה. לא הלכתי עוד לבית הספר. הגטו נפתח ב־1942. עד אז חיינו בלי גדר. הגיעו אלינו הרבה פליטים יהודים מהעיירות בסביבה. ב־1940 נולד אחי.
ב־1942 חיסלו את הגטו ומשפחתי עברה לכפר. גם לשם הגיע התור לחיסול ומשם העבירו אותנו בשיירה. אני ואמי קפצנו מן העגלה. את האח בן השנתיים השארנו אצל גויים. אבי ואמי ואני חזרנו לעיירה שלנו, זה היה בסוף הקיץ והיה ברור שקשה להסתתר. ההורים מצאו משפחה פולנית מוורשה וההורים הגיעו איתם להסכם שיסתירו אותי בורשה תמורת כסף. נשארתי לבד בוורשה. אמי ואבי הסתתרו אצל גויים באזור העיירה שלנו. הם הסתירו אותי. שמעתי על המרד בגטו ורשה ועל המרד הפולני. הייתי בעליית גג. לא יכולתי ליישר את רגליי ונעצרה צמיחתן. הם היו נותנים לי אוכל וכך עברתי שנתיים וחצי. כאשר פרץ המרד הפולני בוורשה, הגרמנים התחילו באופן שיטתי ב־1944 להחרים את הבתים ולפנות את הדיירים. הפולנים שהסתירו אותי הסתלקו והשאירו אותי לבד, הם לא רצו להסתכן. אני נאלצתי לצאת מן הבית שבו הסתתרתי כשהגרמנים התחילו לשרוף אותו. העשן התחיל להחניק אותי ואז התחלתי לזחול החוצה מן

הבית. תפסו אותי שני ז'נדרמים גרמנים. הייתי מגודל פרא. הם מייד חשדו בי והביאו אותי לאיזה מקום בוורשה. שם הורידו לי את המכנסיים ורצו לגמור איתי. פתאום צצו שני חיילי ורמאכט גרמנים, היה ביניהם ויכוח, החיילים לקחו אותי מהז'נדרמים והביאו אותי למקום שבו חנתה הפלוגה שלהם, שם היה בור מלא מים. אמרו לי להתרחץ, נתנו לי בגדים, נתנו לי 5,000 זלוטי והביאו אותי למקום ריכוז של האוכלוסייה הפולנית.

כנראה שהם ידעו שאני ילד יהודי ועל זה נסב הוויכוח בינם לבין הז'נדרמים, הרי הורידו לי את המכנסים וראו שאני נימול. אין ספק שהחיילים הגרמנים הצילו אותי, זו עובדה.

משם פינו אותי לאזור אחר (טבורקי). שם חייתי בתור ילד פולני עד שהרוסים כבשו את ורשה בסוף החורף 1944, ראשית 1945. זכרתי את הכתובת של הגוי מן הכפר. כתבתי לו מכתב שאני חי ואז, יום בהיר אחד, נפתחת הדלת ואמי עומדת בדלת. זה היה ראשית 1945. אמי לקחה אותי מטבורקי (ליד ורשה) ומשם נסענו דרך ורשה ההרוסה לעיירה שלנו. התחלתי להתאושש ולעמוד על הרגליים. הסתבר לי, שגם אבא נשאר בחיים. האח הקטן נעלם ושוב התאחדנו כמשפחה. לבסוף דוד צעיר לקח אותי ללודז וחזר לעיירה לעזור להורים לאסוף את החפצים שנשארו ולנסות למצוא את עקבות האח הצעיר. כעבור יומיים ההורים נרצחו על ידי הפולנים. זה היה לפני הפוגרום בקלץ (!).

רצחו את הוריי, את הדוד שלי, דודה, את כל המשפחה. לו הייתי נשאר איתם גם אותי היו רוצחים. הם רצחו אותם בדם קר. ב־1987, אחרי שנים ארוכות, חזרתי לפולין. הגעתי לעיירה. מישהו הראה לי שטח וטען ששם הם קבורים. זה היה גורן של פולנים.

דוד שלי, אח של אבי שאשתו (דודה שלי) נרצחה יחד עם הוריי, הגיע אליי וסיפר לי על רצח הוריי. הוא אמר לי, שאין טעם להישאר בפולין וצריך לברוח מכאן. עם הדוד הזה הברחתי את הגבולות, ברטיסלבה, וינה עד שהגעתי לגרמניה, לפרנוולד, בראשית 1946. שם הייתה קבוצה של 12 בנות שנשארו מקבוצה גדולה יותר שעלתה בעלייה ב' לארץ. אני הצטרפתי לקבוצה הזו כי שם היה בן דוד שלי. כאן נפרדתי מדודי. הקבוצה השתייכה לנוח"ם. מפרנוולד, כשהגיע תורנו לנסות לחתור לארץ ישראל, עברנו לאיטליה. שם איחדו אותנו עם קבוצות נוספות. היינו כבר כמאה איש. באיטליה היינו כחצי שנה. הייתי ילד יחיד בקבוצה של מבוגרים".

טון הדיבור של יעקב מאמת את דבריו של אפלפלד. אני נזכר בקטע מספרו של א' אפלפלד "מסות בגוף ראשון" (עמ' 109):

"שנים רבות היינו בהשכחה, בהעלמה ובהסתרה. מעט במודע והרבה בלא יודעין. האמת, בשנים האחרונות אין עוד צורך במאמץ זה. נסיון השואה שוב אינו מצוקה של השעה, הוא שקע ונטמע בנו ובמסיבת ידידים אנו מדברים על כך בחופשיות, כאילו לא היה זה עוד הניסיון שלנו אלא מאורע שמותר לדבר עליו במונחים היסטוריים. החיים הלכו ונעגלו עלינו גם אם מדי פעם מתפרצות מתוך הזיכרון אי אלו העוויות של אי השלמה".

"מדוע רצית לעלות לארץ ישראל?" שאלתי את יעקב, "הרי לא קיבלת כל חינוך ציוני".
הוא השיב: "אני הרי לא למדתי אף פעם, לא הספקתי, אבל כל המזון הרוחני שלי כשהסתתרתי בוורשה, היו ספרים. הייתה שם בת, בגילי, שהייתה מביאה לי יחד עם המזון, ספר שהייתה לוקחת מן הספרייה. אני קראתי רק פולנית כי את היידיש שכחתי, ודרך הספרים התפתחה המודעות שלי שאני יהודי, שיש עם יהודי ושישנה ארץ ישראל. קראתי את ספריו של סנקביץ "באש ובחרב" ו"המבול" ובהם כל הפרובלמטיקה שעוררו. רכשתי באמצעות הספרים יֶדַע ומודעות לאומית. וכבר אז החלטתי בלבי שאני צריך ללכת לארץ ישראל."

רק מידע פשוט

מנדל פיין

"נולדתי בליטא, קובנה. כשפרצה המלחמה הייתי ילד בן תשע, בן יחיד. נכנסתי עם הוריי לגטו קובנה. כשהייתה "אקציית הילדים" הצלחתי להסתתר בעליית גג. לא גילו אותי וניצלתי. עם חיסול הגטו ב־1944 הגעתי עם אבי למחנה ריכוז שטוטהוף, משם לדכאו ומדכאו למחנה עבודה בקאופרינג.
אבי דאג לי כל הזמן והציל את חיי. הייתי ילד גבוה וגילי הצעיר לא בלט, הודות לכך הצלחתי לעבור את ה"סלקציות" בשטוטהוף ובדכאו.
לקראת סיום המלחמה חליתי וכשהוציאו את היהודים ל"מצעד המוות" השאירו אותי ואת אבי במחנה. בסוף אפריל הגיע הצבא האמריקאי ושחרר אותנו. משם נלקחתי לבית חולים לשרידי שואה בסנט אוטילין. לכשהבראתי הגעתי באוקטובר

1945 לפלדפינג, מחנה של פליטי שואה.
הייתי כל כך צמא לידע, ללימודים, קלטתי הכל כמו ספוג. התשוקה ללימודים הייתה תשוקתי העזה ביותר. הציונות לא הייתה בדמי... הצטרפתי במקרה לנוח"ם, נגררתי ל"בית הרצל", די נסחבתי לזה, ומשם נשלחתי לרוזנהיים. כל הזמן חשבתי על לימודים... ועל בעיות העולם...
רק בקפריסין התגבשה ההכרה הציונית שלי. שפתי הייתה יידיש, עברית למדתי ברצינות רק בישראל."
על המלחמה וזוועותיה הוא כמעט ולא מספר, כאילו הכל נמחק. הוא מוסר רק מידע פשוט על אירועים. בהמשך סיפוריו – חוויותיו בקפריסין, בכפר הנוער, על העלייה לארץ ישראל והמפגש עם קבוצת כנרת ואפיקים ואז הסיפור מתחיל לזרום. ההסתכלות שלו די אירונית, הומור ליטאי יבש.

"אבי נתן לי זוג מכנסי צמר לפני עלייתי לארץ ישראל. אני לא נפרדתי מן המכנסיים. באנייה ("תיאודור הרצל") שכבתי בצפיפות איומה, היה חום כבד, לא הרשו לעלות לסיפון, רק בלילות. הייתי כל הזמן עם המכנסיים וכך גם הגעתי לקפריסין".

עבודת פרך והישרדות

חיים גולני

"נולדתי ב־1929 בווילנה", מספר חיים גולני (לוין). "אבות אבותי נולדו בווילנה. הייתי מן המגויסים הראשונים לחטיבת גולני בעמק הירדן לכן שיניתי את שם משפחתי מלוין לגולני.
עד פרוץ מלחמת העולם השנייה התחנכתי בחדר מודרני בווילנה. אמי ושתי אחיותי נספו במחנה הריכוז קייזרוולד ליד ריגה. לסבי היו 11 ילדים ולנשואים שבהם ילדים, שבט גדול, עברנו עם הכיבוש הסובייטי ללידה. למדתי בבית ספר יהודי כללי בווילנה. ב־1941 פרצה המלחמה ווילנה נכבשה על ידי הגרמנים. נכלאנו בגטו וילנה, הגטו הקטן. בגטו הסתובבתי עם כל הנערים, לא למדתי. אחר כך הועברתי יחד עם הוריי לגטו הגדול, שם למדנו, כמובן, לא בתנאי לימוד רגילים. בגטו וילנה הייתי במועדון ילדים ונוער בראשותו של אבא קובנר, התחלתי

לעבוד. בסתיו 1943 חוסל הגטו ולקחו אותנו לאסטוניה. הפרידו ביני ואבי לבין אמי ואחיותי. זו פעם אחרונה שראיתי אותן. נודע לי שהטביעו אותן ב־1944 בים הבלטי באוניה שאמורה הייתה לקחת אותן לשטוטהוף. הביאו אותנו לאסטוניה, מחנה קיביולי, לכריית סלעי ביטומיט. לשם הביאו המוני אסירים, גם שבויים רוסיים. עבדנו במכרות בעומק של 60–100 מטר מתחת לאדמה, קור שהגיע ל־35 מעלות מתחת לאפס. ביגוד דל, אוכל זעום, עבודת פרך. הגענו לשם מווילנה כ־3,000 יהודים, שני שליש נספו שם. אני הייתי נער חסון ועברתי את הסלקציה בווילנה.
ב־1944 העבירו אותנו לשטוטהוף (מחנה ריכוז), כי הרוסים התקרבו לאסטוניה. בשטוטהוף היינו שלושה שבועות. ברחתי פעמיים מסלקציות, ממשלוח הילדים לקרמטוריום.
בסוף 1944 העבירו אותנו לדרום מערב גרמניה, וירטנבג, על גבול גרמניה־שוויץ־צרפת, ששם היו מכרות דומות לאלו שבאסטוניה. הם נזקקו לעובדים מיומנים. שם היה מחנה עבודה איום. עבדנו במכרות, תוך חודשים אחדים מאלף יהודים שהגיעו לשם נשארו 73. מתו מרעב, ממחלות, ממכות ומירי. שם חליתי בטיפוס. עם התקרב הצבא הצרפתי הובילו אותנו בצעדת מוות לעבר דכאו. שבוע הלכנו ברגל, בחודש אפריל 1945, הגרמנים התעקשו להעביר אותנו לדכאו. הובילו אותנו ביום ובלילות ישנו בשלג. אנשי אס.אס. ירו בכושלים. אני הייתי בדיוק אחרי טיפוס. ב־24 באפריל 1945, הצבא הצרפתי - לגיון הזרים בעיירה אלצהאוזן שחרר אותנו. היינו סך הכל 73 יהודים מתוך אסירים רבים, פוליטיים, שבויים רוסיים ואחרים.

נקלטנו בבתים נטושים גרמניים והפכו אותנו למעין חיל עזר לצבא הצרפתי כדי ללכוד אנשי אס.אס. גרמניים שהסתתרו ביערות שוורצוואלד.
התחילו לרכז בעיר קונסטנץ בדרום גרמניה את כל היהודים ששרדו מהשואה, שם התגוררנו בבתי מלון שהופקעו על־ידי ארגונים אמריקאים והג׳וינט. אני עסקתי בעיקר בציד נאצים.

במרץ 1946 הייתי בן 16.5 ועבדתי כנהג. הייתי מאומן בנשק, למדתי בתקופה זו הרבה מאוד, גויסתי לארגון הבריחה ועסקתי בהעברת מעפילים לאיטליה.
ערכו לנו אימונים צבאיים מטעם ה״הגנה״. בקיץ 1947 הגיע תורנו לעלות. כל קבוצת הנערים הזאת, 25 במספר, עלתה באניה ״אף על פי כן״. נתפסנו על־ידי הבריטים מול חופי עזה. זו ספינת מעפילים ראשונה שיצאה אחרי ״יציאת אירופה״

ולא במקרה היו בה צעירים שרכשו ניסיון קצת צבאי ולחימה פנים־אל־פנים. הבריטים מעכו את הספינה. התנהל קרב והעבירו אותנו לקפריסין. בספטמבר 1947 הגעתי לקפריסין ושם צרפו אותי ועוד שני נערים לחברת הנוער "מעוז" (נוח"ם) בקפריסין."

ילדה - אבל יודעת לעבוד

דבורה אולשונג (גומפריכט)

"נולדתי בפולין, בעיירה קטנה ליד פוזנן. הייתי בת תשע כשפרצה מלחמת העולם השנייה. היו שם הרבה 'פולקס דויטשע'. האנטישמיות חגגה. לנו הייתה מאפייה וחנות לגלנטריה. הרעילו את הסוס שהוביל את עגלת הלחם עוד לפני המלחמה והתנכלו לנו.

עברנו לאזור לודז' וכשפרצה המלחמה הוכנסנו לגטו לודז', עד 1944 הייתי בגטו עד הסוף. אבי נרצח ב־1940 על־ידי חייל גרמני, הוא נפל על ידי, הוא קבור בגטו. נשארתי עם אמא, אחות ואח צעיר בן 9 שהוציאו אותו מהגטו ב"אקציית הילדים" ב־1943, ביום ההולדת שלו. הוא קבור בהלנו.

מגטו לודז' הוציאו אותנו לאושוויץ. גטו לודז חוסל האחרון. באושוויץ כבר לא קיבלתי מספר. מאושוויץ לקחו אותנו למחנה נשים במיטלשטיינה בגרמניה, מחנה של 200 נשים יהודיות. הייתי שם יחד עם אמי ואחותי, אחרי חמש שנות גטו. נראיתי קצת יותר גדולה מגילי ויותר מלאה מאחותי. באחת הסלקציות אמר איש אס.אס.: "את ילדה". עניתי: "אבל אני יודעת לעבוד" והוא נתן לי לעבור. פעם שנייה סחבו את אחותי וטענו שהיא לא בריאה ושוב איזה גורל, אמרתי אנחנו בריאות ואנחנו אחיות. נתנו לנו לעבור למחנה.

במחנה הזה עבדנו בבית חרושת, 200 נשים יהודיות מפולין וצרפו עוד 200 נשים יהודיות מהונגריה. לא הבנו אותן. שם היינו עד שישה שבועות לפני סיום המלחמה, משם לקחו אותנו לגרפנהאו (מזרח גרמניה) ושם הצטרכנו לחפור תעלות מגן. השומרים קיללו אותנו אבל לא הרגו. ב־8 במאי 1945 הוציאו אותנו ליער לחסל אותנו. לא קיבלו הוראות מברלין מה לעשות איתנו. הגרמנים התווכחו ביניהם מה לעשות איתנו, הרוסים היו קרובים מאוד ואנחנו, 200 נשים מסכנות, עומדות

אדישות, מטושטשות ומחכות לפסק הדין. בסוף החזירו אותנו למחנה והגרמנים ברחו. למחרת הגיע אופנוע עם שני חיילים רוסים ואחריהם הצבא הרוסי. היה רע מאוד, החלטנו להסתתר כי פחדנו שיאנסו אותנו. אמא החליטה, שאנחנו חוזרות לפולין, משום שאולי האח הצעיר בחיים. חזרנו לפולין. בדרך קיבצנו אוכל מאיכרים, הצטרכנו כל הזמן להסתתר מהרוסים. הלכנו שלושה שבועות וראינו את גרמניה בחורבנה. ערים הרוסות וחרבות.
הגענו לתחנת רכבת, ברכבת הגענו לפולין. ישבנו שם חצי שנה.
היו לנו קרובי משפחה בארץ ישראל, הייתה לי סבתא בארץ ישאל, אחות ואח של אמא שעלו לארץ עוד לפני המלחמה והיה מובן שאנו עולות לארץ ישראל.
יצאנו מפולין, הברחנו גבולות והגענו לגרמניה לפלדפינג והצטרפנו לנוח״ם. גם אמי הייתה בפלדפינג.
לקראת ההתארגנות לעלייה, העבירו אותי ועוד קבוצת נערים ונערות לרוזנהיים. ברוזנהיים הייתי שלושה חודשים.״

חייתי כילד נוצרי

מאיר טננבוים

אני יושב בביתו של רב חובל, ׳זאב ים׳ ותיק, בחיפה. מאיר טננבוים מספר את סיפורו:

״הייתי ילד בן שבע כשפרצה המלחמה. נולדתי ב־1932 בפולין, בוולוני ליד ורשה. סיימתי כיתה א׳. בהתחלה לא הבנתי מה קורה. הגרמנים התעללו ביהודים, גילחו זקנים וכיו״ב.
זו הייתה עיירה קטנה. בסתיו 1940 העבירו את כל היהודים לגטו סוסניבקה. היו לי שתי אחיות, אח והורים צעירים. עד 1942 היינו בגטו, היה שם בית חרושת לברגים שם עבדו רוב היהודים.
את ההורים לקחו לטרבלינקה. ההורים עודדו אותנו לברוח מהגטו. אני, אחי ואחותי הגדולה הצלחנו לברוח לאזור ביאליסטוק. נקלעתי שוב לגטו, שם שהיתי עד 1943. משם ברחתי ליער עם אחי הגדול שאיבדתיו ולא ראיתי אותו שוב.

ביער היו עוד יהודים. בסוף נשארתי לבד ביער. התחיל החורף, קור ושלג. איכרים נתנו לי אוכל. פחדתי מאוד, אבל התחבבתי על האיכרים שהיו באים ליער לכרות עצים. הייתי ילד בלונדיני עם קווי פנים לא יהודיים. איכר אחד אסף אותי והסתיר אותי בגורן. היה קור נורא, כלב נשך את רגלי, התחלתי לנדוד מכפר לכפר מדדה על רגלי הכואבת, איכרה אחת אספה אותי, לימדה אותי את התפילות הנוצריות ואמרה לי להישאר אצלה כילד נוצרי, אבל גם אצלה לא יכולתי להישאר, המשכתי לנדוד בשלג ובקור.

חורף 1943. באפיסת כוחות הגעתי לכפר אחד. התדפקתי על דלת של בית אחד, יצא איכר אסף אותי והייתי אצלו עד שהרוסים הגיעו. האיכר ואשתו אימצו אותי. שם הייתי קרוב לשנתיים. חייתי כילד נוצרי, הלכתי עם האיכר כל יום ראשון לכנסייה, הצטלבתי והתפללתי. כל הכפר אהב אותי, השתתפי בחתונות ובחגיגות של הכפר. האיכר כנראה ידע שאני ילד יהודי. בנו היה כומר שנשלח לגרמניה כפועל כפייה.

כשהרוסים הגיעו האיכר שלח אותי לעיירה שלי לסדר ניירות אצל הכומר, שאני נוצרי בשם מאריאן ספבסקי, כי רצה לאמץ אותי באופן חוקי. הייתי מוכן להתנצר, מאוד אהבתי את האיכר ושכחתי את מוצאי. כשהגעתי לעיירה שלי התברר לי, שכל המשפחה הושמדה ורק אני, הצעיר ביותר, נשארתי בחיים. שם פגשתי מכר לשעבר של משפחתי, הוא הציע לי לנסוע איתו לוורשה ושם לסדר את הניירות שלי. כשהגענו לוורשה התברר, שהוא הביא אותי לוועד הקהילה היהודית. פתאום שמעתי מדברים יידיש וראיתי יהודים, רציתי לברוח. האיש תפס אותי והכניס אותי פנימה. התחלתי לצעוק "אני לא יהודי, אני לא יהודי".

ניסו להרגיע אותי, שלא יעשו לי כל רע, הורידו לי את המכנסים וראו שאני נימול. אמרו לי שכאלה מתנכרים היו להם כבר. יידיש שכחתי, דיברתי רק פולנית, כנראה שהצלחתי להדחיק את היידיש ואת עברי.

הפגישו אותי עם אישה, פסיכולוגית, שדיברה על לבי שאני יהודי וכל משפחתי נרצחה, כי היו יהודים. בסופו של דבר שכנעה אותי והרגיעה קצת אותי ואז הועברתי לבית יתומים יהודי ליד לודז'. שם נפתח לי גן עדן. היו שם עוד ילדים רבים ששכחו את הזהות היהודית שלהם ושכחו את משפחותיהם, בעיקר הילדים הקטנים יותר. כל הזמן אמרה לי המדריכה שאני יהודי.

יום בהיר אחד, זו הייתה שבת, הגיע לחצר בית היתומים איש עם מדים שהיה כתוב על כתפו "פַּלֶסְטַיְן-א"י". הוא נפגש אתי, שוחח אתי והפך אותי לציוני. הוא שכנע אותי שעליי לנסוע לפלסטינה.

המנהלת התנגדה שאעזוב את בית היתומים, היא כנראה הייתה קומוניסטית.

התארגנו בחשאי חמישה ילדים ובאחד הלילות ברחנו מבית היתומים עם החייל שבא לאסוף אותנו בטנדר. הגענו ללודז', הוא העלה אותו על רכבת והגענו לוורוצלב. זה היה בסוף קיץ 1946. בוורוצלב צרפו את חמשת הילדים לקיבוץ נוח"ם. זה היה בניין גדול ובו שוכנו בקומה אחת קבוצה של ילדים ונוער, ובקומה אחרת קיבוץ של מבוגרים. הייתי שם אטרקציה כי דברתי רק פולנית ולא ידעתי יידיש. מוורוצלב יצאנו על־ידי ארגון "הבריחה" דרך צ'כוסלובקיה לגרמניה והגענו לרוזנהיים."

חורבות בתים - רחובות ריקים

אברהם יבלונסקי (ראובני)

ניצוץ החיים

ימים קשים ללא תקווה
אך התקווה,
כל שיש לי,
היא הניצוץ היחיד
של חיי
שעוד זוהר - בי!

הייתי בן 9 כשפרצה המלחמה. נולדתי ב־1930 בווילנה. עד 1939 גרתי בווילנה ומשם נסענו לקאליש (פולין). אמי הייתה תופרת ונוטה לקומוניזם. אבי היה תַּפָּר. לא התחלתי ללמוד כי פרצה המלחמה. הייתי בן יחיד. ברחנו מגטו קאליש והגענו ללודז'. האב נלקח על־ידי הגרמנים ומת. הייתי בגטו לודז, התארגנו כמה אנשים ולילה אחד ברחנו והגענו ליער. כך נדדנו בלילות ובימים הסתתרנו.
ב־1941 הגענו לביאליסטוק ועברנו לאזור הכבוש הסובייטי. אני זוכר את הקור ואת החושך במשך 1939–1941. משם כבר נסענו הלאה, ברנוביטש ואחר כך הגענו ללידה. אמי מאוד האמינה בסובייטים ורצתה להמשיך לרוסיה. מלידה הגענו ברכבת לאומסק (סיביר), שבועיים לפני פרוץ המלחמה הצלחנו לברוח. זה היה מזל.

כשפרצה המלחמה שלחו אותנו הלאה וגרנו בקולחוז (קטרינובקה). שם נשארנו עד 1946. היינו בטיגה. רק בקיץ אפשר היה להגיע לשם באניה. ב־1942 הייתי בבית יתומים, כי אמי לא יכלה לקיים אותי. אמא עבדה כתופרת. אני למדתי בבית ספר סובייטי. הייתי ילד יהודי יחיד בבית הספר הזה. לא רחוק מאיתנו גרו גם יהודים פליטים מפולין.
נתקלתי באנטישמיות מאוד יסודית. אמי מאוד התאכזבה מהמשטר הקומוניסטי ושאפה לצאת משם. ב־1944 נוצר קשר עם הפולנים. ב־1946 עלינו על הרכבת ואחרי שבועיים הגענו לוורוצלב. באותה רכבת היו עוד משפחות וילדים בני גילי שאיתם המשכנו ביחד גם בעתיד.
בוורוצלב פגשו אותנו צעירים שהתחילו לדבר איתנו ועם האמהות שלנו על ארץ ישראל ועל מצב היהודים בפולין. אני לא כל כך רציתי לצאת מרוסיה, היו לי שם חברים, אך בסופו של דבר נסעתי, ידעתי שבארץ ישראל יש לי דודות. לא הייתה לי התנגדות לארץ ישראל, אבל עוד ישבנו בקרונות וכבר באו החברה ודיברו איתנו. אמא שלי הסכימה שהם יקחו אותי והיא בינתיים תסתובב בפולין, תחפש בני משפחה. הביאו אותי לקיבוץ נוח"ם בוורוצלב שם היו ילדים מגיל 6 עד 15. ברגע שהגעתי לקיבוץ בוורוצלב נעלמו הכינים, זה נחרת בזכרוני. לאט לאט התחילו להביא אותנו להכרה ציונית חלוצית.
מוורוצלב גנבנו גבולות – צ'כיה, אוסטריה, גרמניה, דרכון מזויף, הלכנו ברגל, במשאיות, עד שהביאו אותנו לגרמניה לרוזנהיים, בסוף 1946."

דברי ספרות של א. ראובני

אברהם כתב סיפורים ושירים רבים. חלק מן השירים הוא גם הלחין.
אני זוכר אותו כילד ער מאוד, סקרן ושובב. לא שיערתי אז את כשרונותיו הספרותיים.
"הלינקה" הינו סיפור המתאר, בין השאר, את המציאות שהייתה אז, ב־1946, בוורוצלב (שלזיה), אזור אליו זרמו המוני פליטים שחזרו מרוסיה. במהומה ששררה שם אנחנו ארגנו קיבוצים והכנו אותם לקראת נסיעתם הלאה לגרמניה ולארץ ישראל.

הלינקה

המלחמה הסתיימה לפני כמה חודשים. חורבות בתים הרוסים חסמו את הרחובות הריקים. אמצע החורף.
אנו, קבוצת ילדים בלוויית שלושה מבוגרים וחייל רוסי אחד, נסחבנו בשלג הרטוב, ברחוב לא מוכר, בעיר זרה. הלכנו לאט, מוגבלים בבגדים הרבים שלבשנו ובמעט המטלטלים שהיו לנו, והסיבה העיקרית היא - היינו חלשים.
הייתה שעת בוקר מאוחרת. הלכנו בשתיקה ברחוב ריק מאדם ותנועה. לא התאוננו, אפילו לא הקטנים שבינינו. אחרי כחצי שעה של הליכה נעצרנו ליד בניין נאה בן שלוש קומות, עם דלת כניסה מהודרת ועליה שלט נחושת קטן ובו נאמר "ד"ר אדבוקט ק. היזלמן ובני ביתו".
החייל הוציא צרור מפתחות, בחר שני מפתחות ופתח את הדלת. כולנו מיהרנו להיכנס. עמדנו בחדר כניסה מהודר וחמים, מתגודדים כעדר כבשים ולא זזים.
"כאן תגורו", אמר החייל ביידיש כבדה, "קורט יטפל בכל הבית" אמר ונתן את המפתחות לאחד המבוגרים שהיה אחד המדריכים.
נשארנו עומדים כדקה, מחכים כאילו להזמנתו של בעל הבית.
"הנה קורט," אמר לפתע החייל והצביע על אדם שהופיע באחת הדלתות, "הוא יעזור לכם להסתדר."
חמימות נעימה שררה בבית. פשטנו את הבגדים המרובים והמדריכים, בעזרת קורט, סידרו אותנו בחדרים. אחרי שכולם התמקמו (וזה נמשך כמה שעות) עייפים ורעבים התאספנו בחדר האוכל. המדריכה הכינה כריכים ושתייה. אחרי מנוחה הלכנו לסייר בבית. הבית היה גדול מאוד, לפי מושגים שלנו. הכל היה מסודר ונקי. המטבח היה מצויד בכל הכלים הנחוצים. בחדר האוכל עמד שולחן ענק ומסביב ארונות עם ויטרינות ובהן כלי אוכל אין ספור. הסלון היה מאוד גדול, היו בו כורסאות עור, שולחנות קטנים, תמונות, שטיחים, קישוטים וקריסטלים. חדרי השינה היו מצוידים בכל הדרוש. בארונות היו בגדים של נשים, ילדים וגברים, בקיצור - היה זה בית אמיד ואפשר היה להגיד אפילו עשיר ונראה היה כי הבעלים עזבו אותו מבלי לקחת דבר.
עד הלילה כולם היו מסודרים. בחורים בשתי הקומות, המדריכים השתכנו בקומה הראשונה, הזוג הנשוי בחדר אחד והרווק בחדר השני, ואת החדר השלישי, שהיה חדר עבודה, הפכו למשרד.
אחרי שכולנו התרחצנו נכנסנו למיטות ונרדמנו וישנו שינה ללא דאגה מזה הרבה

הרבה לילות. כעבור שבועיים התרגלנו למקום. המדריכים ניסו לעודד את הילדים, ובמיוחד את הקטנים שהיו זקוקים להרבה אהבה וחום, הביאו משחקים ואוכל, הרבה אוכל, כי אפשר היה ללמוד על גופנו אנטומיה. המדריכים עשו מעל ומעבר וגם החיילים היהודיים מהצבא האדום עזרו בכלכלה ובהגנה ואחד מהם נשאר איתנו. לא נשמע הצחוק האופייני לילדים כי טרם למדנו לחייך ובלילות היו צעקות של חלומות זוועה.

לאט לאט התחלנו ללמוד, לימודים כלליים וכמובן ציונות ויהדות.
גם הקטנים למדו א׳-ב׳ וכדומה... ובערבים היינו מתאספים בסלון ולומדים שירי ארץ ישראל. האווירה הייתה אינטימית וחמה.
בשעת אחר צהריים מאוחרת של יום גשום, כאשר כולנו היינו בסלון, נשמעה דפיקה חזקה בדלת הכניסה. כולנו נערכנו לקבל אורחים לא צפויים. בו־זמנית נשלחה נערה לקומה העליונה כדי לראות מי הוא הדופק. הנערה ירדה והודיעה כי לפני הדלת עומד אדם עם חבילה בחיקו. פתחנו מיד את הדלת. נכנס אדם גבוה ובחיקו חבילה עטופה בשכמיה צבאית. הובלנו אותו לחדר האוכל, הוא שם את החבילה על השולחן וכולנו עצרנו את הנשימה. מה הוא הביא בחבילה?
הוריד האיש את השכמיה מהחבילה, הוריד מעיל וז׳קט וסודר ומטפחת צמר גדולה, ואז נתגלתה לעינינו ילדה כבת ארבע, רזונת, פנים בגודל מטבע, רעמת שיער בלונדי כהה וזוג עיניים אפורות כפלדה שהביטו בנו, או יותר נכון דרכנו, ובידיה מוללה סמרטוט.
״זאת הלינקה״, אמר האיש ביידיש, ״מצאתי אותה בכפר פולני.״
התברר, כי האיש נוסע ברחבי פולין ומחפש ילדים יהודיים. מיד הובאה שתייה לאיש וגם האכילו את הלינקה, אחר כך לקחו אותה לאמבטיה, רחצו, הלבישו כותונת לילה והשכיבו במיטה. המדריכה רצתה לצאת מהחדר אך ראתה את הלינקה יורדת מהמיטה, לוקחת את השמיכה ומתיישבת בין שתי המיטות. לא הועילו דיבורים, הפצרות, אפילו לא סוכריות. היא נשארה יושבת בין שתי המיטות וממוללת בידה את הסמרטוט שהביאה עמה.
האיש שהביא אותה יעץ לעזוב אותה לנפשה. הוא אמר, כי אחרי כמה ימים היא תתרגל ותהיה כשאר הילדים. והנה, עברו כחמישה ימים והלינקה עודה יושבת בין המיטות והסמרטוט בידיה. התייעצו המדריכים והחליטו להביא רופא, אך בדיעבד התברר, כי אין צורך ברופא כי במקום הרופא הגיעו חיל׳ה ולאהל׳ה – זוג תאומות מקסימות, שדות משחת כבנות חמש. הביאה אותן אמן, שלא יכלה לגדלן במחנה עקורים. שיכנו אותן יחד עם הלינקה וראה זה פלא, אחרי יומיים

רואים את התאומות יורדות בבוקר מהחדר ומאחוריהן הולכת הלינקה ובידה בובה. איך הן עשו זאת אלוהים יודע. הילדות לא סיפרו, ומאז הלינקה הייתה בת חסותן של התאומות. היא, הלינקה, לא הוציאה הגה אך התאומות ידעו מה היא רוצה והיו לה לפה.

עברה כחצי שנה. החיים בבית נכנסו לשיגרה מבורכת, את הילדים אין להכיר, גדלו, שמנו, קיבלו ביטחון וכל זאת הודות לטיפול מסור של המדריכים. גם הלינקה השתנתה, גדלה, התעגלה ויפתה מאוד, אך לא דיברה ולא צחקה, רק חיוך מאולץ היה מופיע לפעמים על שפתיה כאשר התאומות הצחיקו אותה.

האביב הגיע והרבינו לשהות בחצר. זה היה יום שבת כולם היו בחצר חוץ ממני ועוד שני חברים שהמדריך רצה לדבר איתנו.
נשמע צלצול בדלת הכניסה. כאשר פתחנו את הדלת נכנסה אישה מבוגרת ושאלה על האחראי. הבאנו אותה למשרד וסגרנו את הדלת. אחרי כחמש דקות הופיע ראשו של המדריך: "הביאו את הלינקה" אמר בקול נרגש.
הבאנו את הלינקה עם התאומות. ברגע שהיא נכנסה למשרד אמר המדריך:
"זאת סבתא שלך, הלינקה" ולא הוסיף. עמדה הלינקה והסתכלה בעיני הפלדה שלה ישר לעיניה של הסבתא, צעדה שני צעדים, חיבקה את רגליה ואמרה מילה אחת ביידיש "סבתאל'ה" וחזרה "סבתאל'ה".
ההתרגשות הייתה גדולה. כולנו עמדנו ובכינו הן בגלל הפגישה המרגשת והן בגלל המשפט הראשון ששמענו מפיה של הלינקה. הסבתא נשארה אצלנו, כי לא היה לה לאן ללכת וגם לא רצו להפריד בין השתיים. היא עבדה כמבשלת והלינקה השתנתה ללא הכר. אחרי חודשיים מאותה פגישה, כל הנערים והנערות עלו ארצה.

עברו שנים ואני כבר בעל משפחה ובעל עבר והעבר רחוק מאחוריי. הלכתי לחנות לחומרי בניין לקנות חומרים לצורך עבודתי. היה יום חם, הייתי צמא, נגשתי לקיוסק והזמנתי כוס גזוז אותו שתיתי בלגימה אחת ומיד הזמנתי כוס נוספת. עמדתי ושתיתי בניחותא.
"סליחה, האם שמך הוא א'?", שמעתי לפתע קול מאחוריי.
הסתובבתי – מולי עמדה בחורה כבת עשרים, תמירה, עם שיער בלונדי כהה וזוג עיני פלדה הנעוצות בי.
"הלינקה?" שאלתי בהיסוס כלא מאמין, "הלינקה זאת את?"

ללא מילה נוספת נפלה על צווארי כאילו מצאה אח אובד.
ישבנו ודיברנו שעה ארוכה. היא סיפרה על עצמה ועל הסבתא שנפטרה לא מזמן והוסיפה כי באה לירושלים ללמוד. שמחתי לשמוע, נתתי לה את כתובתי ומספר הטלפון. היא הבטיחה לשמור על קשר. נפרדנו בידידות רבה, ומאז... אני עוד חושב עליה לפעמים.

לילה לבן

א. ראובני

לילה לבן בשדה־שלג סיבירי,
הדי יללת זאבים מגיעות לאוזני.
אני מבעד לחלון מסתכל,
על הנוף הלילי הקסום שלפני.
מישור אין־סופי לפני משתרע,
מואר באור־ירח בוהק,
ים השלג בלובן משגע,
קורא,
מזמין,
ומושך כמו חיק.
יושב אני מכורבל ליד החלון,
בבקתה עלובה באמצע אי־שם,
וחולם בהקיץ על יום שיגיע:
בו אהיה הרחק, הרחק מ כ א ן!

סיפורה של ילדה יתומה

שרה גיט (גל)

עשרות שנים לא פגשתי את שרה. קבעתי איתה מועד לפגישה לצורך ראיון. כשהגעתי לביתה היא קיבלה אותי בכבוד ובהתרגשות רבה. הכינה ארוחה חגיגית. בזמן הארוחה היא אומרת: "אני זוכרת את הספרים שקראת לנו. התפעלתי איך שאתה מתרגם מעברית ליידיש תוך כדי קריאה שוטפת. אתה נטעת בי אהבה לספר, לקריאת ספר, הודות לך אני אוהבת לקרוא ספרים..."
הזכרונות הם מלפני חמישים שנה...

"נולדתי ברובנו. הייתי בת שמונה וחצי כשפרצה המלחמה. ילידת 1931. ב־1939 נכנסו הרוסים, ב־1941 נכנסו הגרמנים. הפציצו את העיר ואז איבדנו אחד את השני. מאז את אמא יותר לא ראיתי. אחר כך מצאתי את אבא ואח, אבל בסופו של דבר איבדתי גם אותם ונשארתי לבד.

התחלנו לברוח ברגל. היורים העמיסו אותנו על רכבות, הגענו לחרקוב (אוקראינה) וברחנו לקויבישב. שם היה די טוב. המשכנו לאוזבקיסטן. הייתה שמועה ששם יש אוכל ולא קר. האבא נפטר וכנראה גם אחי. אני חליתי, לקחו אותי לבית חולים וכשיצאתי מבית החולים העבירו אותי לבית יתומים (בית ילדים) וזהו, זה היה "בית ילדים" רוסי. היה קשה עם אוכל, היינו הולכים לבית הספר יחפים. שם הייתה אחות רוסיה בודדה שעבדה בבית היתומים. היא בעצם טיפלה בי ודאגה שיעבירו אותי לבית יתומים פולני. שם כבר היו רוב הילדים יהודים, חלקם חצי יתומים. למדתי בבית ספר רוסי (ליד בוכרה). שם היה לי יותר קל עד שנגמרה המלחמה.
האחות הרוסיה קצת אימצה אותי ועזרה לי. נתנה לי שמן דגים שהציל אותי, הוסיפה מנה של מזון, הייתה מזמינה אותי אליה הביתה, מחממת מים שאוכל להתרחץ. ב־1945 סיפרה לי שהסתיימה המלחמה ואני נורא בכיתי, כי הבנתי שנשארתי לבד. כל עוד שהמלחמה נמשכה קיוויתי, לא ידעו מה יהיה, אולי מישהו נשאר בחיים.

בסוף 1945 הוציאו את בית הילדים לאוקראינה והאחות הזו רצתה שאסע איתה ועם בית הילדים הרוסי. מנהל בית היתומים הפולני שהיה יהודי (האבא של גרשון פלוטקין), שוחח איתי שלא כדאי לי ולא רצוי לי לעזוב את בית הילדים

הפולני (היהודי), אולי תמצאי קרובים. מה שיהיה עם כל הילדים יהיה איתך, אמר.
האחות הרוסיה באה לקחת אותי ואני פרצתי בבכי וסירבתי להצטרף אליה. אני מאוד התרגשתי כי אני מאוד אהבתי אותה והיא גם הרבה מאוד עזרה לי, אבל לא נסעתי איתה. עד היום אין לי קשר איתה.
לי אישית היה תמיד אמון באנשים. לי אישית תמיד עזרו... תמיד רצו לעזור לי... האחות בבית הילדים ברוסיה עזרה... המורה עודדה אותי ללמוד...".

גם היום יושבת מולי שרה, אם וסבתא, צנועה, שקטה, מספרת את סיפורה מן העבר הרחוק, בנימה שקטה ובראייה אופטימית. סיפור של ילדה יתומה שנקלעה לבית יתומים ברוסיה הרחוקה והקרה.

"ב־1946 נתנו אישור לכל בית היתומים לצאת לפולין ואז נסענו ברכבת חודש ימים בחזרה. זאת הייתה רכבת מלאה עם ילדים פולנים מכל רוסיה, שהוחזרו לפולין. רובם היו ילדים יהודים. עברנו את הגבול ומיד הרגשנו את האנטישמיות. אחד אמר: 'יש לכם הרבה ז'ידקים כאן...'

הגענו לוורשה, עמדנו שם יום שלם. יצאנו כמה ילדים מהרכבת והלכנו לוועד היהודי לחפש קרובי משפחה, שם פגשנו מדריכים של "השומר הצעיר" שדיברו איתנו שנצטרף אליהם ובעוד כמה חודשים נגיע לארץ ישראל. אמרתי שעלינו לבקש רשות. המנהל לא נתן רשות אבל אמר, שהוא מבטיח, שכל ילד שאין לו הורים וקרובים ידאג שיוכל להגיע לארץ ישראל.
נתנו לי ולעוד כמה ילדים יתומים מלווה שהביא אותנו ללודז' לקיבוץ של ה"קואורדינציה". משם העבירו אותי לקמנץ, לקיבוץ נוח"ם. מקמנץ עברנו גבולות והגענו לגרמניה, לרוזנהיים, חורף 1946. ברוזנהיים הייתי בערך חצי שנה."

באיזה טון פשוט היא מספרת סיפור של ילדה יתומה ללא אב ואם, ללא קרוב וידיד, שוהה שנים בבית יתומים, נודדת ממקום למקום, עוברת גבולות, והכל מסופר כאילו זה קרה למישהו אחר, כאילו זה סיפור "פשוט" "רגיל".
"המנגינה" הזו חוזרת כמעט בכל הסיפורים.

הילד הקטן והמצומק

אברהם גולדפרב

ערב אחד נכנס אליי לבית גבר נאה, גבוה, לבוש בחליפה, בעל נימוסים אירופאים. מנהל IBM באירופה. "... אני אברהם גולדפרב, זה שקראו לו אברמל'ה".
"אתה אברמל'ה, הילד הקטן והמצומק?" עניתי.
"כן, מאז חלפו קרוב לחמישים שנה. עד שהגעתי לארץ ישראל לא גדלתי. פתאום בכנרת התחלתי לצמוח ולגדול, פיזית ורוחנית". "...הייתי הולך ללול בכנרת ושותה ביצים, יום אחד גדלתי".

הוא מלווה באחותו "הגדולה" דבורה, ילידת 1931, שגם היא הייתה בחברת הילדים שלנו.

"נולדתי בעיירה קטנה בפולין, ברוד נא בוגה. ב־1939 נכנסו הגרמנים לעיירה, הייתי בן 6, אחותי דבורה הייתה בת 8. היינו 5 ילדים, והאח הצעיר בן 7 חודשים, וגם סבתא. הגרמנים ירו, הציתו את בתי היהודים וגרשו אותנו לכיוון חצר הכנסייה. הזיכרון היחיד שנשאר לי – העיירה בוערת (די שטעטל ברענט), צעקות, בכיות ומחכים לפקודה. הפרידו בין הגברים, הנשים והילדים. הצלחנו לברוח ליערות, נדדנו עד שהגענו לביאליסטוק לצד הרוסים, נשארנו חסרי כל. הבית נשרף, הרכוש נשדד והכל הלך לאיבוד. הצלחנו לעבור את הגבול. שם היו המון פליטים יהודים. גרנו בבית כנסת עם עוד עשרות משפחות בתנאים קשים מאוד. העמיסו אותנו על רכבת. נסענו שבועות, אנשים לא ידעו לאן מובילים אותם. הגענו בסופו של דבר לסמרקנד, לקולחוז קומוניסטי. רעבנו ללחם, עבדנו בסלילת כבישים, אבל איך שהוא התקיימנו. באוזבקיסטן היה רעב ממש, אבל שם היה אקלים חם. היינו משפחה שומרת מצוות. הסבתא נפטרה, נשארנו חמישה ילדים עם ההורים. אני זוכר שהייתי נורא רעב.
העבירו אותנו לבית יתומים (בית ילדים) כי להורים לא הייתה אפשרות לקיים אותנו, אברהם ודבורה. בית ילדים פולני אבל כל הילדים היו יהודים. למדנו שם. המנהל היה יהודי (נחומוביץ) מפולין, היה מורה למתמטיקה. חלק גדול מן הילדים היו יתומים מלאים, חלקם היו חצי יתומים. לנו היו הורים ששמרו על קשר איתנו. בבית היתומים למדנו רוסית, פולנית ולימודים כלליים. לא היה זכר לעברית או לארץ ישראל.

בתור ילד, בחיים שלי לא היה לי צעצוע, אפילו צעצוע אחד...".
מולי יושב היום מנהל איי.בי.אם. באירופה...

"כשהסתיימה המלחמה רצינו לחזור לפולין. אבא שלי אמר: 'רוסלאנד איז א פארמאכטער קאסטן'. נסענו ברכבת עד פולין. הגענו לליגניץ, כאן קבלתי פעם ראשונה בחיי צעצוע. הפולנים זרקו עלינו אבנים וההורים הסכימו למסור אותנו לקיבוץ. פתאום שמעתי על ארץ ישראל. באוזני הילד זה נשמע כל כך יפה וברצון הצטרפתי אליהם. העבירו אותנו לוורוצלב (שלזיה) לקיבוץ נוח"ם, שם לא היינו הרבה זמן. מוורוצלב העבירו אותנו לרוזנהיים (גרמניה)."

הייתי כמין פולנייה

רינה איתני לבית מינץ

בחברה היו גם שתי בנות אחיות, שאימן הייתה גרמניה נוצריה.

"נולדתי ב־1930 בקרלסרוהה לאב יהודי ולאם נוצריה, לוטרנית. עד 1936 גרנו בגרמניה. ב־1936 נסענו לפולניה. היינו שלושה ילדים – אח, אחות ואנוכי. מה שזכור לי מגרמניה, שההורים היו יושבים ליד רדיו ומקשיבים לנאומים. היה מתח גדול מאוד בבית. ההורים החליטו לעזוב את גרמניה. הייתי בת שש כשעזבנו. עד שעזבנו, מיהדות איני זוכרת כלום, זה היה בית גרמני כמו של כל הילדים בסביבה עד לאותו הרגע שיום אחד הופיע בבית היינץ אחי כולו חבול, כי הרביצו לו. הוא סיפר, שהרביצו לו כי הוא יהודי. אני לא ידעתי בדיוק מה זה יהודי אבל הבנתי שמשהו אצלנו שונה במשפחה מאשר אצל כל הילדים. אחרי מה שקרה להיינץ אבא אמר לנו שלמעשה אנחנו יהודים. הוא סיפר על הסבא, שהיה מנהל בית ספר "תרבות" בלובלין ושאבא היה חזן בבית הכנסת בפורמצקה בוורשה. כשהגענו לפולין ב־1936 נכנסנו ישר לסביבה יהודית שונה מאוד מזו שחייתי בגרמניה.
משפחתו של אבא קיבלה אותנו בצורה מאוד חמה, גם המצב הכלכלי היה טוב, הילדים היהודים קראו לנו "יקס" אבל קיבלנו את זה בסדר. גרנו בוורשה, הלכתי

לכיתה א׳ בבית ספר רגיל, לא יהודי, עד פרוץ המלחמה ב־1939.
למעשה, בפולין בפעם הראשונה ראיתי חיים של יהודים, חגים, אני זוכרת שאבא לקח אותנו לבית הכנסת בחגים היהודיים.
לאמא שלי היה קשה מאוד להסתגל לסביבה החדשה ולמנהגים החדשים.
כשפרצה המלחמה, היינו מחוץ לעיר וורשה במקום קייט. היו הפצצות והסתתרנו במרתף יחד עם יהודים רבים. אני זוכרת, שפתאום נפרצה הדלת ונכנסו חיילים גרמנים, הם לקחו את כל הגברים וגם את אבא שלי. אנחנו חזרנו לביתנו בוורשה.
אני נכנסתי לגטו עם אבא. הייתי מדי פעם יוצאת מהגטו. אמי גרה ליד וורשה. אבי הכריח אותי לעזוב את הגטו ולהצטרף לאמא, הם היו מתראים מדי פעם וניסו לארגן לנו ניירות אריים. לאמי הייתה אזרחות פולנית. היא לא הצהירה שהיא גרמניה. ב־1943 תפסו את אחי שלא הזדהה כיהודי ושלחו אותו לעבודות כפייה לגרמניה, הוא עבד שם במכרות פחם. הוא נפטר משחפת ב־1960.
חיינו בפחד שמא ילשינו עלינו. עם אבא כבר לא היה קשר, אמא לא הצליחה לפגוש אותו והגטו חוסל.
אני ואחותי היינו יחד עם עוד נערות ונערים פולנים, נוסעים ללובלין ולכפרים בסביבה, קונים שם מזון ומבריחים, אמא הייתה מוכרת את המזון. כך התקיימנו. הנסיעות האלה היו מאוד קשות ומסוכנות, הייתי לנה אצל האיכרים והם היו נותנים לי אוכל. אמרנו להם, שאנחנו ילדים פולנים ואנחנו יתומים וכך עברנו את המלחמה.
מה שאני זוכרת עד היום ולא שוכחת, זה הפחד שהנה ילשינו עלינו, פחד נוראי. היינו גם רעבים, אבל זה לא אותו רעב כמו שהיה במחנות. לאט לאט הפכתי גם למין פולניה, הייתי מצטלבת כמו כולם. הכפריים היו לוקחים אותי לכנסייה, מלבישים אותי בבגד המסורתי שלהם.
הרוסים כבשו את וורשה ואצלנו המלחמה נגמרה. הסבל למעשה לא נגמר, לא היה יותר פחד, אבל אוכל לא היה לנו, ההורים של אמי כתבו שנחזור אליהם לגרמניה, אמי באמת רצתה לחזור לגרמניה.
יום אחד הופיעה בת דודה, בת אחותו של אבי, היא באה לוורשה לחפש קרובי משפחה. היא עצמה עם אחותה התאומה הייתה באושוויץ, במחנה ניסויים של מנגלה והן נשארו בחיים. הן החליטו לנסוע לארץ ישראל וביקשו את אמי שתיתן להן את הילדות (אותי ואת אחותי), כי אבי בזמנו רצה לעלות לארץ, והבטיחו שגם יקחו בבוא הזמן את אמא. אמי בסופו של דבר הסכימה. הן לקחו אותי ואת אחותי לוורוצלב לקיבוץ. היינו מסכנות. אחותי הייתה בת 14 ואני בת 16 וזה היה קיבוץ של מבוגרים. כעבור כמה ימים העבירו אותנו דרך גבול צ׳כוסלובקיה

ברגל, משם נסענו ברכבת לווינה. היה חורף, שלג, קור, ומשם הביאו אותנו למחנה פליטים יהודים בשטאייר (אוסטריה). היינו אומללות בלי אמא, בלי בית, רק עם מבוגרים.
מסתבר, שהבריחו את אמי למחנה ליד לינץ ופגשנו אותה. היו תנאים איומים ואמי החליטה שנחזור לגרמניה והגענו למינכן לקסרקטין מלא פליטים. שם באנו להנהגה הראשית של נוח"ם ונשלחנו לרוזנהיים בהבטחה שמשם ניסע לארץ ישראל. אמי לא נסעה למשפחתה וחיכתה לנו, לי ולצביה, אחותי. ברוזנהיים היה מחנה ילדים מסודר עם בית ספר והכל והיו שם רק ילדים. שם התחלתי שוב ללמוד עברית ועל ארץ ישראל."

כאילו סיפור של אגדה ישנה

טובה ומונק סנדובסקי

אני יושב בקרית ביאליק בדירתם של טובה ומונק סנדובסקי. טובה בוגרת סמינר הקיבוצים, גננת ומורה. משה פסל ידוע. הציג את יצירותיו, פסליו בתערוכות רבות. בביתו פסלים מקסימים מברונזה, שיש ועץ. באטליה שלו היצירות בהתהוותן. יש להם בן, בת ושלושה נכדים. מונק היה ילד מופנם, אהב להתבודד, אינדיבידואליסטן.

"הייתי מקובל על ידי הילדים אבל לא יכולתי להתחבר, למצוא שפה משותפת, חוץ מילד אחד שאיתו התיידדתי..."
"בקפריסין מצאתי עץ חרוב גדול, מרוחק מעט מן הצריפים שלנו, שם מצאתי את מקומי... לא יכולתי להיות בקבוצה... בדיעבד אני רואה שבמהלך החיים שלי אני אוטודידקט, לא אוהב להיות במסגרת, לי טוב בלי מסגרת".

מונק היה בן 8 כשפרצה המלחמה בפולין, בעיר פיוטרוקוב. משפחה גדולה ומסועפת, כ־60 נפשות. משפחתו הקרובה - 4 ילדים והורים. הגרמנים הטילו איסורים וגזרות על היהודים עוד לפני הקמת הגטו. בהמשך התחילו אקציות וטרנספורטים לטרבלינקה.

"כשציבור היהודים הצטמצם בגלל המשלוחים ריכזו את כולם בגטו מצומצם, הייתי בגטו עד אמצע 1944. בתקופת הגטו עברתי שתי אקציות. באקציה הראשונה אבי הסתיר אותי ואת סבא שלי מתחת לנישה של ארון ועד עבור הזעם יצאתי מן המסתור הזה ולא הייתי כבר לגלי בתוך הגטו. את סבא תפסו ולקחו להשמדה. באקציה השנייה, שהייתה קיצונית וחריפה, בעקבותיה נשארו כבר מעט יהודים. אותי הסתירו בסל נצרים כשהסל היה מכוסה וכך הייתי שוכב בסל כל היום וכשהיו חוזרים מהעבודה הוציאו אותי מהסל. שבועות הייתי מוסתר בסל הזה עד שחיסלו את הגטו. את הגברים העבירו לצ'נסטוחוב ואת הנשים, ואמא בתוכן, העבירו לברגן בלזן. כשהתקרב הצבא הרוסי העבירו אותי בטרנספורט לבוכנוולד. אני הייתי 7 חודשים בצריף הילדים בבוכנוולד. שם נודע לנו, שאמא נספתה."

משה שסיפר עד כה את סיפורו בטון שקט ומונוטוני, כאילו הוא מספר איזו אגדה ישנה שלא נוגעת לו, פרץ בבכי מר, כאילו חווה מחדש את חוויית מותה של אימו.
"יום השחרור שלי בבוכנוולד התחיל בהפצצה והפגזה. אנשי האס.אס. הפכו לשפנים. היו במחנה צרפתים, רוסים וכיו"ב, הייתה אנדרלמוסיה. גם האסירים הרוסים היו נגד יהודים. המעבר בין השחרור והמחנה היה קצר... בתקופות כאלה אתה חי מרגע לרגע, מיום ליום. ייתכן שיצאתי מן התודעה של הפחד מן המוות. חיי הגטו ושתי האקציות היו מספיק שיחסנו אותי. כאשר אתה מוסתר בתוך סל נצרים במשך שבועות, מכוסה בערמת עצי הסקה, אתה מתחסן, אתה כבר לא פוחד.
העצב הראשון התחיל אצלי לאחר השחרור מבוכנוולד... כאשר התחילו להגיע הבשורות הראשונות, מי נשאר בחיים ומי לא נשאר בחיים." [ושוב פרץ משה בבכי מר] "נודע לי שאמא נספתה. בתור ילד לא קלטתי את משמעות המוות. מבוכנוולד התחלנו לנדוד. עברנו ללנדסברג באזור האמריקאי, שם התחילו לארגן את הילדים והעבירו אותי לגרייפנברג. התחלנו קצת ללמוד ולהתכונן לקראת העלייה. מי ידע אז מה זה ציונות. מהמדריכים והשליחים התחלנו לקבל מידע על הארץ. באופן מקרי היינו בנוח"ם. המציאות היא שהביאה אותי לארץ. הארגון שנוצר סביב לנוער ולילדים בלנדסברג פשוט לקח אותנו בעוד מועד למסגרת שדיברו בה על ארץ ישראל. בו בזמן אחי, היה גדול ממני ב־4 שנים, נסע לארה"ב. בגרייפנברג הייתי שנה, שם מצאתי את עצמי הכי טוב. הרי לא הייתה לי שום ילדות, לא ידעתי מה זה לשחק עם ילד. לא הייתי פתוח ומתחבר ומשחק עם כל אחד, אבל סביבי היו בני נוער. התחלנו גם ללמוד בצורה יותר מסודרת והתחלנו

ללמוד מקצוע – נגרות, מסגרות, חקלאות, לימודי עברית. שם נעשיתי פטריוט, הייתה הרגשה של שייכות.

בחשכת הלילה העמיסו אותנו על מכוניות. חורף איום ונורא, שלג. אבא בא ללוות אותי והביא לי גטקס. צפיפות במכוניות. זה היה אותה דחיסה כמו מצ'נסטחוב לבוכנוולד, שם היה ברכבות כאן במשאיות מכוסות בברזנטים, שלא נראה ולא יהיה עודף של אוויר, ואז אנו מגיעים לאולם לצרפת, שם במחנה המתנה ואתה ממתין בדריכות, בציפייה, בגעגועים. אתה מצפה למשהו יפה וטוב ואתה שוב נכנס לצרה... הרי באנו עם צ'מידן קטן, זה היה לנו כל כך חשוב, כי יותר מזה לא היה לנו – קצת תמונות. וכל פעם באה גזירה להקטין את הצ'מידן והיה לך נורא קשה, כמו לילד להיפרד מצעצוע.

אחר כך באה האניה 'המעפיל האלמוני'. העמיסו כ־800 בני נוער. את התנאים באניה כל אחד יודע. בתום שבועיים התקרבנו לחופי הארץ והרגשתי חרדה שבחיים שלי לא הייתה לי חרדה כזו. התנאים האיומים, הסביבה העויינת – הים, ואיזה ים! – ופתאום מרחפים עליך אווירונים ואתה מתחיל לפחד.

הגיעו שתי משחתות. על האניה עצמה הייתה הרגשת גאווה אבל לי היו פחדים, למרות שהשתחררתי מכל הזוועות שהיו לי במשך חמש שנים. פתאום אתה עומד שוב בפני המוות ואין לך שום אפשרות ללחום נגדו, להתגונן בפניו, אבל ראיתי סביבי אומץ של נערים אחרים. כשהמשחתות התקרבו, זרקו קופסאות סרדינים, ניהלו מלחמה עד שהאנגלים השתלטו על האניה... הכאב, העלבון היה צורב, עברתי את הגהינום. כשעליתי על האניה כדי לעלות לארץ, לא ידעתי שאעבור פרק משפיל כזה בחיי. אני חושב שזה היה משפיל ביותר בחיים שלי. למה? אצל הגרמנים זה היה הדרגתי, כל פעם הייתה גזירה נוספת וגזירה נוספת, ופתאום ראית מסביבך את כל הגזירות. כל אחד סובל מכל הגזירות. פתאום פה, באה ההשפלה תוך כמה שעות. משתלטים עליך, אתה שוב מחוסר אונים, מחוסר יכולת להתגונן ומובילים אותך. ושוב העמיסו אותנו על אניות ובאנו לקפריסין... הגעתי למחנה ושוב ראיתי את התיל מסביב. זה היה שבר. פתאום דבר שלא האמנתי לאחר שהצטבר לך כל כך הרבה טינה ושנאה וצער. איבדתי משפחה, די מספיק, הגיע הזמן. פתאום על לא כלום, מוציאים אותך עוד פעם, זה היה משבר נוראי שלא ציפיתי לו.

לא הייתה שום הכנה. ייתכן, שהדברים נאמרו במילים, לא בתחושה. להתכונן לדבר כזה? הייתי בטוח שאני הולך לארץ ישראל. היו אשליות ותקוות, שלי זה לא יקרה...".

משה סנדובסקי: פסלי ברונזה

משה סנדובסקי: פסלי ברונזה

לשכוח את הגולה

טובה (גֶנְיָה)

"את השם טובה אתה נתת לי, דודיק. שמי היה גניה. כך כולם קראו לי עד לקפריסין. ואני זוכרת, באחת הפגישות שהיית תמיד אוסף אותנו, בקפריסין, בתעלה הזאת, הרי לא היו ספסלים, אז עשינו (חפרנו) תעלה וקרש כזה וזה היה שולחן. אתה אמרת: טוב ילדים, אנחנו ערב ארץ ישראל. צריך לשכוח את הגולה וכל אחד יקבל שם עברי. אתה דיברת איתנו אז יידיש. תרגמת קצת והלכת מאחד לשני ומנסה לתרגם. אתה מגיע אליי ואומר – גניה. גניה זה גיטל וגיטל זה טובה ואני לא ידעתי מה זה טובה. הנכון הוא שגניה זה גניה, אני לא גיטל אני גמיינדל. אמרת טובה, אז אני טובה. זה מחייב, ואני מאוד רציתי נעמי. לא ידעתי למה. אני רוצה נעמי – לא יפה, לא טובה, לא מתוקה, אבל זה כבר לא הלך וכך נשארתי טובה.

... בפרוץ המלחמה הייתי בת שמונה. נולדתי בפולין, בעיירה ששמה זלוקה בגליציה. לאזור הזה נכנסו הגרמנים ואחר כך הרוסים שהיו שם עד 1941, ואז נכנסו שוב הגרמנים. הרוסים לפני שעזבו גייסו את כל הגברים וביניהם גם את אבי, לצבא הרוסי. נשארנו עם אמא, אחות צעירה ואח. אבא היה כל המלחמה חייל ברוסיה ונפגשתי איתו רק אחרי המלחמה כשהייתי בגריפנברג.

היינו בגטו. אקציות, הסיפור הרגיל, כל פעם צמצמו וצמצמו, אנחנו נשארנו מן האחרונים. אמא הייתה אישה מאוד מחושבת וסידרה ניירות אריים. עם מחשבה לברוח לעיר הגדולה. הניירות היו תעודות לידה, כמובן מזויפים. באחת האקציות האחרונות לקחה אותנו המשרתת שלנו לבית שלה ואנחנו שם הסתתרנו עם עוד משפחה יהודית במעין כוך ברפת ושכבנו שם במשך היום בכוך הזה ורק בלילות היינו יוצאים, מיישרים את העצמות, אוכלים משהו. שם היינו כמה חודשים. באחד הלילות, כנראה שאחד השכנים הרגיש במשהו והלשין עלינו. בלילה, כשבדיוק ירדנו מן המסתור להתיישב, נשמעו פתאום דפיקות בדלת, נכנסו הגרמנים. זו התמונה שכנראה כל החיים לא אשכח. העמידו אותנו בשורה והתחילו לחפש בתוך הבית. פתאום פרצה אמי מתוך השורה וצעקה 'אחריי!'

התחילה מהומה, פרצנו בדרך אחורית והתחלנו לברוח. הגרמנים התחילו לירות, וזה היה בלילה עם פנסים ואני כמובן ברחתי עם כולם. לא יודעת איך להסביר את זה – גורל. נשכבתי לא רחוק מהבית והגרמנים הסתובבו סביבי ולא מצאו

אותי. ההסכם ביני לבין אמא היה שאם קורה לנו משהו, אנחנו ניפגש אצל מכר אחד, נוצרי, ששמר לנו ניירות אריים.
כמה שעות שכבתי בלילה, שקט מסביב. לפנות בוקר יצאתי מן הבור והלכתי לכיוון הבית של הנוצרי. חשבתי שגם אמי תהיה שם, זה היה מובן לי, הייתי בת 12. בינתיים התפרסמה בעיירה הידיעה שתפסו את אמא ואת כל המשפחה, ואת כולם לקחו ותיכף הוציאו אותם להורג בבית הקברות. אך אליי לא הגיעה הידיעה.
זה היה בתחילת 1943, בחג הפסחא הנוצרי. דפקתי לפנות בוקר בדלת של הגוי ושאלתי: 'אמא כאן?' הוא לא נתן לי להיכנס, ואמר 'לא. שמענו שתפסו את אמא ואת המשפחה והוציאו אותם להורג'. אני הבנתי אותו, הוא פחד, גם את המשפחה הנוצרית שהסתירה אותנו הרגו, ושרפו להם את הבית.

זו הייתה הפעם ראשונה בחיי שנשארתי לבד.
עמדתי ככה רגע, ואמרתי לו: 'טוב, אז אני הולכת למסור את עצמי לגרמנים, כי זה מה שנשאר לי לעשות.'
הוא הסתכל עלי ואמר: 'לא, אם נשארת בחיים, אחרי שאת כולם תפסו, אני לא אתן לך ללכת למסור את עצמך. בואי, התעודה שלך אצלי ואת תסעי לוורשה, לאיש שעשה את הניירות. הוא אמנם עשה את זה תמורת כסף אבל הוא עזר הרבה ליהודים. בואי אני אתן לך קצת כסף.'
הוא לא נתן לי להכנס, אבל נתן לי את התעודה ואת הכתובת של הגוי בוורשה ואמר לי: 'תגידי לו שיבוא הנה, אמא שלך השאירה כאן הרבה דברי ערך ואני אתן לו את זה כדי שתוכלי להתקיים..."

ואני בפעם הראשונה בחיים, הולכת לתחנת הרכבת. זה היה בקצה השני של העיר. לא ידעתי מה לעשות. כנראה שהאינסטינקט לחיים כל כך חזק. זה לא שהייתי חכמה יותר מכולם, כנראה שרוצים לחיות, רוצים לשרוד. זה היה פסחא, המון אנשים נסעו לחופשים, אני קונה כרטיס, הרכבת מגיעה ואנשים נדחפים ואני עומדת וחושבת לאן אני אכנס לקרון זה או זה. מישהו דחף אותי להיכנס לקרון שהיו שם פולקסדויטשע. הגעתי לוורשה. זה היה עולם רחוק מן המציאות שהיכרתי. זה היה בדיוק בתקופת המרד בגטו ורשה והגטו בער.

לא נסעתי מעולם בטרמווי. נגשתי לשוטר, הראיתי את הפתק עם הכתובת ושאלתי איך לנסוע. הגעתי למשפחה. האיש, שמו גרישה, היה אוקראיני, שפעל

מטעם המחתרת הפולנית. הוא חי במשפחה פולנית מאוד אנטישמית. הוא שאל: 'מה קרה?' ואני סיפרתי לו את כל הסיפור.
המשפחה שלו צועקת 'לא! אתה לא תשאיר אותה כאן!' בשום אופן לא הסכימו שאשאר שם, הם גם פחדו וגם היו אנטישמים. ואז סיפרתי לו שיש דברי ערך שהוא יכול לבוא לקחת, וזה היה אחד הדברים ששכנעו את המשפחה. הוא נסע באמת לעיירה שלנו, אבל לא רצו להחזיר לו שום דבר. הוא החליט שבשום אופן לא יסגיר אותי, ומצא לי איזו אלמנה צרפתיה ושילם לה בכסף שלו. מאיפה לקח אינני יודעת. גם לאלמנה לא היה ממה לחיות. האלמנה מאוד התרגלה אליי, היא מכרה עוגיות ואני עזרתי לה.

ככה עבר הזמן ונשארתי בוורשה עד שפרץ המרד הפולני. האלמנה יצאה פשוט מן הבית למכור משהו ויותר לא ראיתי אותה. אני נשארתי לבד. הייתה שכנה שגרה מולי שהייתה יהודיה שחיתה על ניירות אריים. נדדנו מרחוב לרחוב, לא זוכרת מה אכלנו. הגרמנים שלחו אותי ואת האישה הזאת לכפר ושם נשארנו עד שהרוסים שחררו אותנו.

הייתי לבד, לא ידעתי לאן לנסוע. האישה לקחה אותי אליה, ויחד חזרנו לעיירה שלה, ליד צ'נסטחובה. אחר כך התארגנו 'קומיטטים', ועדים יהודים, והיא איך שהוא שלחה אותי עם קבוצת אנשים לגרמניה. הם היו כולם אנשים מבוגרים. הם התחילו לחפש מסגרת בשבילי והכניסו אותי לגרייפנברג.

זאת הייתה פגישה ראשונה שלי עם נוער, ממנו שמעתי על ישראל. ראשית הציונות שלי. המשפחה שלי הייתה מאוד דתית. אני זוכרת שפעם אבא סיפר לי סיפור על יונה הנביא. יותר לא ידעתי על ארץ ישראל כלום.

בגרייפנברג התחלתי ללמוד עברית. החלו בההכנה לקראת העלייה לארץ ישראל. הגיעו שליחים, שירים. עברית עוד לא ידעתי. באה שליחה מהבריגדה וסיפרה לנו על כנרת, על קיבוץ וזה היה גן עדן, על הגנים, על הדשאים, על הילדים, ידענו שניסע לכנרת."

פינכת הפח

א. ראובני

לראשונה ראיתיה כאשר הזמין אותי חברי לחנוכת ביתו שבאחד מיישובי השרון. הייתה זאת פנכת־פח עם ידית, כזאת שאסירי מחנות השתמשו בהן. היא הכילה כליטר נוזלים והייתה מאוד שימושית, אפשר היה לחפור בה בשלג, להרתיח מים, לאכול מרק כאשר היה או סתם לשתות ממנה. פה היא שכנה כבוד בארון־ויטרינה בין סרוויס הרוזנטל, לבין גביעי הקריסטל הצבעוני. זה עורר את תמיהתי וסקרנותי, כי ידעתי את עברו, היות והיכרנו ב־1946 כאשר היינו בחברת־נוער שבמחנה עקורים בגרמניה, עלינו ארצה והיינו באותו קיבוץ, שרתנו בנח"ל (אז קראו לנו 'הפלמ"ח של בן־גוריון') וגם עזבנו כמעט ביחד את הקיבוץ. הוא לאחיו בשרון ואני לאמי, שהייתה בירושלים. הדחקתי את יצר הסקרנות, סיירנו, אשתי ואני בביתו החדש של חברי, אכלנו ארוחה דשנה וחזרנו הביתה.

במשך השנים התראינו בכל מיני פגישות משפחתיות וחברתיות, אך מעולם לא שאלתי אותו אודות הפנכה, ולמה היא הייתה בוויטרינה.

לפני זמן־מה, עקב שיחה שהייתה לי עם חבר אחר, שבה עלה שמו של חברי מהשרון, טלפנתי אליו. אשתו ענתה ולשאלתי לשלומו של חברי ענתה כי חולה הוא. באותה שיחה קבענו כי אשתי ואני נבוא לבקרו למחרת.

הגענו לביתו לפני הצהריים. העוזרת פתחה לנו את הדלת והכניסה אותנו לסלון. העפתי מבט על הוויטרינה ולא ראיתי את הפינכה. לבי נפל בקרבי. בעוד אני עומד ותוהה לגורלו של חברי, נכנסה אשתו ואחרי ברכות מקובלות, הזמינה אותנו לחדרו של החולה. הוא ישב במיטה ובחיוך סיפר לנו, כי הייתה לו שפעת עם דלקת־ריאות אך מצבו הוטב ובעוד כמה ימים הוא מקווה לרדת מהמיטה. בעוד אנו מדברים נכנסה אשתו ובידה מגש כזה ששמים על המיטה, ועל המגש עמדה הפינכה ובה נוזל עכור וחם ובו צפים גזר ופלח של סלק־סוכר, מרק־מחנות טיפוסי.

"זאת התרופה שלי" הסביר חברי, "כאשר אני חולה או נמצא במצב מסובך, אוכל אני מהפינכה וזה פותר לי את כל הבעיות" אמר, ובכף־כסף שלה פלח סלק־סוכר והחל לאכול.

אנחנו לא מספרים לילדים

שושנה ודוד לאפ

שושנה לאפ נולדה ב־1934 בפולין. הייתה בת חמש כשפרצה המלחמה. כל שנות המלחמה הסתתרה אצל גויה. הצטרפה לחברתנו רק באניה מקפריסין לארץ ישראל. בקפריסין הייתה בקיבוץ מבוגרים של נוח"ם.

"לפני המלחמה, היה לי אח יותר קטן וזוג הורים. כשפרצה המלחמה הם מסרו אותי לגויה ואמרו, שכשתגמר המלחמה הם ימצאו אותי. אני הלכתי לכפר עם האישה. הייתי בת חמש. אני זוכרת שראיתי אותם פעמיים בלילות. הם באו בלילה, ישנו ובבוקר כבר לא היו. אסור היה לי לדבר איתם, כי רק הגויה והאמא שלה טיפלו בי, ומאז לא ראיתי אותם...".

דוד: "אני נולדתי בקובנה (ליטא) ב־1931. אבי נפטר ב־1939. נשארה אמא עם 4 ילדים. אז הכניסו אותי לבית יתומים יהודי בקובנה.
כשהתחילה המלחמה ב־1941, באותו לילה ירדנו למקלט. קמה המורה ואמרה: 'בואו ניסע לרוסיה.' המורים היו קומוניסטים יהודים. בדיוק למחרת, כשהפציצו הגרמנים, הלכנו ברגל לתחנת הרכבת ועלינו על רכבת של הצבא. חצי מהילדים הורידו, כי זאת הייתה רכבת של חיילים, אבל חצי הסתירו מאחורי הגב. כנראה היו שם חיילים יהודים ואיתם נסענו לרוסיה.
נסעתי ברכבת ברוסיה. כל פעם שהגרמנים היו מפציצים את הרכבת, נהג הקטר היה עוצר, כולנו היינו בורחים לצדדים, לשדות, ליערות, החיילים והילדים. כשהאווירונים היו עוברים, היינו חוזרים לרכבת וממשיכים לנסוע. היו כאלה שלא הספיקו לחזור לרכבת. יום אחד החליט נהג הקטר שהוא נוסע באמצע ההפצצה ומי שלא הספיק, לא נכנס לרכבת. אני, ילד בן 10 עומד ליד הרכבת ואנשים רצים כדי להשיג אותה.
תמונה שאינני יכול לשכוח: זוג מבוגרים רצים, אולי היו צעירים בני 30. נפלה פצצה ולאיש, שהחזיק את אשתו ורץ אחרי הרכבת, נפל הראש והוא הלך המשיך ללכת כמה צעדים, בלי הראש, עם האישה, שהחזיקה את ידו. זוהי הרגשה נוראה של ילד בן 10. ובכל זאת אנחנו נורמלים ונלחמנו במלחמות, היינו כאן והכל, גידלנו ילדים ונכדים."

אני יושב בסלון של שושנה ודוד לאפ בקרית ביאליק, בדירה נאה ובה כלים נאים. יש להם שלושה בנים ותשעה נכדים. כולם חיים בארץ, רכשו השכלה. בן אחד עוסק במחקר, בן שני עתונאי, הבת מורה לחינוך מיוחד. "אנחנו לא מספרים לילדים. הבת מאוד מתעניינת" אומר דוד. "צריך לספר", אני אומר.

"ברוסיה היינו במצב טוב. הרוסים השתדלו מאוד לתת לילדים תנאים טובים. כשהפרידו אותנו נשארנו 21 ילדים. הכניסו אותנו לבית יתומים רוסי ("בית ילדים") במחוז ירוסלבל. כמובן, בחודשים הראשונים סבלנו כמו כל היהודים בין הילדים הרוסים, אבל אחר כך הם התרגלו אלינו והיינו שם שנה שלמה. כעבור שנה העבירו אותנו ל"בית ילדים" ליד גורקי ואז פגשנו את הילדים שנשארו, שהורידו אותם מהרכבת ואיתם היינו עד סוף המלחמה.
... היה לנו אוכל, לא הרבה, אבל אנחנו היינו ילדים. דאגו לנו. את המורה שלקחה אותנו ובעצם הצילה אותנו, לא ראינו יותר. היו שלושה מורים שנסעו איתנו אבל ברוסיה הם נעלמו או העלימו אותם. הצוות היה יהודי והחזיקו אותנו בסדר גמור. הם היו מעוניינים שנקבל חינוך קומוניסטי, וכשנחזור לליטא נהיה קומוניסטים.
כשנגמרה המלחמה חזרנו לליטא, ב־1945, אבל לא מצאנו יהודים. עוד לא חזרו יהודים. הינו יושבים ליד בית הכנסת, סופרים את היהודים ובאים לבית הילדים ומספרים: 'היום ראינו שני יהודים, שלושה יהודים.' אני הייתי קומוניסט. היינו פיונרים....
... אמא שלי ושתי אחיות היו בגטו קובנה. את אמא הרגו ב־1944. לקחו אותה לריגה ושם ירו בה. אחות אחת שלי חזרה לקובנה לחפש את בעלה. היא לא מצאה אותו אבל אותי היא מצאה. ב־1945 ארגנו ארבע משאיות להעביר יהודים מליטא לפולין, ואני ביניהם. הייתי בן ארבע־עשרה וחצי. תפסו אותנו, הכניסו אותנו למוסד סגור אבל עם שומר אחד. השומר הלך לשירותים אז ברחנו לווילנה. ברחתי לבית כנסת, שם הסתירו אותנו אצל משפחות יהודיות. שלושה חודשים הסתירו אותנו ואז באו אנשים ושאלו אותי אם אני רוצה לנסוע, אז נסעתי שוב.

הצמידו אותי למשפחה ממוצא פולני והם העבירו אותי בתור אילם, מפני שלא ידעתי פולנית, ידעתי רק רוסית וליטאית. הם העבירו אותי לפולין ומשם, מכר של אחי העביר אותי לגרמניה. הגעתי לפלדפינג ואז שמעתי שיש עוד ילדים ויש בית ילדים. באו אליי ילדים ואמרו שאבוא איתם. אמרתי לאחי שאני לא רוצה להיות אצלו, אני רוצה להיות בבית ילדים. אז לקחו אותי לרוזנהיים. אני לא זוכר

מי לקח אותי. לא הכרתי אף אחד.
היו שם הרבה ילדים ולימדו אותנו שירים בעברית. הייתי רחוק מעברית".

"מה קרה עם החינוך הקומוניסטי שלך? "
"הוא נעלם ברוזנהיים אני חושב. ברגע שעצרו אותי על הגבול בווילנה עם המכוניות וראיתי שהעמידו את כולנו - גם אותנו הילדים - עם הידיים באוויר, ליד הקיר, אז זה נעלם לי... להיפך, נעשיתי קיצוני יותר..."

האם נשארו עוד יהודים בחיים?

חנה בורוכוב (גולני)

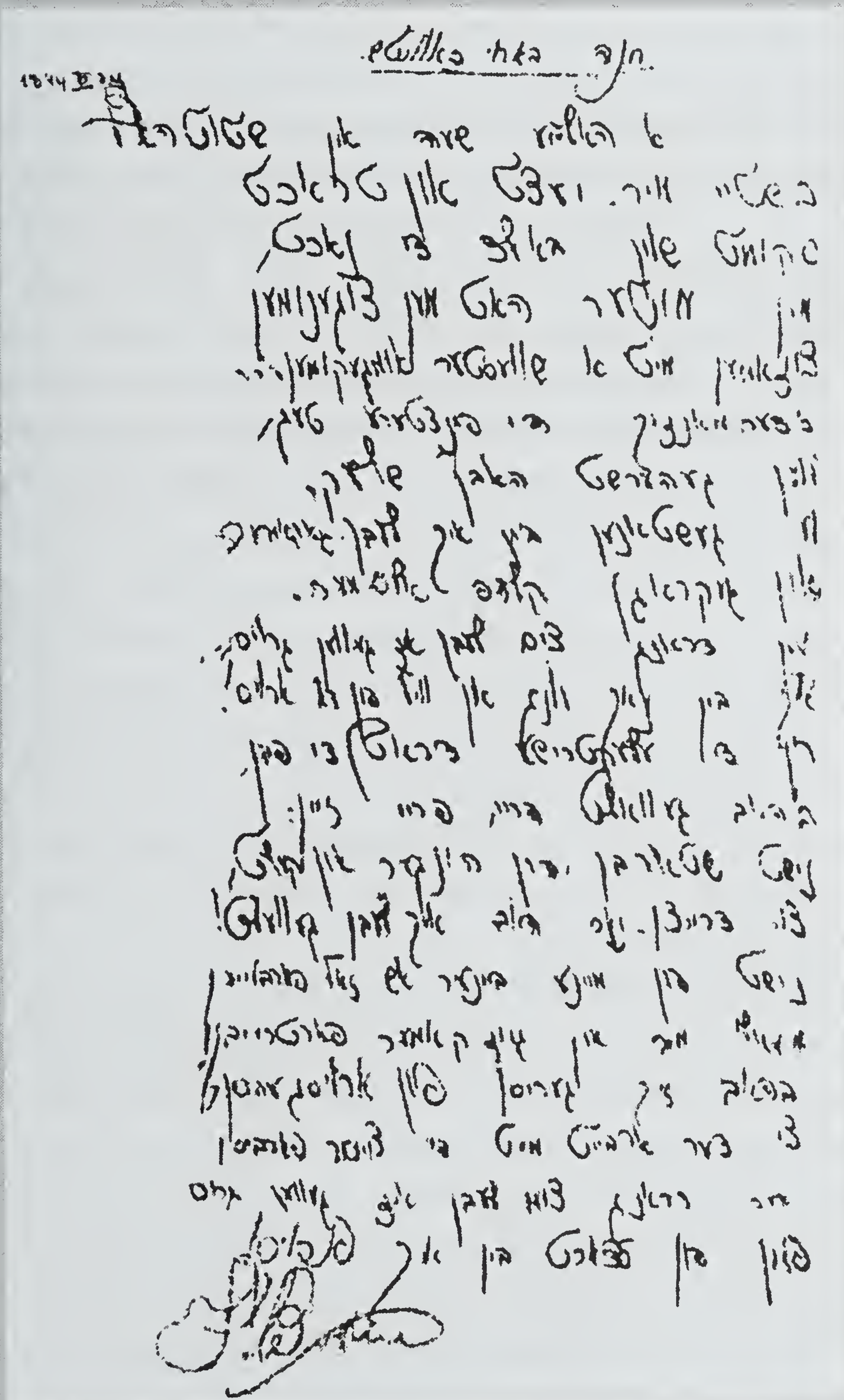
אני יושב בביתה של חנה, ילדת גטו־מחנות. הייתה בגטו שבלי, שגם אני הייתי שם. אנחנו משוחחים, מעלים זכרונות. היא מראה לי תמונות ומזכרות מתקופת אחר המלחמה.
חנה נולדה בטבריג (ליטא) ב־1930.
"ב־22 ביוני 1941 אבא העיר אותנו, היינו חמש בנות, ואמר: "ילדים פרצה המלחמה, לקום מהר, להתלבש, הכנתי לכם ילקוטים ואנחנו ננסה לברוח לרוסיה." רק יצאנו מהבית, הבית התמוטט מהפצצת הגרמנים. את המראה הזה אני לא אשכח עד הקבר.
... כשהתחלנו לרוץ הפגזים הלכו אחרינו, רצנו כל היום ברגל והייתה לנו תקווה שנספיק להגיע לגבול הרוסי. הגענו בלילה לאיזה איכר, אבא שילם לו וישנו באסם שלו. למחרת שוב קמנו מוקדם בתקווה שנספיק לעבור את הגבול אבל הגענו רק עד שאוול. שם כבר אמרו שסגרו את הגבול וכך נשארנו תקועים בשאוול. היינו בגטו שאוול.
כשהייתה האקציה של הילדים, החביאו אותי ואת אחותי הקטנה ממני, אותה לקחו עם האקציה של הילדים, אני הסתתרתי באותו מקום אבל לא גילו אותי".
הייתי בת 11 כשפרצה המלחמה בליטא, היינו משפחה רגילה, הורים וחמש בנות. אני הייתי הבת הרביעית. אבא היה סוחר עצים. בגטו שאוול היינו פליטים, הבית כבר לא היה אותו בית, ברחנו בלי שום דבר...

... אני זוכרת שתלו בגטו יהודי (מזובצקי). הוציאו את כולם החוצה לחזות בתלייה. אני זוכרת את הצרחה של הקהל. בגטו הסתתרתי, אבל אחר כך עבדתי בבית חרושת, הייתי כבר בת 12. הייתי די נמוכה אבל היו לי פנים רציניים, עבדתי כמו גדולה וכבר הייתי בן אדם מבוגר. אימי נשברה בגטו, היא הייתה מאוד חולה, הייתה כבר צל אדם...
הגענו לשטוטהוף (מחנה ריכוז) ושם היה הגהינום, גהינום עלי אדמות. יצאנו מהרכבת "שנעל, שנעל..." וכל האפלים (מסדרים) האלה וכל זה. התחילו למיין אותנו לעבודה. את אבא לקחו בנפרד. היינו עומדות בשורה, האחיות ואמא. אותי היו שמים באמצע ודוחפים קצת חול מתחת לרגליים שאיראה יותר גבוהה. קודם לקחו את אחותי הבכורה למחנה עבודה, אחר כך לקחו את אמא ואחות שניה, ואחר כך לקחו אותי ואת אחותי השלישית, אבל היא לגמרי איבדה את העשתונות ואמרה: נלך עם הילדים שם נפגש עם אמא והאחות הקטנה. אני אמרתי: עם הילדים לא נלך. לי היה אינסטינקט של חיה כנראה, הבנתי מה הולך... התגלגלנו בכמה מחנות עבודה, היו תנאים לא אנושיים, התחיל החורף, היינו מכונמים, איבדנו צלם אנוש. כל לילה היו כמה נשים מתות בצריף, נפטרו מבלי להוציא מילה... יום אחד בא אליי גרמני מהוורמכט ושבר עליי מקל כי הפסקתי לעבוד... הלכנו במצעד המוות, יום אחד כבר התיישבתי בצד הדרך ואמרתי, אני לא הולכת יותר כי בלילה גנבו לי נעל, קלומפה כזאת והייתי רק עם נעל אחת. אחותי סידרה לי סמרטוטים על הרגל אבל לא יכולתי ללכת, אמרתי מה שיהיה יהיה. הייתה שם רופאה הונגריה, אחותי רצה אליה, הרופאה באה אליי ונתנה לי סטירה ואמרה: את קמה ואת הולכת ואני מן ה'שוֹק' של הסטירה (עכשיו אנחנו צוחקים) קמתי והיא הוסיפה - עכשיו את מתיישבת, הרוסים קרובים, ואני קמתי והלכתי הלאה.
התעוררנו בוקר אחד, הגרמנים אינם, זה היה בחורף ליד דנציג, אחותי הייתה אובדת עצות. שם פגשנו אישה קטנה שהייתה אישה גדולה (גב' איידלמן) עם שתי בנותיה. היא צרפה אותנו ועוד ילדה מסכנה כמעט גוססת, אליה. אישה גדולת נפש, לא הכרנו אותה לפני זה, היו לה כוחות נפש, בן אדם, רצנו איתה, הגענו לבית ריק שהיה של הפולקסדויטשע שברחו. נכנסנו לבית הזה מלאי כינים. גב' איידלמן לקחה קערה עם נפט, טבלה את הראשים שלנו. היה שם כד שמנת, רצינו להתנפל על השמנת, היא הזהירה אותנו - ילדים אסור לעשות את זה תהיו חולים. היינו שם כמה ימים, הייתה שם חזית, לא גרמנים ולא רוסים, פתאום הגיעו הרוסים. בהתחלה מאוד שמחנו, אבל הם התחילו לצעוק: עבדתם בשביל הגרמנים. היא סגרה אותנו בחדר ותלתה שלט 'טיפוס', הרוסים פחדו

להיכנס. היא מצאה קצין יהודי וסיפרה לו מי אנחנו, הוא ניסה לעזור לנו. החזית התקדמה ואנחנו נשארנו תקועים בחור הזה. היא לימדה אותנו כמה מילים בפולנית וללכת לבתי הפולנים ולבקש אוכל. כשהתקרבנו לבית כלבים התנפלו עלינו. כשהפולנים היו רואים אותנו חשבו שאיזה שד מגיע "יהודיות עוד נשארו בחיים?" אבל בדרך כלל היו נותנות לנו אוכל.

באפריל 1945 הגענו לוורשה, ואחר כך ללודז' והצטרפנו ל'חלוץ'. אחותי רצתה לחזור לליטא, אמרתי, שבליטא אין לנו מה לחפש. יום אחד בא מישהו מגרמניה ואמר, שאבא נשאר בחיים והוא בפלדפנג. מאוד שמחנו.
בלודז' מצאנו יהודים. גם שם, בלודז', היו תנאים תת אנושיים, ישנתי במיטה אחת עם אחותי. גילו אצלי חור בריאה. אני עברתי לאבא בפלדפינג (גרמניה) ואחותי נשארה בקיבוץ. בפלדפינג התחלתי ללמוד. הגענו לבית הרצל של נוח"ם. שם התחילה לצמוח התודעה הציונית. מפלדפינג העבירו אותנו לרוזנהיים, יחד עם דבורה, מנדל ואחרים."

שיר של חנה ברוכוביץ', בת 14. נולדה ב־24 בדצמבר 1930 לאביה, שמואל ואמה שרה מבית אייזיקוביץ'.

תרגום חופשי של השיר:

מחצית השעה בשטוטהוף.
עומדת אני ומהרהרת
הלילה עוד מעט יירד
את אמא שלי לקחו
יחד עם אחותי, ניספו...
נזכרת אני הימים החשכים
בעת ששלטו נבלים
בעת שניצבתי ליד תא־הגאזים
וספגתי מכות שהלכו ורבו.
רצון־החיים היה בי גדול,
עודני צעירה ורוצה מכאן
לצאת!
מהתיל המחושמל, מהענות
רציתי להיות בת־חורין!
לא לגווע ברעב וקור
בהיותי בת 13 רציתי לחיות!
ולא שמעצמותי יישאר האפר
שיגרשוני לתוך תא־הגאזים.
אני פירפרתי ויצאתי
לעבודה וחרקתי שן אל שן
רצון־החיים היה בי גדול
ומשם הצלחתי לצאת!

היינו כמו במלכודת עכברים מאוימת

חיים שווייגר

אני מקשיב לסיפורו של ילד בן 13 באושוויץ, ליד הקרמטוריום, לבד, אחרי שרצחו את אמו ואת שלוש אחיותיו שהלכו ביחד.

"נולדתי ב־15.11.1931 בצ׳כיה, בוונקי בוצ׳קוב, בקרפטרוס. האזור הזה עבר מיד ליד, למדתי בבית ספר צ׳כי. ב־1939 כשפרצה המלחמה הצ׳כים עזבו ונכנסו ההונגרים.
ב־1942 כשההונגרים כרתו ברית עם גרמניה, התחילו להציק ליהודים. לקחו את ראשוני היהודים לגליציה ושם הושמד, חלק גדול מיהדות קרפטרוס. אבא שלי הלך באותו טרנספורט ב־1942 ולא חזר יותר. נשארנו 4 ילדים עם אמא בלי אמצעי קיום. אמא יצאה לעבודה, הילדים עזרו, אני עבדתי בסבלות עד 1944. ב־1944 התחילו הגרמנים לרכז את כל היהודים כדי להובילם לגרמניה ולא נשאר אף יהודי בכל האזור הזה. חיינו 3 ימים בתחנת הרכבת אחר כך לקחו אותנו להונגריה ומשם ישר לאושוויץ, באפריל 1944. שם הפרידו בין אמא והילדים. מאז התחלתי בחיים עצמאיים. מסביב היו 4 קרמטוריום והם דלקו כל לילה. לא ידענו מה זה. שאלנו את הוותיקים מה זה. אמרו: באתם עם ההורים עכשיו הם נשרפים. את התמונות האלה ראינו כל יום. כשבאו טרנספורטים חדשים אז אלה שהיו בתוך המחנה הניחו להם קצת. כאשר היו טרנספורטים, התחילו להציק לאלה שישבו בתוך המחנה ועשו כל מיני בדיקות, למשל שמו לייסט (לוח) על שער של כדור רגל, מי שהיה יותר נמוך לקחו אותו למשרפות ומי שהגיע ללייסט נשאר בחיים בשלב זה.
היה מקרה, שבזמן אפל (מיפקד) במחנה, היו בערך עשרת אלפים איש, מי שלא יכול היה להחזיק מעמד בעמידה והתיישב, היה מועמד ללקיחה לקרמטוריום. בשביל אלה שנשארו, הכי גרוע היה שלא באו טרנספורטים.
כל בוקר לקחו אנשים לעבודה. היה לי עוד חבר שמה, היו לי 4 חברים אז כל פעם היינו יוצאים לעבודה, מגששים על הרצפה אולי אפשר למצוא משהו לאכול. לא היה אוכל בכלל, הם נתנו רבע כיכר לחם במשקל של קילו. אלה שחילקו את הלחם הוציאו פרוסה מהאמצע ואז הרבע היה מוקטן. פעם ביום נתנו איזה מרק, היה יותר מים מאשר מרק. בכל אופן שם התחילו להיות כבר ׳מוזלמנים׳. כך שרדנו 8 חודשים.

הייתי בן 13 אבל אמרתי שאני בן 18. עברתי את מנגלה שקיבל אותי שם בתחנת הרכבת ועשה ימינה ושמאלה וזהו – נכנסתי למחנה ואחר כך היו תקופות שהיינו צריכים להסתתר בלילה. חיפשו אנשים והיינו צריכים להסתתר. ערב אחד אספו את כל הילדים שמצאו והביאו אותם לאיזה מקלחת ואני וחבר שלי פחדנו שזה הסוף וחשבנו איך לברוח. עלינו למעלה על מוטות שהיו שם עד שהגענו לגג ושם היה חלון ומהחלון יצאנו החוצה ושכבנו על גג יותר נמוך. כך שכבנו כל הלילה. אלה שהיו בפנים בשעה 12 בלילה, לקחו אותם לקרמטוריום.
היו לי כפכפי עץ שגנבו לי אותם ונשארתי כמה שבועות יחף בתוך השלג באושוויץ. היינו צריכים לצאת לעבודה. מצאתי סחבות ושמתי אותן על הרגליים וככה יצאתי לעבודה עד שמצאתי משהו אחר. כל הבגדים היו רק פיז'מה."

"איך יצאת מהתופת הזו?"

"לא עשינו שום מאמצים, פשוט אני מחזיק בדעה שאם יש לך שנים, אתה חי, אם תשאל אותי איך שרדתי אני בעצמי לא יודע.
מאושוויץ לקחו אותנו לברונשווייג. זה לא היה מחנה השמדה אלא מחנה עבודה. שם עבדנו במין מוסכים של הגרמנים. שם היו ציבילים (אזרחים) שעבדו במוסכים אלה. הם אכלו שם צהריים ואנחנו היינו, אחרי שגמרו לאכול, תופסים את השיירים, אבל אחרי שלושה ימים הם אספו את כל השיירים ונתנו לחזירים. אנחנו היינו עושים אמבוש ואחרי שהם היו נותנים את השיירים לחזירים, היינו סוחבים משהו עד שהם תפסו אותנו. קיבלנו עונש, שלא קיבלנו בכלל אוכל. היו אלה אזרחים גרמנים.
היו גם אזרחים גרמנים יותר טובים, שמדי פעם היו מביאים לנו סנדביץ. אחרי שיצאנו מאושוויץ, עשו לנו 'Lausen strame'. הספר גילח לנו פס באמצע הראש. הגרמנים הכירו אותנו לפי התלבושות והראשים.
בברונשווייג היה הרבה יותר טוב. קודם כל לא לקחו אותך למשרפות, רק אם חלית. יום אחד מצאנו ארגז תפוחי עץ על משאית שהגיעה, מאחורי הקבינה של הנהג. עליתי למעלה ולקחתי איזה עשרה תפוחים. המכנסיים היו תמיד קשורים למטה והשארתי אותם במכנסים. שלחתי לשם גם את החבר שלי ואחר כך כשעלו 3–4 אנשים ותפסו אותם, עשו חיפוש בכל בית החרושת. אני תיכף הסתרתי את התפוחים שהיו לי תחת מושב של אוטו. מהתפוחים שהוצאתי, השארתי לי רק תפוח עץ אחד והשאר מכרתי תמורת כיכר לחם. למי מכרתי את זה? לזה שחילק את הלחם.

כל יום היו לוקחים אותנו ומחזירים אותנו רגלי. בדרך היינו מוצאים משהו. היה לנו קאפו גרמני, אנחנו הרי לא ידענו לדבר גרמנית. הוא קרא לכלב ושחט אותו. ביקשנו רק את הקישקעס של הכלב וגם זה לא קיבלנו. הרעב, זה היה משהו. אתה לא יודע כמה שהרעב יכול להציק לבן אדם, הוא מוכן לאכול מה שלא יהיה. יום ראשון אחד בצהריים, הסתובבתי בחצר ופתאום ראיתי 4-5 דודי אוכל. ראיתי שיש שם תפוחי אדמה. הסתכלתי ימינה, הסתכלתי שמאלה, והכנסתי דרך השליץ 8 תפוחי אדמה למכנסיים ושניים לכיסים. איך שרק סגרתי את השליץ תפסו אותי, הוציאו לי מהכיס שני תפוחים, אך השמונה נשארו למטה. קיבלתי על המקום עונש של 25 מלקות על הישבן. הרביצו עם קרש. שמו אותי על כסא, אחד ישב לי על הראש, אחד ישב לי על הרגליים. קבלתי 25. ואחריהם הייתי מעולף לגמרי. בא חבר שלי ולקח אותי על הידיים ושם אותי לפביטש (על המיטה). הדבר הראשון שאמרתי לו: תפתח למטה, תן לי תפוח אדמה אחד. זה היה בברונשווייג. היינו שם איזה חודש, משהו כזה.

משם לקחו אותנו לווכנשטט. זה היה מחנה, מסביב היו מוציאים בלונים כאלה שאם באים אווירונים שיתקלו בבלונים. העיפו את זה לגובה רב. יום אחד הפציצו את המחנה שלנו, הפציצו גם מסביב. בתוך המחנה שלנו נפלה פצצה בדיוק בזמן שחילקו ארוחת צהריים, הצריף בער ואנחנו נכנסנו לתוך הצריף עם הצלחת לקחתי קצת מרק, הכל בער מסביב, אני זוכר את זה כמו היום. הרעב, הרעב האיום.

משם נסענו לרוונסברוק. זה היה גם כן מחנה השמדה. הרעב הציק נורא. שם היינו אולי חודש, חודש וחצי. שם היה מטבח כללי, היה שם בור גדול והם זרקו את כל העצמות והקליפות לבור. אחרי שהגרמנים היו יוצאים היינו באים לבור הזה, היינו מצטיידים בעצמות או בקליפות, כמו שלכלב היום זורקים את העצם והוא מוצץ את זה, כך כל אחד מאיתנו, מי שיכול היה עוד ללכת, היה לוקח עצם כזה ומוצץ אותה. זה היה יותר פסיכולוגי מאשר להיות שבע מזה.

יום בהיר אחד הפיצו שמועות, שיכול להיות שיקחו אותנו לשווייץ. זה היה לפני סוף המלחמה, ויביאו משם תמורתנו שבויים גרמנים. פתאום אחרי זמן מה ראינו, שליד הגדרות של המחנה מביאים חבילות של 'הצלב האדום' אז כבר האמנו בסיפורים. יום אחד חילקו לכל שני אנשים חבילה של הצלב האדום, באותו יום מתו הרבה אנשים, קיבלו כל מיני שלשולים ומתו מזה.

לפני שעזבנו את המחנה כל אדם קיבל שלוש חבילות. התקבלה פקודה, שנוסעים הלאה, לגבול השווייצרי. נכנסנו לרכבת בלי מים, בלי שירותים, בלי שום דבר. לא היו אנשי אס.אס. אלא חיילים. אחרי שירדנו מהרכבת חשבנו שמגיעים

לשווייץ. עברנו איזה יער ובתוך היער כבר ראינו שוב את החברה שלנו עם הפיז'מות. הבנו שהכל היה בלוף. הכניסו אותנו לאיזה בלוק, כל אחד שם את הקופסאות מהחבילות וקראו לאפל. ואז, השבויים הרוסים שהיו שם, פרצו פנימה וגנבו את הכל. הגענו למקום שקראו לו לודביגסאוסט. שמה הכניסו אותנו לרכבת, בערב הוציאו אותנו מהרכבת, התחלנו לשמוע יריות, זה כבר היה סוף אפריל, התחלת מאי 1945.
כל לילה היו מוציאים מהקרון 5–6 מתים. היה כל כך צפוף, 70–80 איש בקרון. אחרי 3–4 ימים, ב־9 במאי, נכנס אחד ואמר: אין אף אס.אס. ליד השער. נגשנו לשער, השער ריק, אין שמירה. לקח זמן עד שהעזנו לפתוח את השער, פחדנו לצאת, חשבנו אולי זה איזה אמבוש. כעבור זמן קצר בא אחד ואמר: ראיתי טנק אמריקאי. התחלנו להתפזר. הדבר הראשון, כולם רצו לרכבת, התחלנו לפרוץ את הקרונות הראשונים ששם היו פרודוקטים. הרוסים שדדו אותנו עד הסוף, הם היו קצת יותר חזקים. התחלנו לצאת לכיוון העיר. פתאום אנו רואים כושי אמריקאי. הלכנו הלאה, ראינו שיירות של ג'יפים וטנקים אמריקאים. הגענו לאיזה מחנה, שהאמריקאים הכניסו אותנו ושם כבר קיבלנו אוכל, הצטיידנו בבגדים אחרים, החלפנו את בגדי האסירים. כשהרגשנו, שאנחנו כבר יכולים ללכת, אמרנו: בואו נחשוב מה עושים, איך מגיעים הביתה לראות אם מישהו נשאר מהמלחמה.
ככה התחלנו לצעוד ולצעוד ולצעוד, עזבנו את האזור האמריקאי והגענו לאזור הרוסי. הלכנו ברגל, רכבות לא היו. במקום אחד לקחנו עגלה עם סוס, הלכנו והלכנו עד שהגענו לצ'כיה, עד שהגענו לפראג. בפראג כבר היה ריכוז לפליטים, נדמה לי מטעם הג'וינט. בפרג החבר שלי הכי טוב, מצא את אחותו, ששרדה מן המחנות והלכה לכיוון הביתה. מפראג שוב נסענו עם חברים בדרך לא דרך עד שהגענו לבודפשט. התחלנו לחשוב מה עושים? אני נורא רציתי לנסוע הביתה לראות אם מישהו שרד."
"על ישראל, ציונות, לא חשבת?"
"לא, שום כלום, בבית לא קיבלתי שום חינוך ציוני, בבית שלי היו פיאות עד להנה. לו אבי היה היום חי היה מנטורי קרתא, סאטמר, אני יודע.
התחלנו לחשוב מה עושים. יום אחד החלטנו שאנחנו נוסעים. הייתה כבר רכבת לקרפטרוס. מסתבר, שבכל העיירה שהיו בה כאלפיים יהודים, היה בית אחד, ששם התאספו כל היהודים שבאו לבקר. התאספו בבית הזה עד שמצאו מה שרצו או שהחליטו לעזוב. בקיצור, הגעתי הביתה, בקרפטרוס. נכנסתי לבית שם גרו כל היהודים ובבוקר למחרת הלכתי לראות את הבית בו גרתי. בבית הזה היה

בית סוהר לחיילים רוסיים. אמרתי להם: אני גרתי פה רק תנו לי לראות פחות או יותר מה נשאר עוד משהו מן הבית. מסתבר, שהם פתחו את כל הקירות, הורידו את כל המרצפות, חיפשו בכל מקום מפני שהאוקראינים מסרו להם, שלז׳ידים יש זהב.
עליתי על רכבת חיילים. בפנים לא היה מקום, עליתי על הגג וכך הגעתי לבודפשט. כאן התחיל הסיפור הציוני. ארגנו אותנו בנוח״ם לא יודע איך. התחלנו לשמוע על ארץ ישראל. התארגנו קבוצה רק מהכפר שלנו, התארגנו 8 איש, המדריך אסף קבוצה של 16 איש. נסענו לאוסטריה, גרמניה ומשם לאיטליה, למילנו. עברנו את האלפים בשלג, הגענו לבית באיטליה, התחלנו להתארגן לקראת עלייה. לקחו אותנו למחנה שקראו לו ׳מג׳נטו׳, לא רחוק ממילנו, שם ישבנו 8 חודשים, כל הפרודוקטים לאניות הבלתי לגליות יצאו משם. הבריגדה ריכזה שם הרבה ציוד, מכוניות וכו׳. שם חיינו כקיבוץ. המחנה הזה היה בעבר חווה של מוסוליני. עבדנו שם, לא למדנו.
אחרי 8 חודשים, לקחו אותנו למחנה ליד הים לצורך עלייה. לקחו אותנו על סירות גומי לאניה. זו הייתה ׳מורדי הגטאות׳. כשהגענו לחופי הארץ לפנות בוקר גילו אותנו הבריטים, עשו קווטש, תפסו אותנו ובראשית 1947 הביאו אותנו לקפריסין. היינו במחנה קיץ 55 בקבוצה של נוח״ם. אני זוכר, שנתנו לנו אשכוליות, אף אחד לא יכול היה לקחת את זה לפה.
כולם היו בקבוצות, מאורגנים בתנועות. בקפריסין הייתי 8 חודשים, הצטרפנו לכפר הנוער בנובמבר. הצטרפתי אל ׳מעוז׳ ועלינו ביחד ל׳כנרת׳. רוב הזמן הייתי בקיבוץ מבוגרים.״

כוח החיים

זהבה ברגמן

זהבה, אישה נכה, אבל מלאת מרץ וחיות. בחיוך על פניה חיבקה אותי, שמחה לפגוש אותי והתחילה בסיפורה, סיפור של ילדה בת 11.5, שבנסיבות מקריות נותקה ממשפחתה והגיעה לרוסיה לבית יתומים.

"נולדתי בסימנה, ב־15 באוגוסט 1930, בליטא. בגיל שנתיים וחצי עברתי לאליטוס. היו לי אבא ואמא ואחות יותר גדולה בת 13.5 ואני הייתי בת 11.5 (1941), ואח קטן בן 5 – כשהמלחמה התחילה. אותי שלחו לפני המלחמה לדרוסקניק, לקייטנה של ילדים והכל היה שם יפה עד שהמלחמה התחילה. היו שם 150 ילדים יהודים ו־150 ילדים גויים. המנהל של הקייטנה הוציא אותנו ברכבת, את הרכבת הפציצו כל הדרך והמנהל היה בן אדם, הוא היה גוי ליטאי. הנהג של הקטר כל הזמן רצה לחזור לליטא והוא עמד עם אקדח ותבע שיתקדם לרוסיה וכך נסענו ימים ולילות, חודש ימים. כמעט בלי אוכל ובלי שתייה.
אמא שלי הייתה א יידישע מאמע. היא נתנה לי עוגיות בשקית בד כזה למרות שבקייטנה היה שפע של אוכל ועם העוגיות האלה אני כל הזמן החזקתי את החיים. הייתי ילדה מאוד מחושבת. הייתי נכנסת לבית שימוש וכל יום הייתי לוקחת כמה עוגיות וככה נשארתי בחיים. אף אחד לא מת ברעב. כשהגענו למינסק, לפינסק, כבר התחילו לתת לנו קצת מרק אבל לא באופן סדיר כי היה בלגן גדול.
שבועיים לפני המלחמה נפרדתי למעשה ממשפחתי. כשבאנו לרוסיה, קודם כל הכניסו אותנו כשבועיים לאיזה בית הבראה ושם היה לנו אוכל והכל, פתאום אמרו לי לשטוף רצפה ואני אף פעם בחיים לא החזקתי סמרטוט, לא ידעתי את כל הכללים של החיים. למדנו.
משם הוציאו אותנו לאורל, שם היינו 4 שנים וזה היה קשה מאוד. קור של מינוס 45 מעלות, אוכל לא היה, כינים ופרעושים. זה היה בית יתומים (בית ילדים). היו לנו מדריכים ושלחו אותנו גם ללמוד, אבל הקור היה כל כך גדול והרעב היה כל כך גדול שלא תפסנו מה שלמדנו. בלי ציונים בלי שום דבר. התנאים היו קשים, אבל אני הייתי ילדה חרוצה ותמיד בחרו אותי ונתנו לי הטבות ומדריכה אחת הוציאה אותי גם הביתה ואצלה היה כבר יותר חם והיה גם קצת לחם ותפוחי אדמה וכל פעם הייתה אומרת לי, זְלַטָלע, את באה להתחמם אצלי.
חיינו כמו אחים ואחיות וקיווינו שכל המשפחה ישנה. אנחנו בכלל לא ידענו שישנה מלחמה (הרי בעיירה שלנו עשו גטו וחיסלו את כולם). אני עוד קיוויתי שאמצא מישהו וכל הדרך הייתי מחפשת מישהו ולא מצאתי.
אחרי 4 שנים, ב־1945, החזירו אותנו לווילנה. אותם הילדים ברכבת נסענו עוד פעם חודש ימים והיינו רואים רק יערות. שכבנו בחדר אחד 60 בנות. שמענו זיקוקי דינור וחשבנו שעוד פעם התחילה המלחמה. התחלנו כולם לבכות ולצרוח, זה היה בווילנה ולא ידענו שכבשו את ברלין. ועוד פעם הכניסו אותנו לבית ילדים. אותי ועוד שתי ילדות יהודיות שלחו לגימנסיה.

הייתי הולכת ברחוב ומסתכלת ומסתכלת ולא מצאתי את אף אחד. הלכתי בשוק ושם ראיתי בן אדם אחד עם הבן שלו מדבר ביידיש ואני אמרתי לחברה, שהלכה איתי: אני מכירה את האיש הזה. הרגליים רעדו ואני לא ניגשתי אליהם. הם קנו כל מיני מצרכים. החברה שלי אומרת: כל אחד שעובר הם המכרים שלך והדודים שלך. ראיתי שהם כבר רוצים ללכת, אז ניגשתי אליהם ואמרתי: סליחה איר רעדט יידיש? והתחלתי לשאול אותם, אם הייתה להם אחות שקראו לה יענלע. אמרו כן, זה היה דוד שלי, אחי אמי ובני דודים. את ההורים לא מצאתי ואף אחד מהעיירה לא מצאתי, את כולם הרגו בבורות.

הדוד הזה היה בווילנה. כשהרוסים נכנסו, אבא שלי הסתיר בבקבוקים כסף וכל מיני תכשיטים והראה לנו הילדים איפה הוא מסתיר את זה ואמר לנו: כל ילד אם יקרה משהו כאן יש לכם כסף להישרד. אני פחדתי לנסוע לעיירה ולחפש את הכסף ונשארתי בחיים גם בלי הכסף הזה וזהו. אחר כך התחלנו לנדוד, הדוד שלי הוציא אותי מבית הילדים ואמר: היו לי שישה בנים ועכשיו יש לי בת ורשמו אותי בתור הבת שלו, כי אחרת לא יכלו להוציא אותי מבית הילדים. הוא היה במחנות ואחר כך ברח ליערות.

המשכתי ללמוד, הלבישו אותי, היה לנו כבר קצת אוכל. הרוס הכל בווילנה, אבל ככה המשכנו והתחלנו כבר לחשוב איך לברוח משם. אפילו באו אלינו קצינים רוסיים יהודים ואמרו: "קינדערלעך אנטלייפט". הייתי כבר בתור פולניה ובאנו ללודז'. אינני זוכרת מי העביר אותנו את הגבול ברכבת. עכשיו פחדנו לא מהגרמנים אלא מהרוסים, התגלגלנו ממקום למקום עד שהגענו ללודז'. שם היה לי בן דוד שהיה ב'דרור'. הוא היה בקיבוץ. אני המשכתי עם הדוד והילדים שלו ועוד יהודים. היינו בפולניה 3 חודשים ועברנו לגרמניה עד שהגענו לאזור הכיבוש האמריקאי על יד במברג. בא איזה שליח, ראה ילדה יושבת בין מבוגרים והוא אמר לי, שאסע למינכן ומשם ישלחו אותי לארץ ישראל. זה מצא חן בעיניי. נסעתי לבד, ילדה בת 15, ברכבת מקולנבך למינכן עד שמצאתי את הכתובת שהשליח נתן לי. הלכתי במינכן הגדולה בלי ידיעת השפה, בלי שום דבר והגעתי. שם סידרו אותי ושלחו אותי לקיבוץ גרייפנברג נוח"ם. זה מצא חן בעיניי, שם רקדו הורה ושרו שירים, עד אז הייתי כל הזמן עם מבוגרים ועצובים וזה היה שינוי. שם גם פגשתי את בעלי לעתיד ומשם יצאנו לארץ ישראל ונעצרנו בקפריסין.

תתאר לעצמך, שאני וטובה (סנדובסקי) היינו כל כך הרבה שנים ביחד, לא ידעתי אם היו לה אחים, אחיות, שכבנו מיטה ליד מיטה וכל השנים אנחנו ביחד, לא נפרדנו ולא יכולנו לספר. נסגר לנו באיזה מנעול ולא יכולנו לדבר על זה.

עברית למדתי עוד לפני המלחמה אבל רק כמה כיתות. בגרייפנברג לימדו אותנו

עברית ותפירה, הכל באופן שטחי. תמיד הייתי ציונית, גדלתי בבית ציוני. אחרי המלחמה היה לי ברור, שתיכף אסע לארץ ישראל.

בגרייפנברג היו חיי חברה ושם כבר הכניסו ציונות ונוח"ם. היינו נוסעים, זו הייתה תקופה נהדרת. בערך שנה הייתי שם. מגרייפנברג עלינו, בראשית 1947, על אניה 'המעפיל האלמוני'. היה פחד מוות באניה הזו, כל הזמן הקאתי, צפיפות איומה, שבועות הטלטלנו בים, משהו זוועה. כבר ראינו את חיפה מרחוק, היינו עליזים, מוחאים כפיים, מתנשקים, ראו אותנו האנגלים, אניות מלחמה, טיפסו משני הצדדים, עלו על האניה, ראינו כבר את האורות של חיפה ופתאום לוקחים אותנו בחזרה לשבי. בבכי באתי לקפריסין, בלי שום דבר, 'ירקנו' על האנגלים 'ארץ ישראל!' זה לא עזר לנו והביאו אותנו לקפריסין.

הייתי כמו בשבי, ראיתי ים. גרנו בצריפים של פח. לא היו מים לשתייה והאוכל היה גרוע. כשבאתי לכנרת התחלתי לכתוב מכתבים. נתנו לנו בכנרת חולצה לבנה וחצאית כחולה וצעקתי לבנות: יש סדינים לבנים! פעם ראשונה אחרי כל כך הרבה זמן ראיתי סדין לבן וכרית מתחת לראש. קיבלו אותנו יפה מאוד כמו אמא ואבא הכי טובים."

דבורה, משה, שמואל – 'האון'

מכל הקבוצה שעברה מקבוצת "כנרת" ל'האון' נשארו רק שלושה – דבורה רומנוב (קמפלר), משה ברונשטיין ושמואל מלדונג.

מדוע רק הם נשארו ב'האון'? כנראה שזו תוצאה של סיבות מקריות.

ראיינתי אותם ב'האון' והעלינו זכרונות מן הימים ההם ומן הזמן הזה.

שש שנים קשות

דבורה רומנוב (קמפלר)

"נולדתי ב־1930 ברדושקוביץ (פולין), על הגבול עם רוסיה. למדתי בבית ספר 'תרבות'. היינו שישה ילדים. ב־1940 נכנסו הרוסים והוציאו אותנו לרוסיה. שש שנים היינו ברוסיה, עד 1945. את אבא אסרו. הביאו אותנו לקולחוז (קזחסטן) בסיביר, אמא ושישה ילדים קטנים. ישנו במתבן גדול, היה רעב, עבדתי, לא למדנו, קור, שלג, מתחת ל־40 מעלות מתחת לאפס. לא ידענו כלום מה קורה במלחמה, היינו מנותקים.

כשנגמרה המלחמה, אמרו שכל אזרחי פולין יכולים לחזור לפולין. מי שרוצה להישאר יכול להישאר. חזרנו לשטטין. היו המונים. באו מדריכים וארגנו עלייה לארץ ישראל והצטרפתי לקיבוץ בשטטין (גם משה ברונשטיין הגיע לשם). משטטין העמיסו אותנו על משאיות בלילה, הביאו אותנו לגבול פולין־גרמניה, באזור הגבול החליפו את הנהגים, שילמו שלמונים, אם היו תופסים היו מחזירים לפולין. אותנו לא תפסו והגענו לברלין ההרוסה. בברלין היו שני מחנות פליטים. אחרי חודש העבירו אותנו לרוזנהיים.
הביאו אותנו ברכבת, בקרונות של בהמות, בליווי הצבא האמריקאי. היה איתנו ילד בן שנתיים (גרישה), אני ואחותי טיפלנו בו. האמא כנראה איבדה אותו. ההורים שלי נשארו בשטטין והגיעו לארץ ישראל רק ב־1949.״

אותי כבש העסק הציוני

משה ברונשטיין

״נולדתי ב־11.11.1932 בפולין, בזמושץ. היינו שלושה ילדים. אבא היה סוחר עצים. השכלה לא הייתה להורים.
כשפרצה המלחמה הייתי בן שש. הפציצו את העיר שלנו והבית שלנו נשרף. ברחנו לשדה מחוץ לעיר והגענו לכפר, שם היינו 3–4 ימים.
סבא וסבתא גרו בקרסננבוט ועברנו לשם. כולם פחדו.
לפני החגים, ערב יום כיפור, היו קרבות בין הגרמנים והפולנים. פתאום מופיעים גרמנים. יצאנו ליערות, שם הייתה כל העיירה ושם היינו עד שהרוסים נכנסו לפולין. חזרנו לעיירה שלנו, לזמושץ, שוב עברנו לאוקראינה. עגלה וסוס, המון פליטים. הרוסים העבירו אותנו לקולחוז. שוב עזבנו וחזרנו לאוקראינה. הרוסים העמיסו על קרונות משא את כל הפליטים והובילו אותם לסיביר. נסענו שבועיים עד לכפר ארינו, אסירים פוליטיים, גרנו בצריפים ארוכים. אחרי זמן מה העבירו אותנו מסיביר לאורל, לקולחוז של מכרות ברזל. היינו שם עד יוני 1941, עד שפרצה המלחמה. משם נסענו לטשקנט. מטשקנט לבוכרה. באוזבקיסטן היינו 5 שנים, עד תחילת 1946. באפריל 1946 עזבנו את רוסיה לפולין.
בשנים אלה גרתי עם ההורים ולמדתי בבית ספר בבוכרה, בבית ספר פולני. שם היו הרבה ילדים, יהודים ברובם, גם המורים היו יהודים ופולנים מתוך הפליטים.

אבי עסק ברוכלות. לחם לא היה בשפע. כשאבא נאסר סבלנו מאוד מרעב ומצוקה.

ב־1946, בפסח עלינו לרכבת ונסענו לפולין. לא היו תוכניות, רצינו קודם כל לצאת מרוסיה ולברוח מפולין לאמריקה או למקום אחר, להורים זה לא שינה.

אותי כבש העסק הציוני. כשנכנסתי לבית הילדים של התנועה היו מדריכים טובים וזה כבש אותי. הגענו לשטטין אני ושני האחים שלי, נכנסנו לבית ילדים של 'גורדוניה' שם היינו כחודשיים עד שהעבירו אותנו לברלין. ההורים נשארו בשטטין.
המטרה של ההורים, כשהכניסו אותנו לתנועה, הייתה שניסע לארץ ישראל. בשטטין ברחוב אחד היו כמה תנועות, וכל הזמן נשמעו שירים ישראליים. בפעם הראשונה חוויתי את האווירה הזאת."

מה עושים? נוסעים!

שמואל מלדונג

"נולדתי ב־1930 בפולין קומשוב לובוצקי (אזור לובלין). הייתי בן תשע כשפרצה המלחמה. משפחה גדולה – אני הכי קטן + אחים 4 אחיות. למדתי בבית ספר פולני ואחרי בית הספר הלכתי ל'חדר'.
פרצה המלחמה, זוכר את ההפצצות והכל, ברחנו ליערות כל המשפחה, בלילות היינו חוזרים איך שהוא בשביל לחפש מזון, בסוף חזרנו ראינו שזה לא עסק, הגרמנים נכנסו, מגלחים זקנים. החלטנו לעבור את הגבול ועברנו לאזור הרוסים. נדודים, שודדים, שמח. הגענו לעיירה ליד לבוב, בדיוק הרוסים היו מארגנים אנשים לעבודה למרכז רוסיה וכך היה חורף כמעט, התגלגלנו שמה ברכבות עד שהגענו למרכז רוסיה כל המשפחה והיו עוד משפחות. לעבודה בעיקר במכרות ברזל במחוז וורונז', ב־1940. אחר כך פרצה המלחמה, אחות אחת חזרה לליטא היה לה חבר. אני זוכר שלא שמענו ממנה שום דבר. שם הלכתי לבית ספר. היו שלגים, חורף, היה בית ספר ולא בית ספר. תנאים קשים, קור, רעב, זה היה מין מחנה, בתים כאלה הכל ביחד, חיים לא הכי. אחר כך פרצה המלחמה ומהאזור הזה ארגנו שוב בריחה. בנו קרונות שהובילו ברזל לאנשים והוציאו אנשים בחורף

לאורל, לסיביר, לאזור פחם, שם היו תנאים קשים מאוד. לא יכולנו לסבול את הקור. מה עושים... נוסעים. בדרך מפציצים, אתה מתגלגל בתחנות רכבת עד שהגענו לאסיה התיכונה אוזבקיסטן, קזחסטן. אבא בינתיים נפטר בדרך. שם הגענו לקולחוז של קזאחים, לא הכי נעים וככה חיינו שם. חלק מהמשפחה עבר לאזור אחר להשיג עבודה בסביבה, חיינו שם עד שנגמרה המלחמה.
למדתי קצת בבית ספר של הקולחוז, אבל לא רצוף, זהו, לא היו הרבה ילדים. אחר כך עברנו מהקולחוז לאזור אחר. תנאים קשים, עם אוכל היה קשה מאוד בהתחלה – חלוקה של לחם כמה מאות גרם. בזמן המלחמה, איזו כנופיה הספיקה לרצוח אח יותר מבוגר שלי.
עד שארגנו לחזור לפולין. חזרנו, חשבנו שאולי נמצא משפחה, לא רצינו להישאר ברוסיה בשום אופן. באנו לפולניה, לשטטין, שמה הכניסו אותנו לבתים של גרמנים שעזבו. גם שם לא היה מה לעשות. אמא נפטרה באסיה, כל כך קשה היה לה, לא יכלה לסבול."
את כל הפרטים המשפחתיים כגון רצח האח, מות האב, מות האם, שמואל מספר רק כתשובה לשאלותיי.
"הייתי הכי קטן, שמענו שנוסעים לארץ ישראל, לא ידעתי שום דבר אבל התארגנה חבורה של נוח"ם. אחות יותר גדולה ממני משכה אותי לשם וזהו. שם היינו הרבה זמן, משם התארגנה הבריחה. אז נסענו דרך אוסטריה לגרמניה בסביבות ברלין, מחנה. בגרמניה לרוזנהיים. האחיות נשארו במחנות בגרמניה. ברוזנהיים הייתי לבד. ברוזנהיים היה כבר יותר מסודר גם מבחינת המזון, למדתי עברית בעיקר. בינינו דיברנו יידיש, גם רוסית."

רציתי להישאר יהודייה

פרידה גימפל (בראונר)

"נולדתי ב־1930 בווינה. אמא מווינה, אבא מפולניה. היינו שלושה ילדים (אחות ואח). למדתי עד 1938. כשהגיע היטלר היה עצוב מאוד, אספו את כל היהודים, התנהגות ברוטלית, הרבה התאבדויות, אבי הוצא לבוכנוולד לתקופה קצרה וגרשו אותו מאוסטריה, ברח לצ'כוסלובקיה, נעצר במחנה. הייתה סבתא, דודים ודודות וכולם נשרפו במשרפות.

היינו בצ'כוסלובקיה עד ששוב השיג אותנו היטלר. ברחנו לפולניה, לזלוטשוב מקום הולדתו של אבא. חיינו שם בתנאים לא תנאים עד שנכנסו הרוסים וגורשנו לסיביר. דרך ארוכה, באשלון עד ליקוטסקי ס.ס.ס.ר. אמא עבדה בקולחוז, אבא חלה, אותי לקחו עם אחי ל"בית ילדים" (בית יתומים). שם היו ילדים רוסים ויהודים, הרגשתי יחסית טוב שם.

הייתה מלחמת עולם, היה רעב ועוני, נפגשנו מדי פעם עם אמא. שם למדנו עד כמה שאפשר היה, אני מאוד התקשיתי ללמוד, ברגש שלי הייתי אצל ההורים, אבא היה מאוד חולה, לא יכולתי להתרכז, אבא נפטר חודש לפני גמר המלחמה. כשהמלחמה נגמרה, חזרנו לפולניה במסגרת הרפטריאציה, כל הילדים היהודים והפולנים. אמא הייתה על ידי. הגענו לוורוצלב, בתחנת הרכבת הגיעו מדריכים והצטרפתי לקיבוץ של נוח"ם. המדריך שם היה מולה ועוד כמה מדריכים. כל הילדים היו כאלה שחזרו מרוסיה (ברה"מ) במסגרת הרפטריאציה. אתי היו שני האחים ואמא.

מוורוצלב הגענו לגרמניה. נסענו ימים, ימים, אינני זוכרת פרטים.

הרעיון לעלות לארץ ישראל התחיל כבר בדרך לפולניה, שם נתקלתי באנטישמיות. ירדנו לקנות משהו, פולניה אחת שהייתה אתי לה היא נתנה (המוכרת) ולי היא לא רצתה למכור אז אני אמרתי לה: "את הגעת הביתה אני עוד לא...". לא ידעתי בדיוק לאן יובילו אותנו, אבל הרגשתי, שעצוב לי שעזבתי את רוסיה כי את רוסיה אהבתי, והגעתי לפולניה ואנחנו לא בבית.

אני רציתי להישאר ברוסיה, הייתי רוסיה ממש, הייתי פיונרית ואחר כך רציתי להיכנס לקומסומול. אמא לא נתנה לי להישאר, אני רציתי, היה לי עצוב לנסוע, אני אהבתי אותם.

על ציונות, על ארץ ישראל שמה לא שמעתי ואז גם לא חשבתי על זה, מאוד היה לי טוב ברוסיה, זאת אומרת, מבחינה מורלית לא מבחינה אחרת מפני שהיה רעב גדול וקשה מאוד ולא לבוש וזה לא בית אמיתי, כמו שילדים גדלים אצל הורים, אבל לא עשו הבדל ביני לבינם והרגשתי טוב איתם בחברה.

עזבתי את רוסיה, כי כולם עזבו ואמא עזבה. לא חשבנו מה יהיה, אבל ברגע שניגשו לאשלנים (רכבות) מן הנוער הציוני וביקשו מאיתנו להצטרף למסגרת, (זה מקרה שבאו מנוח"ם), הצטרפנו. זה היה מקרה אבל אחר כך הייתי מאוד מרוצה מהמקרה הזה. אילו היו באים דתיים, הייתי נכנסת לשם. מאז התפתח באמת הרצון להגיע ארצה.

השירים, הסיפורים, ידעתי שקיים דבר כמו ארץ ישראל. אני ידעתי תמיד שאני יהודייה ורציתי להשאר יהודייה. דיברתי רוסית כמו הרוסים, אבל נקשרתי מאוד

אליהם. הבית שלי לא היה דתי אבל אמא שלי מבית מאוד דתי.
ברוזנהיים הייתי 8 חודשים. למדנו, בעיקר על־ידי שירים, עברית, חינוך ציוני. אהבתי להאמין במשהו. גם ברוסיה וגם כאן הרגשתי טוב בחברה אף־על־פי שאני טיפוס מאוד סגור.
אין לי זכרונות מיוחדים. הכל הלך במסלול לחנך אותנו לקבלת העלייה לארץ ישראל. שם כבר לא היה רעב. אני לא זוכרת מתי ראיתי אותך ברוזנהיים, אבל מה שאני כן זוכרת, שכולם השתגעו אחריך. היה הבדל לעומת מולה. כולם, כולם אהבו אותך, זה היה משהו. אני הייתי ילדה שקטה, 'מרובעת'. האחים שלי היו שובבים ולא תמיד שמרו על הכללים. מן הדרך אני זוכרת, שנסענו במכוניות והגענו לאיזו וילה בצרפת. היה לי מאוד קשה הפרידה מאמא והאחים הצעירים, כבר היה לי חבר.
אני זוכרת, שעלינו על 'תיאודור הרצל', זו הייתה ספינה קטנה, דוחק, צפוף צפוף, שאי אפשר היה לזוז, הרגשתי נורא מאוד כי לא הייתי רגילה לזה."

אל קצה העולם

רבקה וינברג (אפלאויג)

"נולדתי ב־1931 במיחוף (פולין), ליד לובלין. הייתי בת 8 כשפרצה המלחמה. גמרתי כיתה אחת ואחר כך בשנייה כבר הייתה המלחמה. באותו היום, אני זוכרת אותו כמו עכשיו, כי זו הייתה טראומה גדולה מאוד. נכנסו הגרמנים, לקחו את הגברים לשדה וכמובן הרביצו להם וכשהם חזרו סיפרו מה עשו להם. אבי נכנס לשכנה (הנוצריה) והיא אמרה אתה עכשיו תשב כאן אצלי והלבישה לו כובע של גויים כי הוא לבש כובע יהודי. אמי הפצירה בו שיעזוב. היינו שישה ילדים, בת חצי שנה, שנה וחצי עד שתים עשרה. הוא שמע בקולה וברח לבריסט ליטובסק ושם היו הרוסים. כתב לאמי, שתבוא מהר עם הילדים. אנחנו חייבים היינו לעבור את הבוג. עם גויים ניהלנו משא ומתן שיעבירו אותנו את הבוג כי מצד שני שם היו הרוסים. פתאום בא פטרול גרמני, הגוי רימה אותנו, מה לעשות, רימה רימה. הגרמנים לא נגעו בנו. הגוי חיכה שהפטרול יעבור ואז בתוך הסירה הילדים התחילו לבכות. זה היה נס חנוכה. הוא זרק אותנו לצד השני והסתלק. כמובן שילמנו לו. בינתיים הפציע השחר ובאור יום הגיע פטרול רוסי והם מצאו

אותנו על שפת הנחל, הביאו עגלה ולקחו אותנו לעיירה, שם היו אלפי אנשים ושמה היה מיון, מי בחזרה לגרמנים ומי מורשה להיכנס איפה שהרוסים עומדים. לנו נתנו לעבור. גרנו בבית הכנסת כמו כל הפליטים. היה קור כלבים, חורף מאוד קשה, צפיפות נוראית. בקיץ ישנו בחוץ. רצינו לחזור הביתה (לפולין).
לילה אחד אספו הרוסים את כל הפליטים, העמיסו אותנו על קרונות של רכבת משא, קרונות סגורים כמו שמובילים בהמות. היה מאוד צפוף ונדדנו ככה, אם אני לא טועה, איזה שלושה חודשים עד שהגענו לקוטלסק. יום ולילה היה אותו הדבר ושם חיכה לנו פרחוד (מין ספינה כזו קטנה). משם הובילו אותנו עד שהגענו לקומי, אחר כך עוד נסענו במעבורת, העבירו את הנהר והגענו ממש לקומי. שם היו הרוסים האסירים שהתנגדו לקולחוזים, שם היו בתים בודדים. לנו הכינו צריפים. הרוסים אמרו לנו: "תתרגלו, תתרגלו ומי שלא יתרגל יתפגר". לשם הביאו את כל המשפחה והמון אנשים וזה היה ממש בקצה העולם, אחרינו יערות. הודות ליערות האלו החזקנו מעמד כי אכלנו שמה מה שהיה ביער – אוכמניות, פטל ופטריות. אבא שלי עבד שם, בניסור עצים. מה שחילקו לנו זה היה לחם וסוכר חתיכות. שם היינו עד 1941. הרשו לנו לזוז לרוסיה. כשפרצה המלחמה הגענו לסובחוז."

כל כך רציתי לחיות

שושנה פינצ'בסקי (דג'נגל)

את שושנה פגשתי בקיבוצה, מעלה החמישה. היא החלה את סיפורה בטון מינורי שהיווה ניגוד לאֵימֵי הסיפור.

"נולדתי ב־1931, 12 בדצמבר, בפולין, לודז'. הייתי בת 8 כשפרצה המלחמה, הייתי הבת הבכורה. היה לי אח צעיר ממני, משפחה רגילה יהודית מסורתית. למדתי בבית ספר יהודי לבנות. סך הכל למדתי כיתה א'. פרצה המלחמה, גרנו בסביבה נוצרית, בחצר שלנו היה "חדר" (שטיבל).
בדצמבר 1939 התחילו כבר להעביר לגטו. הצטרכנו לעבור לגטו. אבא שלי קנה עגלה וסוס עד שהגענו לקלץ. עמדנו לנסוע לסבתא לפלונץ ליד סטשוב. המשכנו עם העגלה, בדרך היו הפצצות, היה קר, דצמבר, אני כאילו המשכתי ללמוד, עד

1942 חיינו בסדר, אבא המשיך לעבוד. עד שעברנו לסטשוב לפלונץ אצל סבא וסבתא, שגרו ליד השוק, שם גרו כל היהודים ומסביב הגויים. היינו שם עד 1942, שמחת תורה. הם עשו איזה עיסקה עם גויה, נתנו לה כסף שתסתיר אותי, שתיקח אותי לקרקוב ותחזיק אותי כל זמן המלחמה. בעת ובעונה אחת אבא ועוד יהודים התחילו לבנות בונקר ליד הגורן. ההורים יכלו לשבת ואני ואחי בצד שלהם. הגויה לקחה אותי ליד הוויסלה והסתלקה. היא אמרה לי לחכות לה, שמיד חוזרת. חכיתי עד אמצע הלילה והיא לא חזרה. התחלתי ללכת לבד עד שהגעתי לאיזה כפר. לפי הלבוש מיד הם ידעו מי אני ובבוקר הם לקחו אותי בחזרה לעיירה כי הם הלכו לכנסייה, לכן אני יודעת שזה היה יום ראשון ואני חזרתי הביתה. הסבא היה לבוש בקפוטה ובשטריימל, הוא לא רצה ללכת עם בני המשפחה, אז כבר התחיל הגירוש, הוא גירש אותי כי את הילדים והזקנים לקחו לבית הקברות ושם הרגו אותם. את בורחת, הוא אמר לי. הלכתי להורים לחצר של הגוי שהיה שם הבונקר וככה חיינו בבונקר 18 חודשים, בלי אור, רק בערב יצאנו קצת לטייל והגוי היה מביא לנו פעם ביום אוכל. בהתחלה הוא היה גוי טוב. כל חודש שילמו לו 4,000 זלוטי, הרבה כסף. הייתה איתנו גם סבתא. כשאני באתי לשם, לא היה מקום, היה נורא צפוף ואז הסבתא אמרה שהיא כבר מבוגרת והיא הולכת, ואולי היא תמצא את שאר הילדים שלה. עד שהגיע הזמן שלא היה לנו יותר כסף. אבא דיבר עם הגוי וגם הרוסים התקרבו ואבא הבטיח לו כשתיגמר המלחמה הוא יחזיר לו כל מה שחייב. ב־1944 הגוי הזה שינה את כל הדמות שלו, הוציא אותנו מהבונקר. בבוקר היה חושך, אמא סיפרה סיפורים, לקרוא אי אפשר היה, אמא למדה בגמנסיה אז הייתה מספרת היסטוריה וכל מיני דברים שיהיה לנו קצת ידע. כל הזמן דיברנו על אוכל. אמא תמיד הייתה אומרת לאחי "כשנצא יהיה לנו בשפע לחם". "ואני אקבל לבד לחם כזה גדול?" היה שואל אחי. דברנו פולנית, יידיש הבנתי כי סבא וסבתא דיברו יידיש.

פעם אחת ביום אכלנו. היה לנו כזה דלי לכל הצרכים. בלילה אבא היה מרוקן את הדלי והיה עוד דלי שהיה מביא מים לשתות. היה קר, אבל היינו 4 אנשים, צפופים, בתוך כסתות, אז לא היה כל כך קר. הפחדים היו גדולים, דיברנו בלחש לא בקול רם. ביום אסור היה בכלל לדבר, בלילה היינו מדברים אבל בלחש מאוד, כי היה שקט מאוד. אחר כך הרבה זמן לא יכולתי לדבר, כי לא היה לי קול. לא הציק לי שאין לי אוכל, יכולתי לחיות מבלי שאוכל, האח שלי רק חלם על אוכל. שיחקנו בשכיבה כי אי אפשר היה לעמוד. או לשכב או לשבת. בלילה היינו יוצאים אבל רק במקום, לא בחצר.

אצל הגוי כולם ידעו עלינו. לא היו לו ילדים קטנים, כולם היו גדולים, הכי קטן היה בן 20. וככה היינו שמה עד אפריל 1944."

סיפור לכאורה בנלי, מסופר בטון שקט, כאילו אדיש והנה כמעט מגיע הסיפור לקיצו. 1944, ופתאום מפנה דרמטי טרגי בסיפור...

"לילה אחד בא הגוי ואמר שהלשינו עלינו והוא צריך להוציא אותנו. שני האחים יצאו עם רובים, העמיסו אותנו על העגלה ולקחו אותנו לוויסלה וירו בנו. הגוי ואחיו ירו באבא, אחר כך ירו באמא. הוא רץ אחריי כי התחלתי לברוח. היה לי קשה, לא יכולתי לרוץ, התיישבתי לרגע והוא התחיל לירות בי על שפת הוויסלה. עשיתי עצמי נופלת לוויסלה. היינו על קצה הנהר ונפלתי פנימה, שמעתי את היריה באותו רגע וזה כנראה היה הרגע שהצלחתי ואני עוד שמעתי שאמא התחילה לצעוק שהרגו את אחי כי היא כנראה החזיקה אותו וכנראה גם ירו בה. שמעתי עוד יריות ואני התחלתי לעבור את המים. לא ידעתי לשחות, אבל עברתי. מה שאני זוכרת, שכל כך רציתי לחיות. אני עוד היום זוכרת את ההרגשה. ראיתי את הירח המלא, שמעתי את הכלבים נובחים, נבחו משהו נורא ואני רק רוצה לחיות ולברוח. לאן? לא תיארתי לי בסך הכל הייתי ילדה בת 12. רק לחיות רק להישאר בחיים. לא חשבתי בכלל מי יישאר, איך אסתדר, מה יהיה. התחלתי לברוח. עברתי את המים. אני יודעת שהלכתי על המים, לא הרגשתי אדמה, אבל הלכתי ועברתי את המים. שמעתי אנשים מדברים מצד שני ופחדתי. הלכתי בצד, היה לי קר כי הייתי כולי רטובה. התחלתי ללכת והלכתי עד הבוקר. בבוקר ראיתי איזה בית קרוב, נכנסתי לבית. שם בדיוק התחילו לקום והאישה נבהלה איך שאני נראיתי. אני לא הייתי נראית כיהודיה כי אני הייתי בלונדינית, דברתי פולנית יפה, אפילו פולנית יפה מדי בשבילם והיא הבינה שאני לא מהעולם הזה. היא כל הזמן הצטלבה, הסתכלה בי ונתנה לי לשתות משהו חם והושיבה אותי ליד האח שאני קצת אתייבש ושאלה מה קרה. אמרתי, אל תשאלי, אני עומדת למות, אבל אני רוצה לחיות וכך היא החזיקה אותי שמה יומיים עם הילדים שלה.
הילדים נורא התפלאו שאני לא מחייכת. התפלאו שאני נורא עצובה. היא בבוקר כבר שמעה מה הלך בכפר אז היא הסבירה כשמאבדים אמא ואבא לא יכולים לחייך. זה מה שאני זוכרת. עד היום איך שהיא הסבירה להם. אחר כך היא אמרה: לא טוב שתשארי פה, כי את פשוט לא יצאת את הכפר. היא אמרה לי, שהיא שמעה, שיש רחוק איזו אישה שצריכה רועה לפרות ושאני אתקדם כי פה בכפר

אסור לי להישאר. קמתי והלכתי. לא היה לי מה לקחת איתי, רק את עצמי. הייתי שם איזה יומיים והיא בישלה לי דייסת סולת כי גם לא יכולתי לאכול. לא הייתי רגילה לאכול. הודיתי לה והתקדמתי ברגל הלאה. בקושי הגעתי לאיזה כפר אחר לא רחוק. האישה שבאתי אליה נורא נבהלה. סיפרתי לה סיפור, שהייתי חולה בטיפוס ואת אבא תפסו לגרמניה ואני נשארתי ואני מקווה שתיגמר המלחמה אבא יחפש אותי. האישה הזאת איך שהיא ראתה אותי נורא נבהלה שאני נראית כאילו אני עומדת למות. אצל האישה הזאת מצאתי ספר תפילות (נוצריות) ולמדתי בעל־פה את התפילה שכל ילד שם יודע. שם הדת מאוד שלטה. האישה הזאת אמרה, שלא אצא עם פרות, יש לה גם אווזים שאצא למרעה עם האווזים ואני רציתי לתפוס את השמש, הייתי חיוורת ממש, לא ראיתי ביום, אז ישבתי והתנפחתי מן השמש. בכלל, העיניים התנפחו והיא כל הזמן פחדה שאני עומדת למות והיא לא נתנה לי בכלל לצאת. היא סידרה לי לישון ברפת, שמה היה דווקא חם בתוך קש.

היא האמינה שאני לא יהודיה, ידעתי להצטלב ולהתפלל. הסיפור שלי, של ילדה פולניה התקבל. אמרתי, שאני מלבוב ותפסו את אבא, הייתי ברכבת והלכתי עד שהגעתי הנה. היא האמינה, הייתי שם כמעט חודש, חודש וחצי. יום בהיר אחד חוזרים הבנים שלה, אנשים מבוגרים, אין ילדים שמה והם יושבים ליד השולחן וגם אני אכלתי איתם ליד השולחן והם סיפרו ששני אחים מחפשים איזו ילדה שאבדה ואחד אומר אולי זה אבא שלך? אמרתי, אולי. אני מאוד פחדתי, מה אני אעשה? יום בהיר אחד באותו שבוע נפתחת הדלת, שני האחים נכנסים לבית והם שואלים אם ילדה כזאת הגיעה. שמועה הולכת והם פה, ואנחנו לוקחים אותה, אמרו. אני הסתובבתי ואמרתי: אני יהודיה. הם הרגו את כל משפחתי ועכשיו הם רוצים להרוג אותי. אז גם הבנים שלה וגם האישה התחילו להתווכח: מה, תיקח ילדה קטנה? תשאיר אותה לחיות! הם התווכחו ואני לקחתי הרגלים, ברחתי וקפצתי ישר לתוך ערימת התבואה. רצתי וברחתי, ישנתי בשדה, הגעתי לכפר אחר, הגעתי לאישה שהיו לה שתי פרות היא לקחה אותי, היא הייתה שמחה שלא צריכה לשלם. סיפרתי לה את אותו סיפור, היא סידרה לי מקום במטבח לישון, שק עם קש. הבגד שלי היה מלא כינים. בבונקר לא היו לנו כינים היינו נקיים כי לא באנו במגע עם שום דבר. כשיצאתי ישנתי פה ופה, התמלאתי בכנים, כל הזמן גירדתי את עצמי. האישה הזאת החזיקה אותי כל הקיץ. באוגוסט נכנסו הרוסים. בוקר אחד, כשיצאתי עם הפרות, ראיתי חייל עם אופנוע וסירה. נבהלתי, חשבתי הגיעו גרמנים, פחדתי, אבל הם היו רוסים וככה שוחררתי. אבל הגוי הזה עם אחיו הלך אחרי כל הדרך. אני עזבתי את הפרות וברחתי.

הרוסים שחררו אותי ולי לא היה לאן ללכת, אני נשארתי אצל הגויה כל הקיץ וגם בסתיו. בכל בית היו חיילים רוסים. היה גם אחד יהודי ואני התוודיתי לפניו שאני יהודיה ואין לי לאן ללכת. הוא גר בית על ידנו, הוא בא יום אחד ואמר לי, שבפולניה התחילו להתאסף ילדים. הוא לקח אותי לשם. לגויה לא היה איכפת שאני אישאר אצלה, כי אני לא דורשת הרבה. החייל הזה נתן לה בד מאוהל שתתפור לי שמלה. היה לי קר, נעליים לא היו לי, הלכתי בסמרטוטים. הוא לקח אותי לפולניה ושם באמת היו יהודים. בסביבות דצמבר. שם התחילו לבוא יהודים מהיערות והיה שמה פוגרום. הגויים המשיכו להרוג יהודים.

לי לא היה איפה להיות. מצאתי איזו משפחה, שגרה בבית של יהודים שהכרתי קודם. הוא היה חייט, חשבתי שאולי הוא יהודי, והם לקחו אותי. אני זוכרת שהוא תפר לי כתונת יפה. אבל האיש הזה והאישה חיו על שם פולנים ואמרו שהם פולנים. היא הייתה נוצריה, הוא נראה לי כיהודי, אבל אני לא יודעת. הם לקחו אותי ורצו שאהיה ילדה שלהם כי אין להם ילד. אני הייתי מוכנה להישאר. הם באמת דאגו לי. הלבישו אותי, לימדו אותי לקרוא, אבל לי היה קשה להתרכז. היה פוגרום ואחר כך הוא אמר לי: את צריכה ללכת מפה, את לא נשארת פה אצלנו.
הרגו יהודים, נשארה בחיים משפחה עם שני ילדים בגילי. הרגו את כל המשפחה רק האב נשאר בחיים. הוא קיבל 6 כדורים ונשאר בחיים. לו הייתי יחד עם כל הקבוצה של היהודים שנשארו, לא הייתי נשארת בחיים, אבל אני גרתי אצל המשפחה הנוצרית.
למחרת בבוקר אספו מי שנשאר בחיים, קברו כל מי שנהרג, כל הפצועים לקחו. והיו רוסים באמצע השוק, לא התערבו כשהיו היריות והרציחות. הרוסים העבירו את כל מי שנשאר בחיים לסטשוב ומסטשוב לצ'נסטכוב.
לודז' עוד לא הייתה משוחררת כשהגעתי לצ'נסטחוב. זה היה חורף. אני זוכרת, שחייל נתן לי שינל שלא יהיה לי קר. בצ'נסטחוב התארגנו כמה אנשים כי התחילו להגיע ילדים. אז נתנו לנו איזה חדר, סידרו מיטות, היינו שלושה ילדים, אחד לא הכיר את השני ואמרו, שעוד מעט יסדרו לנו מה שצריך. בינתיים התחילו להגיע אנשים שהשתחררו מקרז'יסקו ובכלל הגיעו יהודים מכל הסביבה שהשתחררו מהמחנות. אני קיבלתי שמה שוק, כשראיתי את האנשים, אני לא ראיתי את עצמי, אבל ראיתי אותם.
ב־1945 פתחו בית לילדים, אספו ילדים שהגיעו מהסביבה, מהיערות, חולים, פצועים, עם פורונקלוזות, ילדים קטנים, ילדים גדולים ועשו בית ילדים. כמובן,

אני הייתי ביניהם. נורא סבלתי מפחד, הייתי כך כל הזמן הולכת. אחרי הפוגרום בכלל הייתי מבוהלת. נכנסתי לבית ודבר ראשון הסתכלתי אם אצליח לצאת מהחלון. כמו שנכנסתי דבר ראשון שעשיתי פתחתי חלון וזה היה חורף, שאהיה ב"היכון". כמובן, בבית הילדים התחילו ללמד ולהסביר והתחלנו ללמוד. עד היום אני זוכרת, שעמדו והסבירו לי ואני לא מתרכזת, אני רק מסתכלת אם אני אצליח לברוח מהחלון. כל הזמן שמענו על פוגרומים - בקרקוב, בקלץ... ואני בשום אופן לא יכולתי להתרכז בלמודים, לא קלטתי כלום.
היה שם רופא פולני, שהיה בא לעזור לילדים. יום אחד אמר לי: את ילדה חמודה אבל פה יהיה לך תמיד רע, אבל בפלסטינה יהיה לך טוב. בית הילדים הזה היה בתמיכת "בונד". זה נכנס לי לראש, אם בפלסטינה יכול להיות לי טוב, למה אני צריכה דבר אחר, חלמתי על זה.
בבית לא דיברו על פלסטינה. אמא שלי הייתה אנטי. כל המשפחה הייתה בפולניה ולא חשבו על שום דבר אחר. מפה ומשם, אני בבית הילדים הזה הסתובבתי סהרורית לגמרי וחשבתי אני צריכה איך שהוא להגיע לפלסטינה. כל השבוע אסור היה לצאת, בשבת מותר היה לצאת מבית הילדים. הייתי הולכת לחפש. היו בעיקר נשים, נשים שהשתחררו ממחנות של נשים ושמה פגשתי נשים שהכרתי. יום אחד הופיע גם גבר, שבא מגרמניה. המלחמה נגמרה. קיץ והוא בא לחפש את הכלה שלו. הוא מצא אותה, אבל היא לא רצתה לנסוע איתו. מסתבר, שהוא היה קרוב משפחה שלי ונודע לו שאני בבית הילדים. הוא חזר אחרי חודשיים. הוא שוב נסע והגיע לצ'נסטחוב. אני פגשתי אותו ואמרתי לו: אני רוצה לנסוע, אין לי כאן מה להישאר, אני רוצה לברוח מכאן. אני מוכן לקחת אותך, אמר, אבל אין לי כרטיס. לא סיפרתי לאף אחד וברחתי. נכנסנו לרכבת נסענו אולי שבוע ימים, מלא אנשים, מלא חיילים רוסיים, הוא כל הזמן שמר עליי, הסתיר אותי, וכך הגענו עד מינכן ואחר כך ללנדסברג למחנה (פליטים), בלילה, בדצמבר 1945. שמה הייתה שירה, אני הגעתי למקום ממנו אני לא צריכה לברוח, ששם יהיה לי חם וטוב ובין יהודים, רק יהודים.
שמעתי את השיר "אדמה, אדמתי," שרה מקהלה, עד היום אני זוכרת את זה, זה היה בשני קולות, הם שרו, אני אפילו לא יודעת מי. הלכנו לצריף שבו גרו רק גברים ולא היה לי מקום כי הם ישנו שניים במיטה. היה נורא צפוף, שמו לי מעילים ואני ישנתי על הרצפה. משם נסעתי לטורקהיים."

לא הצלחתי להשתחרר עד היום הזה

עדינה להב (ברנר)

כמעט חמישים שנה לא ראיתי אותה. במפגש, בקיבוצי, עמדה בחוץ קבוצת אנשים ("הילדים") ואני צועד לקראתם מלא חששות, האם אכיר אותם, האם איזכר, ופתאום אני מזהה מיד את עדינה. קווי פניה, עיניה, מבטה, הזכירו לי אותה מימים עברו וגם היא הרגישה בכך ואמרה – "איזה יופי שאתה עדיין זוכר אותי, ומיד זיהית אותי."

אני יושב בסלון ביתם של עדינה ואיציק בעלה. עדינה הייתה פעילה בחברת 'מעוז', בלטה כבר אז באישיותה, בהתנהגותה, ועכשיו היא אם לבן ובת, סבתא, נשואה לאיציק שנולד בארץ. היא הראתה לי תיק רקום מקפריסין, תמונות של הילדים בקפריסין ואמרה: "דודיק, היינו מהופנטים ממך". ואיציק מוסיף: "למרות שלא היו קשרים בינך לבינינו והילדים האחרים, הם בכל הזדמנות מזכירים אותך, את אסתר ואת החוויות מקפריסין".
התחלנו בשיחה שהובילה אותנו לנבכי ההיסטוריה, לעבר הרחוק, הרחוק...

עדינה נולדה ב־1931 בפולין, על גדות הבוק, על גבול פולין אוקראינה. בת שמונה הייתה כשפרצה מלחמת העולם השנייה.

"אבי עבד לעתים מהצד השני של הנהר (בוק), באוקראינה ובעקבותיו אני ואמא, עברנו לאוקראינה, שזאת הייתה ברה"מ. אני הייתי בת יחידה, אחותי נפטרה מדלקת קרום המוח. הגרמנים בינתיים נכנסו לעיר ואחרי זה שוב נכנסו הרוסים כתוצאה מההסכם ביניהם. כשהיינו באוקראינה אחרי זמן מה יצא מין חוק, שאנחנו חייבים לקחת פספורט רוסי והיה ונקח פספורט ידענו שישלחו אותנו עמוק לרוסיה. לפני המלחמה מצבנו הכלכלי לא היה משופר. הרכוש היקר שלנו הייתה הספריה עם הרבה ספרים ביידיש. כשפרצה המלחמה הוריי החליטו לקבור את הספרים באדמה עד שתסתיים המלחמה. עד היום אני רואה במטושטש את אבא שלי עם האת ביד, חופר בור ובעזרת אמא מסדרים את הספרים ב"קופער" ענק. יראת קודש כזו על פניהם וקוברים אותם.
הכניסו אותנו לקרונות כ'אויבי העם' ושלחו אותנו לסיביר. אנחנו הגענו לנובוסיבירסקה אובלסט, עמוק בתוך יער, היינו במקום הכי נידח שאפשר, ממש

בטייגה. כרתו את העצים והיו שמה אסירים פוליטיים. את האסירים הפוליטיים הוציאו משם ואותנו הכניסו במקומם. אחרי תקופה מסוימת החליטו לדלל את האוכלוסייה כי המצב שם היה קשה מאוד, וחלק העבירו לנובוסיבירסק ולסברדלובסק. אותנו השאירו שם, למרות שאבא ניסה לשחד והיה סטכנוביץ, השאירו אותנו שם ולא עזר שום דבר. אבא הלך יום אחד לדואר לקחת חבילה, בערך 12 ק"מ, חזר הביתה והוא קיבל שטף דם במוח ואחרי כמה שבועות נפטר. היה בן 39. רופא לא היה במקום ורק אחרי שלושה ימים העבירו אותו בעגלה עם סוס לבית החולים ושם נפטר.

אחרי שאבא נפטר, המצב היה קשה מאוד, על סף הרעב, היינו רעבים. אמרו, שנתקבלה פקודה שמשחררים אותנו ואז מותר יהיה לנסוע לקירגיזיה, לאוזבקיסטן וכיו"ב. נסחבנו ברכבת כזו ובסוף בסוף הגענו לקזחסטן ומשם לקירגיזיה, והמקום האחרון היה פרונזה. כשהגענו לאחד הקולחוזים הכניסו אותנו – את אמי, אותי ועוד בן דוד שנספח אלינו, באותו חדר עם קוזק ביחד. ככה זה היה. אני זוכרת, שאמא הייתה נוסעת למכור קצת חפצים כי מזה בעצם חיינו. אני זוכרת שהייתה מלבישה אותי שני זוגות תחתונים, אני אז לא כל כך הבנתי, הייתי ילדה, אבל היא הייתה מפחדת. וככה הייתי נשארת עם הקוזקים. בפרונזה, בגיל 11, התחלתי לעבוד עבודות סריגה ועבודות יד. הייתי עובדת טובה. בקזחסטן לא למדתי, רק כשהגעתי לפרוזנה ממש אז התחילו לפתוח איזה מין בית ספר כזה לילדים יוצאי פולניה. לימדו פולנית ורוסית, אז היה לנו הסכם עם האחראית למפעל, שאמא עושה חלק מן העבודות כדי להספיק את הנורמה ואני קצת למדתי ועבדתי. יותר ללמוד לא הייתה אפשרות. הוריי מאוד דאגו שלא אשכח את היידיש. הוריי היו בונדיסטים פעילים מאוד ושפת היידיש הייתה להם מאוד חשובה. הם ביקשו ממני שאכתוב מדי פעם כמה משפטים כדי שלא אשכח את השפה. אינני יודעת מניין בא לי הרעיון, פתאום התחלתי לכתוב יומן. ביומן כתבתי כל מה שהיה שם בסיביר, בטייגה. שבע מחברות מלאתי על החיים שלנו שם.

לצערנו, אבא כבר לא חי ולפני שעזבתי את רוסיה ועם אמא ישבנו ליד האח, קראנו שתינו את כל מה שהיה כתוב במחברות ונאלצנו לשרוף אותן. אחת אחת השלכתי במו ידי לאש והרבה דמעות זלגו מעינינו. פשוט פחדנו להבריח את זה מעבר לגבול, שמא לא יתנו לנו לחזור לפולניה.

לא היו לנו ספרים, לא היו לנו תנאים ללמוד, פתאום התחלתי קצת ללמוד בבית ספר רוסי. היה צריך להיות מבחן. בבקבוק קטן של תרופות מלא מים, למעלה צף קצת נפט וכך ישבתי ורציתי ללמוד למבחן. פתאום הנפט אזל, נהיה חושך בבית והתחלתי לבכות שאני לא יכולה ללמוד. אמא עודדה אותי ואמרה: בחושך

אפשר ללמוד משהו אחר, כך היא לימדה אותי טנגו וולס. הייתה לי אמא נהדרת. אני לא מסוגלת לדבר עליה בלי לבכות. אבא נפטר כשהיה בן 39 ואמא בגיל 48, ואני נשארתי לבדי בעולם.
כששחררו אותנו עם בוא השלום, עמדנו לחזור לפולניה והיינו בטוחים שמישהו מן המשפחה נשאר בחיים. כשהגענו לפולניה בסוף 1945, לוורוצלב, התברר שאף אחד מן המשפחה לא נשאר והבנתי שאין מה לעשות. כתוצאה מזה שהוריי היו בונדיסטים אז היה מדובר שבמשך הזמן יקחו אותנו לארה"ב. בינתיים אמא שלי חיפשה מסגרת בשבילי, שלא אסתובב בין המבוגרים וככה הגעתי לבית הילדים בוורוצלב במסגרת נ"ח (נוח"ם). לא זכרתי, אם מולה כבר היה שם המדריך, ומאחר שהתחילו פוגרומים ואיומים והיינו סוגרים את הדלתות והחלונות על מנת שלא יתנפלו עלינו, אז אמא כבר לא רצתה להוציא אותי משם, כי שומרים עלינו. למרות, שאז התחלתי כבר לקבל את הרעיון הציוני וזה התחיל למצוא חן בעיניי, גם עניין השיתוף עם ילדים ובצורה כזו הגעתי לגרמניה.

אתה זוכר, שספרתי לך על ההצגה ביידיש שהעלנו ברוזנהיים? עכשיו נזכרתי, שלהצגה קראו "א יידישע מאמע". לא מעט התרגשויות השם הזה עורר אצל אנשים.
בדרך מרוזנהיים עברנו את צרפת. נדמה לי שהיינו ליד מארסיי ואז הגיע אלינו שליח מא"י, מיידי הופמן משפיים וסיפר לנו על הארץ, בעיקר התעכב על הפרות והתרנגולות וזה היה כל כך לא מעניין, ולנו הילדים שעברו כל כך הרבה בחיים לא הפרות היו מעניינות, רצינו לשמוע דברים אחרים, איך יקבלו אותנו, מה מחכה לנו, לא הבינו בדיוק מה נעשה אצלנו בלב.
דודיק, זכורה לך שביתת הרעב לאות הזדהות עם "יציאת אירופה"? בקפריסין שבתנו כולנו. אני פעם ראשונה בחיי צמתי.
בהיותנו בכנרת הגיעה קדיה מולודובסקה ארצה וכשהיא שמעה שבכנרת ישנם 80 ילדים דוברי יידיש זו הייתה בקשה ראשונה שלה, לבוא ולראות אותנו. הכנו לה תוכנית ביידיש וההתרגשות הייתה גדולה, גדולה מאוד.
עברתי אחד־עשר סוגים של בתי ספר עד שהגעתי ארצה וכל פעם שינוי שפה, אנשים וכו'.
כשגמרנו ללמוד בכנרת והודיעו לנו שזה יום האחרון ללימודים, אני התחבאתי מן החברים שלי. כולם שמחו ואני כל כך בכיתי, ועד היום הזה אני לא משלימה עם זה שלא ניתנה לי אפשרות ללמוד ולכן כל כך היה לי חשוב, שהבנים שלנו ילמדו ובאמת אני שמחה שהם הרבה, הרבה עברו אותי."

"איך את רואה היום את התקופה הרחוקה, השואה, קפריסין?"

"אני לא הצלחתי להשתחרר עד היום הזה, למרות שהייתה תקופה שלא דיברתי מילה על זה לא הזכרתי את העבר. אומרים, שהייתה לי נטיה להתחבר עם הדברים ואולי גם התחתנתי עם איציק שהוא צבר ואני לא חשבתי על זה אף פעם, אבל יכול להיות שקיוויתי שמזה אשתחרר. חיפשתי דרך להשתחרר גם בזה שיצאתי להדריך נוער בהרצליה בנוער העובד. באמת רציתי לשכוח מזה ולא להזכיר את זה. כשנולדו הבנים, התפלאו שלא נתתי את השם של האבא. חשבתי, אולי זה יקשר אותי, אולי זה יזכיר לי יותר מדי. ניסיתי, אבל לא השתחררתי. עד היום אני חיה את זה, נזכרת בזה. יום אחד החלטנו, לוקחים את הבנים, אם הנשים שלהם ירשו, וארבעתנו נסענו לפולניה. לפני הטיול הזה הייתי עצבנית. פתאום נזכרתי בכל. ניסיתי להחזיק בעצמי בכל כוחותי, לא הייתי מסוגלת, הדבר הטוב והנכון ביותר היה שלקחנו את הבנים. כלפיהם הייתי צריכה להיות יותר חזקה, אבל זה נתן לי איזו הרגשת ביטחון ולא פעם חשבתי: לעזאזל הנה אמא ואני המשכנו, נשארנו וזו הייתה איזו תחושה של נקמה מסוימת. הגעתי לעיירה שנולדתי שם, בטיול הזה נתנו לבנים משהו שאי אפשר לתאר, כל מה שלא ספרתי, כל מה שהייתי רוצה שהם ידעו ולא התענינו. פתאום הם נעשו שונים לגמרי. הטיול הזה נתן כל מה שלא הצלחתי לתת להם.

בקשר לגלות שלנו בסיביר, למקום הזה קראו צ'כטואיל נובוסיבירסקיה אובלס, הנשים היו יוצאות מדי פעם עם ילדיהם לתהלוכה, כעין הפגנה, ובראש התהלוכה הלכה אישה שנשאה בידיים את הילדה שלה, צעירה מאוד, לא נורמלית, ממש דומה לקוף, וחשבו שהמשטר הקומוניסטי יבהל מזה ואולי ישחררו אותנו יותר מהר. פעם הגברים בנו עגלות מעץ, עץ לא היה חסר שם, העמיסו את כל הילדים והמטלטלים והחליטו לצאת מהטייגה. רחוק לא הגיעו, אתה יכול לתאר לעצמך.

ילדיו ההרוגים של האלוהים

א. ראובני

אנו ילדיו ההרוגים של האלוהים,
כי בו שמנו מבטחנו.
אנו רצינו וייחלנו לו,
אך הוא לא שם עלינו.

לכן אנחנו עושים הכל:
כדי שהוא בנו יבחין.
ומשום מעשה לא נרתענו:
כי אנו ילדיו הנהרגים
של האלוהים!

הקרבנו את עצמנו,
נתנו לו את החיים.
מתי הוא כבר יבחין בנו?
מתי יסביר לנו פנים?!
לנו –
ילדיו ההרוגים של אלוהים!

השער של חוברת "מעוז"

עדויות ילדים
מתוך חוברת "מעוז" בקפריסין, 1947

חוברת "מעוז" בקפריסין יצאה לאור ב־1947. העדויות הופיעו ללא שמות, כי הילדים הסכימו לספר את סיפורי הזוועה שלהם רק בעילום שם. הזכרונות היו טריים מאוד וקשה היה להיחשף ולחשוף את הפצעים.
מעניין להשוות את העדויות מאז, עם העדויות שגביתי ב־1996. ההבדל הבולט הוא, שהם סיפרו לי ביידיש ואני כתבתי בעברית, כי החוברת יצאה בעברית, רק כמה רשימות ושירים הופיעו ביידיש והתוצאה הייתה שתוך כדי התרגום נפגעת האוטנטיות ו"משתלט" הסגנון האישי שלי.
עם זאת, זהו חומר אוטנטי מאוד וטוב שפתחתי את לבם לספר ולהשתחרר מן המועקות וכן ריכזתי את החומר (עדויות, רשימות וכיו"ב) בחוברת.
החוברת הזאת בולטת על רקע העובדה, שרוב התנועות וחברות הילדים בקפריסין לא הוציאו חוברות או מסמכים מעין אלה וחבל.
הוצאתי את החוברת כסיכום לדרכנו המשותפת בקפריסין. לפני עלייתנו לארץ ישראל נתתי לכל נער ונערה חוברת עם הקדשה: "לדורה! (או שם אחר) למזכרת מהקיבוץ ומדודיק".
רוב הילדים שמרו על החוברת במשך עשרות שנים וכן מצאתי את החוברת בארכיון על שם פנחס לבון בחולדה.
אלו עדויות חשובות, כי ניתנו לפני כ־50 שנה. זו תעודה נדירה ואוטנטית מן הימים ההם. היא כוללת רשימות של ילדים על חוויותיהם ונדודיהם בשנות המלחמה, כיצד נתלכדו בפולין ובגרמניה, על חייהם ברוזנהיים וב'אי הגזירה' קפריסין עד עלייתם לארץ ישראל. ישנו תיאור החיים בתחנות הללו והגעגועים לבית, לארץ ישראל.

פרק מיוחד מוקדש לזכרונות הילדים מתקופת השואה, דברים אלה כתובים ללא חתימה, כי אז הם לא היו מסוגלים כנראה לחשוף את עצמם ואת חוויותיהם. החוויות מעברם היו קרובות למועד התרחשותם. רוב הרשימות בחתימתם כתובות ביידיש. כשראיינתי אותם או שוחחתי איתם על עברם, השתדלתי לא לגעת בפצעים שעדיין לא הגלידו, התמקדתי בהווה ובתקווה, בחלום לעתיד.
חוש לא מוסבר לי, עורר אותי לרכז את החומר הזה בחוברת ולהוציאה לאור בעזרת שליח מארץ ישראל (אריה פרלברג ז"ל) ששהה בשליחות בקפריסין.
בחומר שבחוברת הסתייעתי בכתיבת ספרי זה.

חוברת "מעוז" פותחת במילים הבאות:

בדם ליבנו
באור אמונתנו
בתקוותנו האחרונה
נפרוץ כל חומה
נפרוץ
ונעלה!

הדברים הבאים נאמרו ביידיש ותורגמו על ידי לעברית. התרגום, לדעתי, פוגם בהבעה המגומגמת, לעתים דלה מבחינת השפה היידית, ילדותית לעתים, אבל משקפת את החוויות האותנטיות. החוויות הן קרובות לזמן התרחשותן. כאמור, הן רוכזו ב־1947 בקפריסין.

מתוך חוברת "מעוז" - בגטאות ובמחנות

"...פרצה המלחמה והנה הרגשתי על גבי מה זו מלחמה והיטלר. הגרמנים הכניסונו לגטו, סבלנו מאוד, אבא מת ואני הרגשתי מה זו יתמות. עברו שנתיים, בגטו נערכה "אקציה" בה נהרג גם אחי. אמא הייתה חולה מאוד. בשנת 1944 חיסלו את הגטו ונכנסנו לאושוויץ. סבלנו רבות אך אמא לא יכלה לראות איך רעבנו. לילה אחד יצאה אמא לחטט באשפה אשר ליד המטבח אך נתפסה ולמחרת במפקד הוכתה אמא בכידון לעיני כולם. עמדנו והחרשנו. אמא נענשה בהפסקת מזונות לשלושה ימים. יום זה יישאר חרות בזכרוני, כיצד עמדנו וראינו איך מכים את אמא בגלל שחיפשה לחם עבורנו...".

❊

"...בזמן היותי במחנה עברו עליי ימים קשים. כל יום חיכיתי לשעה שיקחוני וישרפוני וקשה יותר היה כי לא ידעתי את מי 'הם' ישרפו בראשונה, את אבי או אותי...

...במחנה חשבתי כי אלה היו הימים הקשים ביותר, אך אחר כך נוכחתי כי באו ימים קשים יותר, כשראיתי שנשארתי בלי אמא ובלי אחות... נשארתי בודד בעולם. חזרתי לביתנו ברומניה, אך גם הוא היה הרוס. החלטתי לחזור לגרמניה ומשם לארץ ישראל..."

❊

"...החיים בגטו היו קשים מאוד. היה רעב גדול, האנשים התהלכו נפוחי רעב, אך בזה לא נגמר. יום יום נלקחו אלפים להורג, כל משפחתי הוצאה להורג בידי הגרמנים. במקרה נשארתי בחיים. לא ידעתי מה לעשות, זו הייתה הפעם הראשונה בחיי בה הייתי צריכה לחשוב לבדי על חיי. פולניה אחת חמלה עליי וסדרה לי ניירות אריים. נסעתי לוורשה ועבדתי בבתי פולנים מבוקר עד ערב... עם גמר המלחמה רציתי ללכת למקום אשר בו נמצאים יהודים, אך קשה היה למצוא יהודים...".

❊

"... אחרי האקציה הראשונה, שלחו הליטאים את הורי לפונאר, אני נשארתי בגטו יחידי. לא פעם סיכנתי את חיי בגטו, עברתי דרך גדר התיל, מסתובב

בכפרים ואוסף פרוסות לחם. בזמן האקציות הייתי נחבא בארובות. ככה עברו עליי כמה שנים בגטו וילנה".

☼

"... בגטו עברו עליי ימים קשים מאוד, ימי רעב, תלאות ובטלה מלימודים. עם התקרב הרוסים לליטא, הובילו אותנו לגרמניה שם העבידו אותנו בפרך. הרעב היה גדול, אכלנו קליפות תפוחי אדמה... והנה התחילה הנסיגה הגדולה של הגרמנים, תקוות מילאו את לבי אולי נישאר בחיים? ...לא האמנתי בדבר, סביבי נפלו אנשים כזבובים, יום יום נהרגו רבים... החלו לסחוב אותנו במצעד ארוך וממושך. בימים הלכנו, בלילות שכבנו ביערות על השלג. הקור היה חזק. והנה בוקר אחד עברה השמועה, כי הגרמנים הסתלקו ואנו חופשיים. השמחה הייתה גדולה עד למאוד. חזרנו לחיים...".

☼

"...משנת 1941 עד 1943 היו הימים הקשים ביותר בחיי. בעת ההיא חיו עוד הוריי. גם אחי ושתי אחיותי היו עמנו. בביתנו שרר רעב נורא. אמא ואבא התהלכו נפוחי רעב ואנו, הבנים, יצאנו מן הגטו כדי להשיג לחם. לא פעם רדפו הגרמנים אחרינו אך לא עלה בידם לתפוש אותנו. אנו היינו מכניסים אל הגטו לחם ותפוחי אדמה כדי להאכיל את הורינו. ככה עברו שלוש שנות חיי".

☼

"...נשארתי בודדה מכל משפחתי בגטו והחלטתי כי עליי לברוח בכל מחיר. מצאתי הזדמנות וברחתי, אך פחדתי שיכירוני, לכן נסעתי להונגריה, שם השגתי תעודות אריות, אך מצבי היה רע מאוד, לא השגתי אוכל ורעבתי, ואף דירה לא הייתה לי ולכן לנתי ברחובות העיר".

☼

"...משפחתי, הוריי ואני, יצאנו יחד עם 8 יהודים ליער. רצינו לחפש מחבוא ביער. גוי שפגש אותנו במקרה הלשין עלינו. למחרת בבוקר הגיעו שוטרים

ליטאים ופתחו ביריות עלינו. שכבנו בבור רטוב ולא יצאנו. איימו עלינו שישליכו רמונים ויפוצצו אותנו בבור. יצאנו. הובלנו לבית האסורים. לא נתנו לנו לחם ומים. אחרי שלושה ימי רעב וצמא דנו אותנו למוות. איתנו היו שני פרטיזנים. בעומדנו על יד הקיר, הגיעה קבוצת פרטיזנים לשחרר את חבריה, בנס זה שוחררנו גם אנחנו. חזרנו ליער".

☼

"...הייתי אצל איכר כחצי שנה. הגרמנים תפסו אותי והכניסו אותי לגטו שזרבינסקי. הצלחתי לברוח שוב לכפר, הוכרחתי לנדוד הלאה. היה חורף, כל החורף נדדתי מכפר לכפר בלי בגדים חמים ולעתים קרובות רעב. בקיץ קיבל אותי איכר. הייתי שם עד החורף ואז גרש אותי. נדדתי שוב חורף שלם, עד שבאו הרוסים ושחררו אותי. נסעתי מיד לעיירתי אך לא מצאתי איש ממשפחתי, החלטתי לעזוב את פולין...".

☼

"...היום המאושר בחיי היה יום השחרור ממחנה הריכוז. זה היה יום בו עברתי לחיים, לחופש. לפני יום הייתי יחד עם חבריי נדון למוות. אני זוכר היטב את מצעד המוות בליווי האס.אס. והכלבים. הצבא הצרפתי שחרר אותי מידי ההיטלריסטים...".

☼

"...חופש – כמה אושר ושמחה עוררה בי מילה זו. ביום שחרורי באה אליי הזדמנות לנקמה. השתתפתי במשפט נגד קפוס שהיו במחנה שלי. העדתי, סיפרתי את האמת, לא ניקיתי גם יהודי צעיר בוגד...".

☼

"...נכנסתי לקיבוץ נוער ברוזנהיים... אני נוסע לארץ ישראל...".

בערבות סיביר

"...נשלחנו לגירוש לסיביר. נסענו 50 איש בקרון. בכל הדרך לא יצאנו לחוץ. חודש ימים נסעתי. באנו לא רחוק מהגבול היפני, גרנו בצריף, החורף נמשך שם תשעה חודשים, הקור מגיע ל־70^0–. הורי עבדו ביער...".

☼

"...פרצה המלחמה ואני ילדה קטנה. שלושת אחי גויסו למלחמה ויותר לא ראיתים, אחותי נרצחה על־ידי הגרמנים בגטו, אני והוריי אחרי גלגולים רבים הגענו לסיביר, הסבל היה רב, אבי מת וזה היה יומי הנורא ביותר בחיי, הייתי בת 12 והתחלתי לעבוד. בסבל ואפלה עברו עליי השנים היפות בחיי...".

☼

"...בסוף 1939 באו אלינו הגרמנים. הם גרשו אותנו לצד השני של הנהר סן לעבר הרוסי. באנו לשם כמעט עירומים. אחרי כמה חודשים נשלחנו לסיביר שם גרנו ביערות ועבדנו קשה מאוד...".

☼

"...בשנת 1939 נכנסו אלינו הרוסים. כשנודע להם שאבי ציוני אסרו אותו. אותנו שלחו לסיביר. חיינו בערבה בקזחסטן בקור וברעב. אמי הייתה רועה צאן ואני עזרתי לה. אחרי חנינה שוחרר אבי ומצא אותנו. שוב נאסר ומת בבית הסוהר. תנאי חיינו היו קשים מאוד...".

☼

"...עם התחלת המלחמה נשרפה עיירתנו. נכנסו הגרמנים והתחילו בהרג רב. ברחנו ללבוב, גרשו אותנו לסיביר. שישה שבועות הובלנו בקרונות סגורים עד שהגענו למקום בו גרנו תחת שמירה. החיים היו קשים, המצב החומרי היה קשה, אבי חלה, עברתי לבית ילדים פולני שם למדתי והיה לי יותר טוב מאשר בבית."

☼

"...באתי לסיביר בפברואר 1941. הכניסו אותנו לקולחוז, לא היו לי שם אפשרויות ללמוד. אחרי זמן קצר גייסו את אבי ואחי לצבא. פרנסת המשפחה בת 5 נפשות הוטלה עליי...".

☼

"...הובילו אותנו לסיביר, לאומסק. יצאתי לבית ילדים שם היה לי רע מאוד. ברחתי מבית הילדים, תפסו אותי והחזירוני. אמי הוציאה אותי מבית הילדים ועברנו לגור בסובחוז, שם רעבנו וסבלנו הרבה מאנטישמיות...".

☼

"...אחרי שנה של גירוש הגענו לאסיה התיכונית. קרה לנו אסון גדול, אחותי מתה מקדחת טרופית, כל משפחתי הייתה חולה, הייתי מוכרחה לעבוד עבודה מעל לכוחותיי. ככה עברו עליי שנתיים".

☼

"...עם נסיגת הרוסים מלטביה, יצאתי לדרך נדודים ארוכה. התגוללתי ברכבות, הלכתי עשרות קילומטרים ברגל, לא פעם נקלעתי לחזית. רחמו על פליט קטן והחיילים נתנו לי לחם. כשבאתי לעורף הייתי מבולבל, הגעתי לקולחוז, עבדתי קשה, אני אז בן עשר ופרנסתי אם, אח ואחות קטנים. ללמוד לא היו לי שום אפשרויות."

☼

"...הגרמנים הכריחו אותנו לעזוב את עיר מגורנו. הוכרחנו לנסוע דרך הים השחור. בדרך הפציצו את אנייתנו, נפלתי שוב לידי הגרמנים. בדרך נס עלה לי לברוח, שבויים רוסים לקחו אותי בבריחתם, באנו לפרטיזנים, הייתי ילד והיו לי קשים חיי הסבל של הפרטיזנים. בהתחלת 1943 העבירו אותי לרוסיה, שם פגשתי במקרה את הוריי איתם חזרתי עם גמר המלחמה לפולין".

☼

"...שלושה ימים אחרי התחלת המלחמה ברחנו מביתנו. אז קרה לי האסון הגדול בחיי – איבדתי את אמי ואחי. ברחתי הלאה עם אבי לרוסיה. חיינו בתנאים קשים מאוד. הייתי קטנה והייתי צריכה לעבוד, רעבנו. ברוסיה קרה לי אסון שני נורא – אבי מת, נשארתי יתומה, הכניסו אותי לבית ילדים פולני."

☼

"בשנת 1941 התנפלו הגרמנים. כמו רוצחים הם הרסו את ימי ילדותי המאושרים והשקטים. הייתי אז בת 7. כשראיתי את ההתפוצציות, האש, העשן ושמעתי את הצעקות התחלתי לברוח. איבדתי את הוריי, הייתי חלשה, מכונית של הצלב האדום אספה אותי. הרגשתי שאני יתומה. שלחו אותי לרוסיה, לקולחוז. בת 9 כבר עבדתי עבודות קשות. חמש שנים של סבל עברו עליי ברוסיה בלי הורים, יתומה...".

☼

"...הגרמנים החריבו את ילדותי, אני עם משפחתי ברחנו לרוסיה. רעב, מחלות, לכלוך, הביאו למות אלפי אנשים. כל משפחתי חלתה בטיפוס. אני הייתי בכפר באוזבקיסטן, מוכרחה הייתי לעבוד קשה כדי להביא אוכל בשביל אמא ואבא החולים. אבי החלים וחיכינו לשובו הביתה אך בדרך התנפלו עליו אוזבקים פראים והרגוהו. אני לא זכיתי אפילו לראות את גופתו המתה. הגיעה אלינו שמועה, שזרקו אותו למים. אבי מת, איננו, אך בלבי הוא חי. אני מדברת איתו בחלום, הוא מת ואני יתומה...".

☼

"...עבדנו בקולחוז. כעבור זמן קצר מתו עליי הוריי. באתי לבית ילדים פולני. יחד עם בית הילדים חזרתי לפולין".

☼

"...חזרתי מרוסיה לעיר שנולדתי בה... החלטתי בכל הדרכים להגיע ארצה...".

☼

❊

"... קיבוצנו נוצר בעיר פולנית ורוצלב. כשבאו מרוסיה שיירות רכבות, היו כולם רצוצים ודוויים ולא ידעו כלום. חברים בוגרים מתנועתנו ומתנועות אחרות באו לשיירת הרכבת, הסבירו מה זה קיבוץ. אז התחילו האנשים ללכת לקיבוצים וככה מיום ליום עם בוא שיירות נוספות גדל קיבוצנו... גרנו בחדרים קטנים לא מסודרים, חיינו בינינו בשלום. בפחד ובחרדה הלכנו לישון, כי חששנו להתנפלות משכנינו "הטובים". באחד הלילות שמענו דפיקות על הדלת וצעקות פראיות: "תנו לנו את ילדינו שגזלתם אצלנו, יהודים מלוכלכים...". הדלת הייתה מחושמלת, השמירה תיכף הודיעה למשטרה, המתנפלים נעלמו. ככה חיינו על אדמת פולין הארורה. סוף סוף בא גם לנו רגע מאושר, עזבנו את פולין. כשעברנו את הגבול שמחנו מאוד. בקושי וברעב המשכנו לתחנתנו הזמנית בגרמניה, מחנה רוזנהיים..." (יהודית).

❊

"בקיבוץ בוורוצלב (פולין) מצאתי רוח נעורים, שמחה וחדווה. כאן התקבצו ילדים מגטאות וערבות רוסיה, אשר זמן רב לא חיו בסביבה יהודית.
אני לא ידעתי מה זה קיבוץ. אמרו לי שזה דומה לבית ילדים ברוסיה אשר שם כבר התנסיתי אבל כאן ילדים יהודים... קיבלו אותי בלבביות רבה. שמעתי שמדברים יידיש, התביישתי מאוד כי לא ידעתי יידיש. במשך שנות המלחמה דיברנו ולמדנו רק רוסית.
לאחר כמה שבועות של חיים בקיבוץ נוכחתי, שהקיבוץ אינו בית ילדים כמו ברוסיה, שורה בו רוח אחרת לגמרי. בשומעי את הדיבור העברי בפי מדריכינו, לא האמנתי למשמע אוזני... בערבים התקיימו שיחות ואסיפות, אבל אני מעט הבינותי, כי דיברו רק ביידיש, עברית כמובן אף אחד לא הבין.
השיר הראשון שלמדתי וכתבתי בכתב רוסי היה "נהיה כולנו חלוצים וחלוצות" ושיר ביידיש "ווייל קיין ארץ גייען מיר צוזאמען". התחלנו ללמוד את האלף־בית. למדתי בקלות, מצאתי עניין רב בלימודים.
אנו עוזבים את אדמת פולין המלאה קרבנות יהודיים. השכם בבוקר עזבנו את הבית הגבוה שחיינו בו בפחד רב, באנו לגרמניה, גם היא רוויה בדם יהודי גטאות ומחנות. חיינו בלנדסהוט, זה היה מחנה קיץ מאהלים. עזבנו את לנדסהוט ועברנו לרוזנהיים..." (דבורה קצביץ).

דבורה נפטרה ממחלה אנושה במרץ 1997. מספרת אחותה:

"דבורה'לה הייתה בת שש כשפרצה המלחמה בליטא (1941). נולדה בטאורגה (ליטא). דבורה'לה וחמשת אחיה ואחיותיה והסבתא, התחילו להתגלגל לעבר רוסיה בדרכים מופצצות, בקרונות פליטים. ההורים נשארו בליטא ויותר לא ראינו אותם. הגיעו לכפר נידח באזור קוצק ברוסיה. הסבתא נפטרה. הכניסו אותה לבית יתומים. שם היה לה רע מאוד, נודע שהיא יהודיה והתעללו בה. היא נשארה שם עד 1946. אחותה הגדולה הוציאה אותה משם בגניבה. לא נתנו לקחת אותה הואיל וההורים אינם. אחותה הביאה אותה לווילנה (ליטא). היא הייתה בת 11, דיברה רק רוסית, אך זכרה שהיא יהודיה כי קראו לה בבית הילדים 'ז'ידובקה'. באמצעות 'הבריחה' הגיעה ללודז' (פולין) משם לוורוצלב בקיבוץ נוח"ם, משם לגרמניה לרוזנהיים.

יום אחד הודיע לנו מדריכנו מולה, שאנחנו עוזבים את פולין ונוסעים לגרמניה ומשם לארץ ישראל. הגענו לעיירה קלאצקא ושם חיכינו לפקודה. כעבור כמה ימים עברנו את הגבול, נשמנו לרווחה כשהגענו למחנה מעפילים בצ'כוסלובקיה. שם עברנו בדיקות רפואיות והכינו אותנו לקראת חצייה נוספת של הגבול. קרענו את ניירותינו ואת הצילומים.

יום אחד בהיר עברנו את הגבול והגענו לאוסטריה. הגענו לווינה. היינו רעבים, יחפים ועייפים מחוסר שינה ונדודי הדרך. מדריכנו, מולה, דאג שנקבל נעליים ובגדים נקיים. אכלנו, נחנו והלכנו עם מולה לקברו של הרצל. כעבור כמה ימים נסענו שוב והגענו לזלצבורג, שם שיכנו אותנו בצריף אחד ארוך עם עוד קיבוץ. התנאים היו קשים מאוד ואמרו לנו, שנצטרך לשהות כאן הרבה זמן. קיבלנו מנות מזון. מדריכנו, מולה, עודד אותנו וסייע לנו, היינו בהשגחה בטוחה וקפדנית. אנחנו מאוד הערכנו את יחסו של מולה אלינו ואהבנו אותו.

הודיעו לנו, שאנחנו זזים הלאה, יותר קרוב למטרתנו. עברנו את הגבול לגרמניה והגענו לעיר לאנדסהוט, שם גרנו באהלים, אבל החיים התנהלו בצורה חברית. כאן קרה לנו משהו לא נעים, כמה מן החברים שלנו פגשו את הוריהם ועזבו את הקיבוץ. אמרנו זה לזה, 'מי שרוצה לעזוב – שיעזוב, ואז הקבוצה שתישאר תהיה יותר יציבה ותמשיך בדרך שהתחלנו בה'. אלה שעזבו הרגישו אשמים ולא יכלו להסתכל לנו בעיניים.

מולה היה שואל: "מה יקר לכם יותר: ההורים או הקיבוץ?" וענינו בגאווה שהקיבוץ יותר יקר. היינו כל כך מלוכדים וקשורים למולה שהקריאות של הורים לא עזרו. היינו בלדנסהוט כשלושה שבועות ומשם העבירו אותנו לרוזנהיים. זו הייתה דרך

שהיו בה תחנות רבות, בכל תחנה מצוקות, תקוות והעיקר אגירת כוח להמשיך". (אביגדור).

❊

"...ייסדנו קיבוץ חדש של תנועת נוח"ם בקמניץ', לשם באנו אנחנו, נוער מרוסיה ושרידי הגטאות. במרץ רב התחלנו, יחד עם מורתנו וחברתנו לאה, ללמוד את שפתנו היקרה, העברית. ידיעת הארץ, למדנו עם חברתנו צילה.
עבדנו הרבה וחכינו בקוצר רוח ליום בו נעזוב את הגלות. במהרה בא הרגע המאושר. נסענו לוורוצלב, שם נפגשנו עם עוד ילדים ויחד אתם למדנו והתקדמנו. סיפרו לנו על ארץ ישראל, על הקיבוץ, חזינו בעיני רוחנו את חיי החלוצים בארץ. ברוסיה היינו כל כך רחוקים מזה והנה התגלה לנו דבר חדש, עַם יהודי חופשי שבונה מולדת לעצמו ולנו. געגועינו התגברו, רצינו כבר להיות בארץ, להיכנס לשורות הבונים, לעזור להם. סוף סוף הגיע הרגע בו עזבנו את אדמת פולין הארורה ובאנו לרוזנהיים". (שרה).

❊

"... ההכרה הציונית שלי התעוררה כשעברנו את הגבול הרוסי לפולניה. מיד ראינו שישנה אנטישמיות. ברוסיה ארץ ישראל הייתה קצת רחוקה. בהיסוס חזרתי לפולניה. לא ידענו מה יהיה איתנו, כי היינו ילדים. מקמניץ (פולין) העבירו אותנו לגרמניה. לרוזנהיים הגעתי רק אני..." (שרה גוט).

❊

"...קשה לי להביע את רגשות השמחה והאושר שפקדו אותי כשעזבתי את הארצות הזרות ואת הערים השונות והצטרפתי לקבוצה שהולכת לבנות מולדת יהודית. לא ידעתי על מולדתנו הישנה בארץ ישראל.
כשהגענו מרוסיה לפולין, מיד שמענו את המילה "ז'יד". כשהגענו לשטטין, הגיע אלינו חבר שסיפר לנו על הקיבוץ, עליו שמעתי פעם ראשונה בחיי.
נפרדתי בבכי ובדמעות מהוריי והצטרפתי לקיבוץ. לא יכולתי לתאר לעצמי, שאפרד מהוריי האהובים. הרי במלחמה נפרדו והתפזרו כל כך הרבה משפחות, אבל ההורים שכנעו אותי שאצטרף לקיבוץ והם יגיעו אחריי.

לא ידעתי לאיזה קיבוץ אני מצטרפת. הילדים הקטנים ישבו ומררו בבכי. משם העבירו אותי לקיבוץ נוח"ם. שם היה שמח, הרבה חברים וחברות, והתחלתי להתרגל לחיים החדשים. התחלתי ללמוד עברית וציונות והתחלתי להיות גאה שאני משתייכת לקיבוץ ולתנועת נוער חלוצית. אינני מפחדת מגדרות התיל ומגזרות אחרות, אנחנו נתגבר, נפתח את השערים ונגיע לארצנו החמה וכמו כל ילדי העולם גם אנחנו נבנה את מולדתנו בארץ ישראל". (צילה).

על ארגון "הבריחה"

ארגון "הבריחה" החל לפעול בתום מלחמת העולם השנייה, כאשר לוחמי הגטאות, יוצאי היערות ושרידי המחנות לא מצאו מקום בארצות מזרח אירופה. המיפגש עם החיילים היהודים מארץ ישראל הגדיר את המטרה באופן ברור - העפלה לארץ ישראל. הבריגדה שהקימה את "המרכז לגולה" החלה לארגן את אלפי הפליטים היהודים ששהו באיטליה, באוסטריה ובגרמניה. בין הפליטים היו גם ילדים ונערים רבים שאורגנו במחנה נוער מיוחד.

בקיץ תש"ה (1945) החלה להתגבש קבוצת חברים מקרב תנועות הנוער החלוציות שקיבלה על עצמה יחד עם שליחים שהגיעו מארץ ישראל, לארגן את יציאת היהודים ממזרח אירופה ולכוונה לארצות מהן היה סיכוי לעלות לארץ ישראל. פעולה זו של היציאה המאורגנת והבלתי מאורגנת הייתה אפשרית על רקע המצב המיוחד שנוצר באירופה בתקופה ההיא. התרחשה אז מעין נדידת עמים ושרתה אנדרלמוסיה כללית. במציאות זו קמה גם "הבריחה" שלנו.
המדיניות של צבא ארה"ב הייתה לרכז את היהודים במחנות מיוחדים עד שילכו לארץ ישראל. כך קמו מחנות שארית הפליטה בגרמניה ובאוסטריה. ממשלת ארה"ב הצהירה, כי "פליטים יהודים מפולין שיגיעו לאזור האמריקני לא יוחזרו ממנו בניגוד לרצונם".

פעילי "הבריחה" היו מארגנים שיירות פליטים ומספקים להם תעודות מטעם "הצלב האדום", שהעידו על בעליהן שהם נתינים זרים החוזרים ממחנות עבודת הכפייה בפולין לארצות מולדתם. התעודות היו על פי רוב מזויפות.
היו לארגון "הבריחה" עשרות נקודות מעבר לאורך הגבול בכיוון לצ'כיה ולגרמניה. האנשים הועברו בעיקר בלילות, בדרכים־לא־דרכים, ובסכנות רבות: אירעו גם אסונות ואנשים נעצרו ונאסרו. בתקופת החורף צומצמה "הבריחה".
עיקר עבודת "הבריחה" הייתה מוטלת על שליחים מארץ ישראל ועל אנשי קיבוצי ההכשרה של תנועות הנוער החלוציות.
עם ראשית הרפטריאציה של נתיני פולין ששהו בשנות מלחמת העולם בברית המועצות גבר לחץ "הבריחה". הסכם הרפטריאציה נחתם ביולי 1945, אולם רק

בראשית 1946 החלו ראשוני הרפטריאנטים להגיע לפולין ועמהם רבבות יהודים. בתוך תקופה קצרה הגיעו לפולין כ־180,000 יהודים. מספר זה עלה פי שניים לפחות על מספר השרידים ששרדו בפולין לאחר נסיגת הגרמנים ממנה. גם אופיה של שכבה אנושית זו היה שונה. באו לרוב משפחות מטופלות בילדים ומצבם הכלכלי היה קשה מאוד. רובם המכריע של החוזרים לא התכוונו להישאר בפולין אלא לצאת לכיוון ארץ ישראל. לאחר שהתברר להם, כי אכן יש סיכויים לכך, החלו יהודים לשוב בהמוניהם מברית המועצות לפולין. הם זרמו באלפיהם לשלזיה התחתית ולאזור שטטין. השלטונות ניסו לשכנם בבתים שהוחרמו מן הגרמנים באזורים אלה. ארגון ה"ג'וינט" השקיע כספים רבים בסידורם ובקליטתם. בסך הכל יצאו מפולין, מאז תום המלחמה, כ־125,000 יהודים, מתוכם כ־100,000 באמצעות ארגון "הבריחה".

פרשה מעניינת ומיוחדת היא בריחת היהודים מברית המועצות. אזורי פולין המזרחית שסופחו לברית המועצות ב־1939 הם: בסרביה, ליטא ולטביה. שליחים בודדים מאנשי תנועות הנוער נשלחו ממרכז "הבריחה" בפולין לטשקנט, לריגה לווילנה וללבוב. עיקר מאמציהם היה לארגן יציאתם של חברי התנועות החלוציות ולנסות לחלץ יתומים יהודים שנמצאו בבתי ילדים כלליים.*

מצבם של היהודים באזורים הסובייטים הוותיקים היה קשה במיוחד. רוב היהודים באוקראינה ובבילורוסיה הושמדו על־ידי הנאצים ועוזריהם האוקראינים והבילורוסים. חלק מן היהודים באזורים אלה הצליחו להימלט לפנים רוסיה. כשהחלו לחזור למקומות מגוריהם לפני המלחמה, נתקלו בקבלת פנים עוינת ביותר מצד שכניהם, שסירבו להחזיר להם את דירותיהם ואת רכושם הנגזל. יהדות רוסיה, לאחר עשרות שנים של משטר סובייטי טוטליטרי, עברה תהליך של התפוררות. יחידים, שקשה להעריך את מספרם, הסתננו לזרם הרפטריאנטים. באמצע שנת תש"ו (1946) החלה יציאתם של חסידי חב"ד מרוסיה הלבנה (ברית־המועצות), ששמרו אמונים למסורת אבותיהם עשרות שנים תוך רדיפות והתנכלויות. מספר הבורחים נאמד ב־3,000 איש. רק בהגיעם לפולין באו החסידים במגע עם אנשי "הבריחה" וקיבלו את עזרתם.
משיוצב השלטון הסובייטי במחוזות ששוחררו מידי הנאצים, ולאחר שהסתיימה,

* על סיפור "הבריחה" מברית המועצות, ראה: יעקב ינאי, מולקה, עמ' 101–209.

בקיץ 1946 הרפטריאציה של נתיני פולין מרוסיה, החלו השלטונות הסובייטים לשים ידם על דרכי הבריחה. נערכו מאסרים ומשפטים לפעילים שנתפסו, ובסופו של דבר, דרכי היציאה מרוסיה נחסמו לשנים ארוכות.

מן הראוי לציין במיוחד את חלקה של "הבריחה" בהצלת שארית ילדי ישראל באירופה. הצלת הילדים החלה עוד בעצם ימי המלחמה. ידועה פרשת "ילדי טהרן" – אלף ילדים יהודים שהוצאו עם פינוי הפולנים מרוסיה לפרס ב־1943 והועברו דרך הים לארץ ישראל. עם תום המלחמה באה פרשת 1,500 יתומים של יהדות בסרביה ובוקובינה שנותרו במחנות הגירוש בטרנס־דניסטריה. חלק מהם הועברו לארץ ישראל וחלק נלקחו לבתי ילדים סובייטים ואבדו לנו לנצח.
בפרשת הצלת ילדי ישראל לקחו חלק מוסדות ואישים יהודים בישראל. ההצלה הייתה כרוכה במאמצים רבים ובהוצאות כספיות רבות.

אנשי "הבריחה" ואנשי תנועות הנוער החלוציות בפולין ערכו חיפושים אחרי ילדים יהודים בערים, במנזרים ובכפרים. הילדים שנמצאו רוכזו בבתי ילדים מיוחדים. בסיפורי "הבריחה" ניתנה זכות קדימה לילדים. פעמים רבות הייתה גאולת הילדים כרוכה בתשלומי כסף למשפחות שטיפלו בהם. קשים יותר היו המקרים המרובים, שבהם התקשר הילד לסביבתו החדשה, ספג את שפתם ואת דתם של מאמציו ולפעמים אף היה נגוע בשנאה לבני עמו. נדרשה פעולה חינוכית סבלנית מאוד ואמונה בצדקת מעשה הגאולה.

העברת הילדים חייבה סידורים מיוחדים והייתה כרוכה במאמץ פיסי גדול, בהסוואה והערמה. לא פעם נשאו אנשי "הבריחה" את הילדים הקטנים על כתפיהם. את המשלוחים המכילים ילדים ליוו מדריכים צעירים מבין המעפילים.
"הבריחה" הייתה השלב הראשון והחשוב שגרר אחריו את גל העלייה הגדול שפרץ לארץ עם הקמת מדינת ישראל.

הפואמה הפדגוגית שלי

כאשר הנהלת "יד ושם" כיבדה אותי בהדלקת משואה ביום השואה ה־51, לזכר הילד היהודי שנספה בשואה, עלו במוחי זכרונות ומראות רבים.
נזכרתי בילדים יהודים רבים שהיו חברי למשחק, ללימודים, בגן הילדים ובבית הספר העברי "תרבות" בשבלי, נערות ונערים בתנועת הנוער, במחתרת, בגטו ובמחנה. רבים רבים מהם נספו בשואה.
אך מכל התמונות והמראות עלתה החוויה של המפגש עם עשרות ילדים, שרידי שואה, אחרי המלחמה. המפגש החינוכי, המסע דרך גבולות, השהייה בכפר הנוער בקפריסין והעלייה לארץ ישראל.
כנראה שזו הייתה חוויה אישית מרתקת וחד־פעמית, עליה ספרתי לאנשי "יד ושם", שביימו קטעים מן הסיפור ושידרו אותו בטלוויזיה ביום השואה. בעקבות שידור זה התקיים מפגש עם "הילדים" בקיבוצי נצר־סרני, חמישים שנה לאחר שהגענו לארץ ישראל ונפרדנו.
זו גם ראשיתה של "הפואמה הפדגוגית" הפרטית שלי והמסע האחרון לארץ ישראל.

באוגוסט 1946 התכוננה ממשלת המנדט להנחית מכה ניצחת להעפלה היהודית והחלה פרשת הגירושים לקפריסין. המאבק הציוני הלך והחמיר. בהנהגת התנועה (נוח"ם) החלו דיונים כיצד להיערך לשלב הזה של המאבק. דיונים כאלה התנהלו בכל התנועות הציוניות. בין השאר עלה רעיון לארגן ספינות מעפילים שמספר הילדים שבהן רב. ההנחה הייתה שהבריטים אולי לא יעזו לגרש לקפריסין ילדים יתומי שואה. עם זאת, היה ברור, שעלינו להתכונן גם לאפשרות זו שנגיע בסופו של דבר עם מאות ילדים לקפריסין.
כאשר התחילו לארגן את אניית המעפילים "תיאודור הרצל", הוחלט להוציא מרוזנהיים קבוצה של שמונים ילדים מתנועת נוח"ם. המדריך שלהם הודיע לנו שאשתו בהריון ולא יוכל לצאת איתה לדרך זו.
אני קפצתי על "המציאה" והתנדבתי לקחת על אחריותי את קבוצת הילדים. בשבילי זו הייתה הזדמנות לעלות סוף סוף לארץ ישראל ובדרך ההעפלה. היה לי

חשוב לעלות כמעפיל שמזדהה עם המאבק נגד הבריטים. אמנם, לא ידעתי מה זה גירוש בריטי ומהו מחנה מעצר בריטי בקפריסין, אבל אחרי כל מה שעברתי בשואה הדבר לא הרתיע אותי, אדרבא הייתי נלהב וששתי אלי קרב...
אני גם לא נתתי את דעתי איזו אחריות נטלתי על עצמי, לצאת לדרך כזאת כמדריך ואחראי לקבוצה גדולה של ילדים, פליטי שואה, רובם יתומים שלא הכרתי אותם והם לא הכירו אותי.
הכשרה פדגוגית לא הייתה לי למילוי משימה כזו, אבל התלהבות הנעורים, הרצון העז לעלות לארץ ישראל, התחושה שאני שותף למאבק גורלי על חירותנו ועל קיומנו, מילאו את כל נימי לבי.
כאשר אני קורא עכשיו, כעבור 50 שנה, את המכתבים (ששרדו) שכתבתי לטדיק ז"ל, חברי הטוב וחבר הנהגת התנועה, או ללייבל שריד (חבר יגור, שליח מארץ ישראל), אני יכול לעמוד על הרוח שפיעמה בקרבי וכנראה בקרב חברים רבים וטובים, שותפים למאבק ולדרך.

מתוך מכתב לטדיק 16.2.1947

"... מסרו לי שהוחלט סופית על עלייתי. אתה יכול לשער את רגשות הגיל שמילאו את לבי... מתי בערך תצא העלייה? אני יותר מרוצה לנסוע עם קבוצת נוער... איזה הכנות עושים ביחס לקבוצת רוזנהיים בשטח הכלכלי ו'הרוחני'?"

הגעתי לרוזנהיים ימים אחדים לפני היציאה למסע. המפגש הראשון שלי עם קבוצת הילדים "מעוז" לא היה קל. קודם כל לא הכרתי את הילדים ואני יוצא איתם לדרך קשה ולא ברורה. מולה, המדריך שלהם, הזהיר אותי וטען, וחזר וטען, שעלי להחזיק אותם "ביד חזקה", כי הם עלולים בקלות להתפרע ולהתפרק. אני זוכר, נכנסתי בערב לחדר אוכל רעשני ממוקם בקסרקטין לשעבר. לאחר ארוחת הערב כונסו כ־80 ילדים ונערים. מולה הציג אותי בפניהם כמדריכם החדש שיצא עימם לדרך לארץ ישראל.

"אני זוכר, ערב אחד אתה באת לרוזנהיים ומולה אמר שמעכשיו אתה תהיה המדריך שלנו ותלווה אותנו עד ארץ ישראל" (משה ברונשטיין).
"אני זוכר, שבאת אלינו ודיברת על הדרך הצפויה לנו, הבנות עמדו על קצות האצבעות, מאוד נדלקו עליך... היה לנו משבר לא קל להיפרד ממולה עד שהתרגלנו

אליך. כתבתי אליו מכתב מקפריסין והשוויתי אותו לאבי ז"ל, לרובנו לא היה אבא..." (אברהם יבלונסקי).
"היה לנו נורא מאוד להיפרד מהורים יקרים (לאלה שהיו הורים), ממולה ומהחברה הנשארת. היזלנו הרבה דמעות, אבל שמחתנו הייתה רבה - אנו עוזבים את האדמה המקוללת. בא מדריך חדש אלינו - דודיק, עליו שמענו הרבה, אבל לא היכרנו אותו. אנו מודים למולה שמסר אותנו לידים בטוחות. ערב אחד לפני הנסיעה היה נשף פרידה, נשבענו את שבועתנו הקדושה ובלילה אפל וקר יצאנו לדרך..." (יפה).
"... המפגש שלי איתך ברוזנהיים זכור לי לטובה. לא אהבתי את המשטר הנוקשה שהנהיג שם מולה. ראיתי אותך כאח בכור. מן הרגע הראשון הזדהיתי איתך והאמנתי לך" (מנדל פיין).

גם לי הייתה כלפיו לא פעם תחושה של אח צעיר. מוצאו הליטאי, היידיש הליטאית שבפיו, החוויות מן השואה היו דומות לשלי. תשוקתו ללימודים, האחריות שגילה כלפי חבריו, הרשימו אותי, חשתי שאפשר לסמוך עליו.

"... אני זוכרת שהודיעו לנו שמולה לא נוסע איתנו ומישהו אחר לוקח אותנו. זה היה מן משבר בשבילנו. אמנם מולה היה קפדן אבל מצד שני פחדנו להיפרד ממנו, הייתה מן תחושת קטסטרופה..." (עדינה להב).

"אני זוכרת שערב אחד אמרו לנו, שזה המדריך החדש שלכם, דודיק. ואתה היית צעיר מאוד..." (דבורה גולדפרב).

בסופה של התכנסות החברה בערבים נערך מפקד סמי־צבאי. הילדים עמדו בשורות, עשו כמה תרגילי 'עמוד נוח ודום' וכיו"ב. עברה במוחי מחשבה (תמימה וטפשית), את זה לא אוכל לבצע, כך לא אוכל להמשיך. אינני מסוגל לפקד על מחנה נוער. זה גם בניגוד לאופיי ולטבעי. מאידך גיסא, הרי צריך להחזיק אותם 'חזק', חייבים לגבשם כקבוצה, ללכד אותם חברתית שלא יתפוררו חס וחלילה. בלילות כמעט שלא נרדמתי. הסתובבתי עם מולה בחדרי השינה של הילדים, שמעתי זעקות שבר, אנחות, צעקות מסיוטי לילה, בכי - איזה אי שקט היה באוויר.
בעצם לא הבנתי את גודל המשימה שנטלתי על עצמי ואת האחריות שהוטלה עליי. לא הייתה לי השכלה והכשרה מתאימים ומספיקים למילוי תפקיד כזה.

הצטרכתי לסמוך על חושי, על נסיון החיים שלי ועל תושייתי... ניגשתי למשימה בדחילו ורחימו, אבל בנחישות ובהכרה שעליי לעשות זאת.

באחד הלילות צץ במוחי רעיון, ששחרר אותי מן החרדה שהייתה לי בקשר למפקדי הערב. הרעיון היה פשוט וגם התממש בצורה טבעית מבלי שהילדים ירגישו את ההבדל. לדעתי ההבדל היה משמעותי מאוד.
כל ערב, לפני שהתפזרנו לקראת השינה נעמדנו במעגלים, שלובי ידיים ואמרנו במקהלה מדברת את שירה של חנה סנש: "אלי אלי שלא יגמר לעולם, החול והים, רשרוש של המים, ברק השמים, תפילת האדם."
לימדתי אותם את מילות השיר, את משמעות השיר, סיפרתי להם על חנה סנש, על אישיותה, על מעשה גבורתה ועל סופה. אפשר לומר, שהשגתי כמה מטרות – זה היה טקס התלכדות חברתית של ילדים בודדים ועזובים. האחיזה בידיים, העמידה במעגלים, האמירה המשותפת של כעין תפילה, ביטאו את היחד. נוסף לכך הם למדו שיר עברי, מלים נוספות בעברית וכן שמעו על דמותה של חנה סנש. הילדים קיבלו את "הטקס" בטבעיות.

זו הייתה ראשית דרכי כמחנך הקבוצה. אני הייתי, פורמלית, המדריך של הקבוצה, אבל למעשה שימשתי להם אח בכור, מעין תחליף לדמות האב, חבר וידיד, ובעיקר אדם שאפשר לסמוך עליו. לרכוש את אמונם לא היה קל, כי החיים לימדו אותם כל כך הרבה פעמים שאסור לסמוך על איש, שהעולם מלא רשע ורשעים, שאתה יכול לסמוך רק על עצמך.

את כתבי דיואי ופסטלוצי ואחרים אז עוד לא קראתי. כאשר נכנסתי בשערי רוזנהיים ופגשתי קבוצת ילדים, יתומי שואה, שעליי להוביל בדרך לא דרך, לארץ ישראל, לא העליתי על הדעת שאהפוך במרוצת השנים למורה, למחנך, למנהל בית ספר וליו"ר המזכירות הפדגוגית של משרד החינוך והתרבות בישראל. הניסיון הרחוק הזה, בדרך ובקפריסין, היפרה אותי לא פעם בתפקידי בשדה החינוך בישראל. האתגר שעמדתי לפניו – לגבש 80 בני אדם צעירים לקבוצה שחיה ופועלת על פי ערכים ונורמות חברתיות, בתנאים שנקלענו לתוכם ועם המשא הכבד של העבר, היווה תשתית מוצקה בדרכי לעתיד.

רוזנהיים

מחנה רוזנהיים היה מחנה מעבר. הוא היה במרכז המעבר בין זלצבורג (אוסטריה) לבין מינכן (גרמניה). מחנה זה קלט כ־1200 ילדים. רובם היו יתומים. היו גם ילדים שהיו להם הורים או לפחות אב או אם. ההורים מסרו את ילדיהם בפולין לתנועות הנוער בתקווה כי בדרך זו יזכו הילדים לעלייה מהירה לארץ ישראל. לגרמניה הגיעו קבוצות ילדים עם מדריכיהם בקצב מהיר, ותוך זמן קצר נתאספו בגרמניה כשלושת אלפים וחמש מאות ילדים, בקיבוצי ילדים ונוער. בילדים האלה טיפלו אונר"א, המחלקה לעליית הנוער וועדת קשר בה היו מיוצגות כל תנועות הנוער. בקיבוצי הילדים עבדו 14 שליחים מהארץ ומדריכים, שליחי התנועות החלוציות מתוך שארית הפליטה עצמה.
הואיל ומחנה רוזנהיים היה מחנה מעבר, הילדים שהו שם תקופות זמן שונות. הילדים של חברת "מעוז" שהו ברוזנהיים 3–7 חודשים.
"כל פעם היו מצטרפים עוד ילדים שהביאו ממחנות אחרים. עוד פעם באים ילדים חדשים. זו הייתה הרגשה של איזה מין כור כזה שמתחילים להתבשל יחד כולם... אבל היחד הזה, היינו המון ילדים יתומים וחצי יתומים, היחד הזה נתן הרגשת ביטחון, אתה יודע, כמו אחים לצרה...
ברוזנהיים היינו קבוצה שעברה את המחנות. שם היו ילדים שהגיעו מרוסיה. היו כאלה שהתגלגלו ממש ברחובות. אני זוכרת ילד שהיה מסוגל לשתות חצי דלי מרק, הוא היה כל כך מורעב.
ברוזנהיים הייתי חולה. שכבתי גם בבית חולים. התארגנו לעלייה, לימדו אותנו עברית, זה היה בית, היו לנו חדרים, היו תנאים פחות או יותר אנושיים. אחרי כל מה שעברנו, רוזנהיים היה מלון 5 כוכבים. (עדינה).

[חשבתי לעצמי איזה הבדל בין תיאור זה לבין התרשמותם של השליחים מא"י].

לא היו צריכים הרבה לשכנע אותנו לברוח מאירופה, נמשכנו זה לזה, היינו חברה, זה היה הרבה יותר חשוב מלימודים. שלחו אותנו מרוזנהיים לצרפת. היינו במשאית סגורה ואמא אחת (של משה ברונשטיין) רצה אחרי המשאית וצעקה "מוישלה מיין קינד וו שיקט מען דיר?!" אז זה הצחיק אותי, אבל אחרי שהייתי אמא הבנתי אותה, מה הייתה הרגשתה ששולחים את הילד שלה אל

קבוצת הילדים שהיו ברוזנהיים

מאיר דימרמן ז"ל

הבלתי נודע. אז לא הבנתי את זה.
יש לי ספר זכרונות מרוזנהיים שכל אחד כתב כמה מילים." (חנה).

האמהות או האבות שנשארו בחיים והפקידו את ילדיהם בידינו, ידיים לא כל כך מנוסות ומבוגרות, היו לזה כמה סיבות - הראשונה כלכלית, חומרית. היו להם תנאים חומריים קשים, ללא בית וללא עתיד. הסיבה השנייה - שכנענו אותם שזו הדרך שהילדים יגיעו לישראל. הסיבה השלישית - הילדים עצמם. הילדים ידעו מה הם רוצים, הם הבינו, שאין להם מקום אחר אלא ארץ ישראל."

"קן פלדפינג נוח"ם – תנועה צעירה ובראשיתה היו בתוכה הרבה תנועות שהתפלגו ממנה. תשוקתנו הייתה להמשיך הלאה באחדות חלוצית... הרגשנו, שהקן הוא ביתנו. את כל זמננו בילינו בקן, ארגנו עונגי שבת, הוצאנו עיתון קיר, ניהלנו שיחות ולמדנו שירים. שולמית המדריכה שלחה ארבעה חברים לסמינר, כשחזרו מהסמינר נכנסו לעבודה בקן ועזרו במידה רבה לשולמית. הם הכניסו רוח חיה, ארץ ישראלית לקן. התחלנו לחשוב על העלייה ונסענו לרוזנהיים." (דבורה).

השליחים ראו את רוזנהיים בצורה שונה מראיית הילדים. יהודית, שליחה מא"י, כותבת: "המחנה נמצא בקסרקטין עצום, בתוך בתים גדולים, ארוכים ורחבים, בני 4 קומות – תיבות גדולות מחוסרות כל טעם וצורה... פה הכל עכור... עוד לא ראיתי מקום פחות מתאים לחיי ילדים מן הקסרקטין הזה... הילדים נחמדים. מגיל 5 ועד גיל 17... מה שנחוץ היה כאן זהו בית ילדים, בית, וזה ישנו כאן פחות מהכל... ילדים בלי בית, נערים שחיים בתוך קסרקטין סגור, אוכלים לחם חסד ולובשים מנדבות הג'וינט (אלטע זאכן). מה עליי לתת להם במקום כל זה? על סמך מה עליי לדרוש מהם שינוי? רק ארץ ישראל תציל את הנוער הזה...".

"גן עדן", אמר מאיר כשהגיע לרוזנהיים. "רוזנהיים הייתה התחנה האחרונה לפני קפריסין. אליה הגענו אחרי דרך קשה של נדודים מפולניה. בוקר בהיר ויפה, השמש שלחה את קרניה על השדות המוריקים, האוויר מלא ריחות אביב. מסביב לבלבו העצים. בבוקר זה באנו יגעים ורצוצים מפולניה. נדמה היה לנו, שהטבע הנהדר לא נוצר בשבילנו. לא שכחנו שאנו נמצאים על אדמה רוויה דם יהודי. בכל זאת התעוררה בנו התקווה, שזאת היא רק תחנה שבה צריכים לחיות עד שנמשיך את דרכנו", כותבת יפה.

"לא אהבתי את המשטר הנוקשה ברוזנהיים. התרגלתי כבר לחיים עצמאיים וחופשיים בפלדפינג. המסגרת החברתית הכבידה עליי. הצטרפתי במקרה לנוח"ם ולרוזנהיים. די נסחבתי לכך... הייתי צמא ללימודים, לידע... שהיתי ברוזנהיים כשלושה חודשים עד שיצאתי עם קבוצת ילדים לארץ ישראל, דרך קפריסין...", אומר מנדל פיין.

"ברוזנהיים היינו עושים תרגילי סדר. היינו כל בוקר לומדים שירים, שיחות ואסיפות. היינו קבוצה מאורגנת... טיילנו, אכלנו הרבה שוקולד. מי שרוצה לעלות ארצה, אמרו לנו, צריך ללמוד שירים..." (חנה).

"... מולה היה ברוזנהיים כל ערב עורך מפקד והיינו שרים "תחזקנה" וקוראים "חזק והגשם"..." (דבורה).

"... הילדים ברוזנהיים היו מחולקים לפי תנועות. המטבח היה משותף לכל הילדים וכן מחסן בגדים משותף, היה צריך להרגיל את הילדים שלא יחזיקו מתחת למזרון את הדברים שלהם... הילדים הלכו לבית הספר... היו חופפים את הראשים בנפט, שלא יהיו כינים... בלילות היו הילדים מתעוררים בצעקות זוועה, חלק היו מרטיבים, הייתה תורנות בין המדריכים לסיורי לילה.
לעלייה הילדים נבחרו לפי הגיל. לפני יום העלייה נערך נשף פרידה גדול..." (דורה לייזרין, מחסנאית ברוזנהיים).

"... הייתי ברוזנהיים בערך חצי שנה. למדנו שם קצת עברית. היה שם בית ספר, לא כל כך לפי הגיל, לפי מה שלמדנו. אחרי הלימודים ניקינו את החדרים, היינו מציירים ומקשטים את החדרים... אני הלכתי ללמוד תפירה. היחסים בינינו היו טובים מאוד, לא היו בעיות משמעת..." (שרה גוט).

"... ברוזנהיים התחלנו ללמוד עברית אבל האותיות היו כמו הרוגליפים בשבילי..." (מאיר טננבוים).

"ברוזנהיים התחלתי ללמוד לחיות פחות או יותר חיים נורמליים. התחלתי ללמוד עברית. יש לי דף, שהמורה כתב "טוב" על הכתיבה בעברית. הדף הזה נמצא אצלי עד היום." (אברהם גולדפרב).

דבורה, אחותו, מוסיפה: "ברוזנהיים הייתי שרה ומציגה, ומולה המדריך היה אומר לנו: "איר ווערט שוין פארן אין ארץ ישראל", והייתי בטוחה שאצא בעלייה בלתי לגלית לארץ ישראל...".

"... כשהודיעו לנו שאנחנו נוסעים לארץ ישראל שמחנו מאוד. השאיפה שלי הייתה להגיע לארץ ישראל" (שרה).

רחל כצנלסון (שזר) ביקרה ברוזנהיים. היא דיברה בפני הילדים ביידיש שוטפת ובנימה קרובה ופשוטה. היא הסבירה מה דורשת מהם ארץ ישראל. כשביקשה שישאלו אותה שאלות הייתה שתיקה. לבסוף מכל קצות האולם נשמעו קולות ילדים: מתי נעלה? רחל אמרה להם שעושים את כל המאמצים ובסופו של דבר הם יגיעו.

כל הילדים ציפו לעלייה ולעלייה קרובה, בכל דרך שהיא.

"תכנית היום הייתה:

7–6 – השכמה, התעמלות, רחיצה ונקיון בחדרים.

8–7 – ארוחת בוקר.

10–8 – לימודים.

14–13 – ארוחת צהריים.

19–14 – הכנת שעורים, הכנות למסיבות ולעונגי שבת.
כל אחד היה עסוק בעבודות שונות.

20–19 – ארוחת ערב, אחרי כן שיחות, ובעשר שינה.

בכל שבוע היה עונג שבת. מולה, מדריכנו, היה פותח תמיד את ה"עונג" במלים אלו: "מיט א שבת ווינציקער אין גלות" (שבת אחת פחות בגולה). מולה הפך יער פראי לגן פורח. אנו לא יכולים לשכוח אותו... ביקרו אותנו שליחים מארץ ישראל ותמיד שאלנו שאלה אחת: "מתי אנו נהיה כבר בארץ ישראל." (יפה).

☼

מספר אחד השליחים מא"י: "לא פעם נזדעזעתי בבקרי שעורים בכיתות השונות. התפלאתי על הילדים הלומדים שסבלנות ברזל להם, היכולים לשבת שעה ולהקשיב לשיעור מעין זה. מעטים היו המורים בעלי המקצוע וביחוד מורים

יודעי עברית... עם זאת, לולא שאיפתם הכבירה של הילדים ללימודים ומסירותם של המדריכים והמורים, על כל הליקויים, לא היו מגיעים להישג כלשהו."

☼

"ברוזנהיים חייתי 3 חודשים. הגעתי בראשית 1947. היו שם ילדים מכל הגילים. היו שם פיצעלע וילדים יותר גדולים. פתאום הייתי עם ילדים. פתאום מין בית ילדים כזה. ניסו ללמד אותנו. למדנו שירים עבריים. את השירים כתבתי בלועזית. הכריחו אותנו ללמוד את השירים בעל פה. יש לי עד היום מחברת השירים..." (דבורה אולשנג).

☼

המדריכים החליטו שלקראת עלייתם ארצה על הילדים ללמוד עשרה שירים. בצורה כזו ילמדו קצת עברית ושירים על ארץ ישראל. כל ילד קיבל שירון. בשביל הילדים זו הייתה משימה לא קלה, כי לרובם היה קשה ללמוד שירים בעברית. רבים כתבו את המילים ברוסית או ביידיש.
הודות לידיעת השירים הם הפכו למוקד הפעילויות. הם ישבו על סיפון האניה ושרו, סביבם היו מתאספים אנשים ומצטרפים לשירה.

☼

"... התנאים ברוזנהיים היו די קשים. היו המון ילדים וכולם היו רעבים. זה לא היה רעב ממש, אבל זה היה המינימום שבמינימום. בחדר האוכל נתנו לנו לחם מטוגן. החברה היו גומרים ונעמדים עוד פעם בתור. אני לא כל כך העזתי, הייתי פחדנית. חתיכת לחם מטוגן נחשב אז למשהו משהו... אני זוכרת, שהגיע אלינו ילד נפוח עם בטן גדולה, היה תמיד רעב. התערבו איתו והוא אכל על ידינו דלי מלא מרק. זה לא מצחיק אבל עמדנו סביבו וצחקנו..." (עדינה להב).

☼

"... רוזנהיים היה מחנה גדול, מטבחים וכל השאר... הייתה הרבה פעילות חברתית. זה הכל היה חדש בשבילי. רציתי ללמוד מאוד. היו כיתות, חוגים. זה לא היה בית ספר ממש..." (שמואל מלדונג).

❊

"ברוזנהיים היו תנאים פחות או יותר אנושיים. זה היה בית, היו לנו חדרים. אחרי כל מה שעברנו, רוזנהיים היה מלון 5 כוכבים. יש לי ספר זכרונות מרוזנהיים, כל אחד כתב כמה מילים. החיים החברתיים היו חשובים הרבה יותר מלימודים. לא היו צריכים הרבה לשכנע אותנו לברוח מאירופה..." (חנה בורוכוב).

❊

"ברוזנהיים הייתי 8 חודשים. למדתי שמה מסגרות. הייתה משמעת, הכל היה מאורגן. פעם הגיע הרצפלד וסיפר סיפורים ביידיש, אחר כך התחיל בשירים חסידיים. עשינו גם הצגה "א יידישע מאמע"..." (משה ברונשטיין).

❊

"...עשינו הצגה "די צוואה פון די יידישע מאמע". הופענו במחנות שונים ואני הייתי שם שחקן ראשי. ברוזנהיים ולפני כן בפולניה, התחילו להרביץ לנו ציונות. זה נשאר לי עד היום הזה..." (אברהם ר').

❊

"לילדים שהיו חצי יתומים הבטיחו שאם אנחנו נעלה בעלייה ב' אז לשארית ההורים יתנו לעלות בעלייה לגלית. לי הייתה רק אמא ונורא רציתי לצאת בעלייה ב' ולא להמשיך לחכות..." (עדינה).

❊

"... אבא שלי ליווה אותי עד אולם. אבא שלי התחיל לבכות והחבר'ה צחקו עליי שאמרתי "טאטע וויין נישט". כך נפרדתי ממנו..." (משה).

❊

מספרת חנה בורוכוב: "שלחו אותנו מרוזנהיים לצרפת. היינו במשאית סגורה. אמא אחת (של משה) רצה אחרי המשאית וצעקה: "מוישעלע מיין קינד, ווי

שיקט מען דיר?!" (מוישעלע ילדי, לאן שולחים אותך?!) זה הצחיק אותי, אבל אחרי שהייתי אמא, הבנתי אותה מה היה הרגש שלה ששולחים את הילד שלה אל הבלתי נודע. אז לא הבנתי את זה."

☼

"אמא נפרדה ממני כי רצתה שאהיה בבית ילדים ואתחיל ללמוד. זו הייתה טראומה גדולה בשבילי עד כדי כך, שאני זוכרת שהלכנו ברגל. חשבתי לעצמי, אולי זאת לא אמא שלי, איך זה יכול להיות שאבא נפטר ופתאום היא מוותרת עליי ושולחת אותי. אז לא הבנתי זאת..." (עדינה).

☼

"אני נזכרת איך שנפגשתי עם אבי. זה היה עוד לפני קפריסין. הייתי לבד. באחד הימים, בגרייפנברג (גרמניה), מישהו בא ואמר: "יש מברק בשבילך". "לא, זה לא בשבילי, כי אין מי שישלח לי מברק". נפש חיה לא הייתה לי. מביאים לי את המברק וכתוב: "אבא שלך בא." אבי חזר מרוסיה והתחיל לחפש ברשימות את המשפחה ובאחת הרשימות מצא את שמי שנמצאת בגרייפנברג וכך הוא בא ואני כבר הייתי לפני העלייה. אני בקושי היכרתי אותו, זה ברור. טוב, על הפגישה קשה לספר, הוא לא רצה שאני אסע. הייתה לי מין בגרות ואמרתי לו: אבא, אני עכשיו נוסעת לארץ ישראל, אתה את אמא לא תמצא, היא נרצחה. הוא היה בן 40 בערך, הוא התחיל לבכות ואני נסעתי..." (טובה ס').

☼

נתקלנו בבעיה שאיפיינה את הילדים חצאי יתומים, ההתנתקות מן האב או האם ששרדו. ליתומים המלאים לא הייתה בעיה כזו "אשרי יתום אני...". הילדים שהיו כבר בני 14-16 היו מבוגרים מבחינה נפשית, עצמאיים, עמדו על דעתם ורצונם היה לעלות לארץ ישראל, לחיות בחברה. רובם הגדול העדיפו את חיי החברה ואת החיים העצמאיים, על היצמדות לאב או לאם. עם זאת, הפרידה לא הייתה קלה לשני הצדדים. לעתים הייתה מיוסרת, מלווה בכאב לב, בדמעות ובנקיפות מצפון רבות. הכל קיוו, שבסופו של דבר ייפגשו בארץ ישראל ושוב יתאחדו אך העמידה על דעתם ונחישותם הייתה נחלת רוב הילדים.

גם ההורים - האב או האם - השלימו עם פרידה זו והפקידו את ילדיהם בידינו, ידיים לא כל כך מבוגרות ומנוסות. היו לכך סיבות שונות, מעשיות - הם ידעו ושוכנעו על ידינו, שזו הדרך שילדם יגיע לארץ ישראל ובסופו של דבר הילד נמצא במסגרת אחראית ובטוחה. המצב הכלכלי של רוב ההורים היה קשה, הם חיו במחנות פליטים בתנאים חומריים קשים כשעתידם מעורפל ולא ידוע. לא הייתה באפשרותם לספק לילדים תנאי גידול נאותים. גם המלחמה הארורה עשתה שַׁמּוֹת בקשרים. רבים מן הילדים נפרדו מהוריהם במצבים כל כך קשים וטראומטיים כך שפרידה נוספת, בתנאים הרבה יותר קלים, לא הייתה כל כך קשה.
יש להדגיש, שהילדים עצמם ידעו מה הם רוצים והיו נחושים בהחלטתם לעלות לארץ ישראל, מתוך ידיעה כי אין להם מקום אחר.

"ברוזנהיים עברנו הכשרה לקיבוץ. הייתה לנו מלחמה קשה גם עם ההורים שלנו. הם לא הבינו אותנו, אבל בכל זאת עמדנו במאבק זה, נשארנו חזקים ואיתנים והלכנו קדימה לקראת מטרתנו." (דבורה ג').

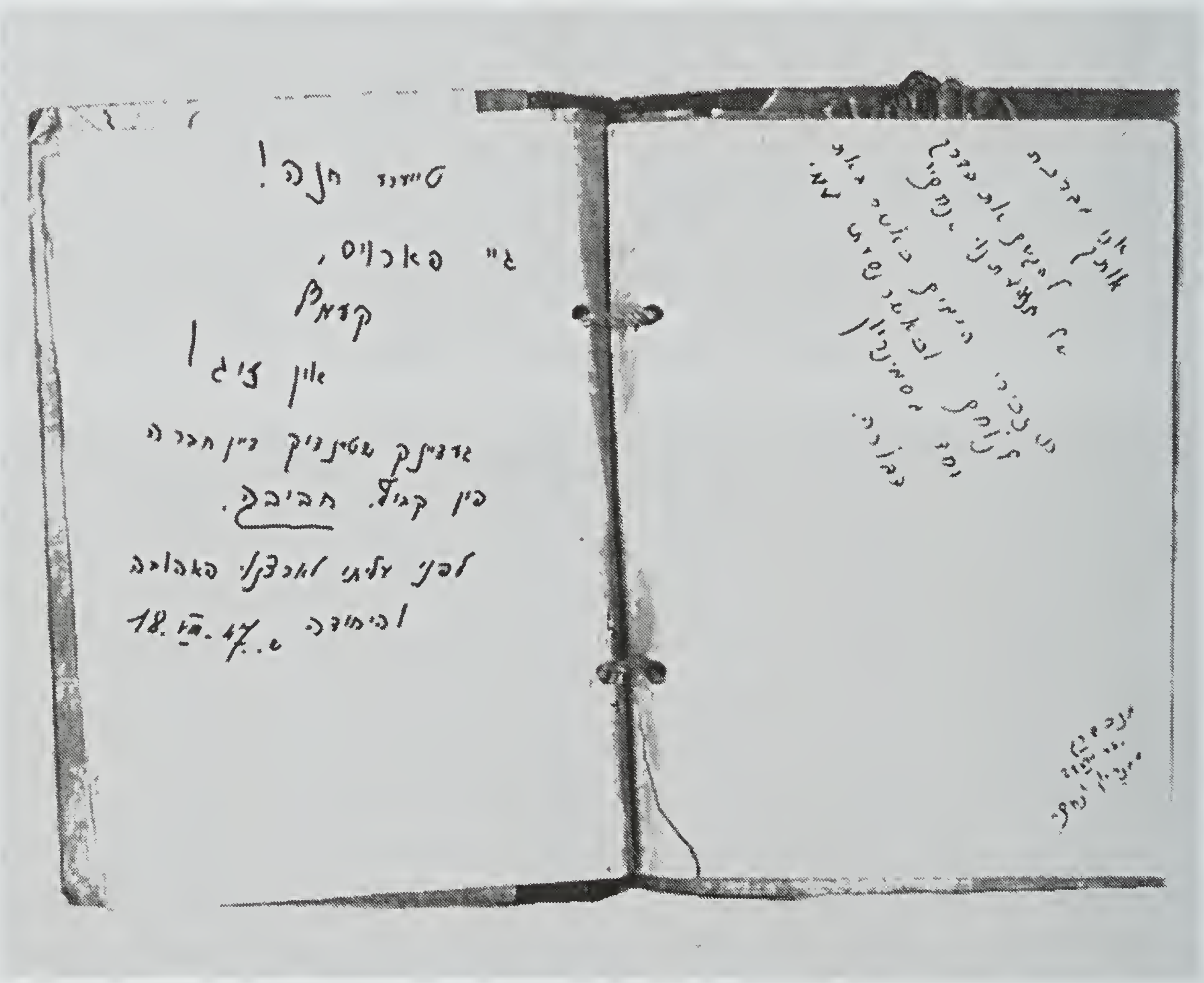
מאידך, אומר מיכאל זלינגר, נציג עליית הנוער בגרמניה, בכנס שליחים בגרמניה ב־13.11.1946: "הטלנו חובות קשים על הילדים, חובת חיים ועכשיו את חובת העלייה... הרגשתי הרגשה קשה ומוסר כליות כאשר באתי למחנה להטיל עליהם את חובת העלייה."

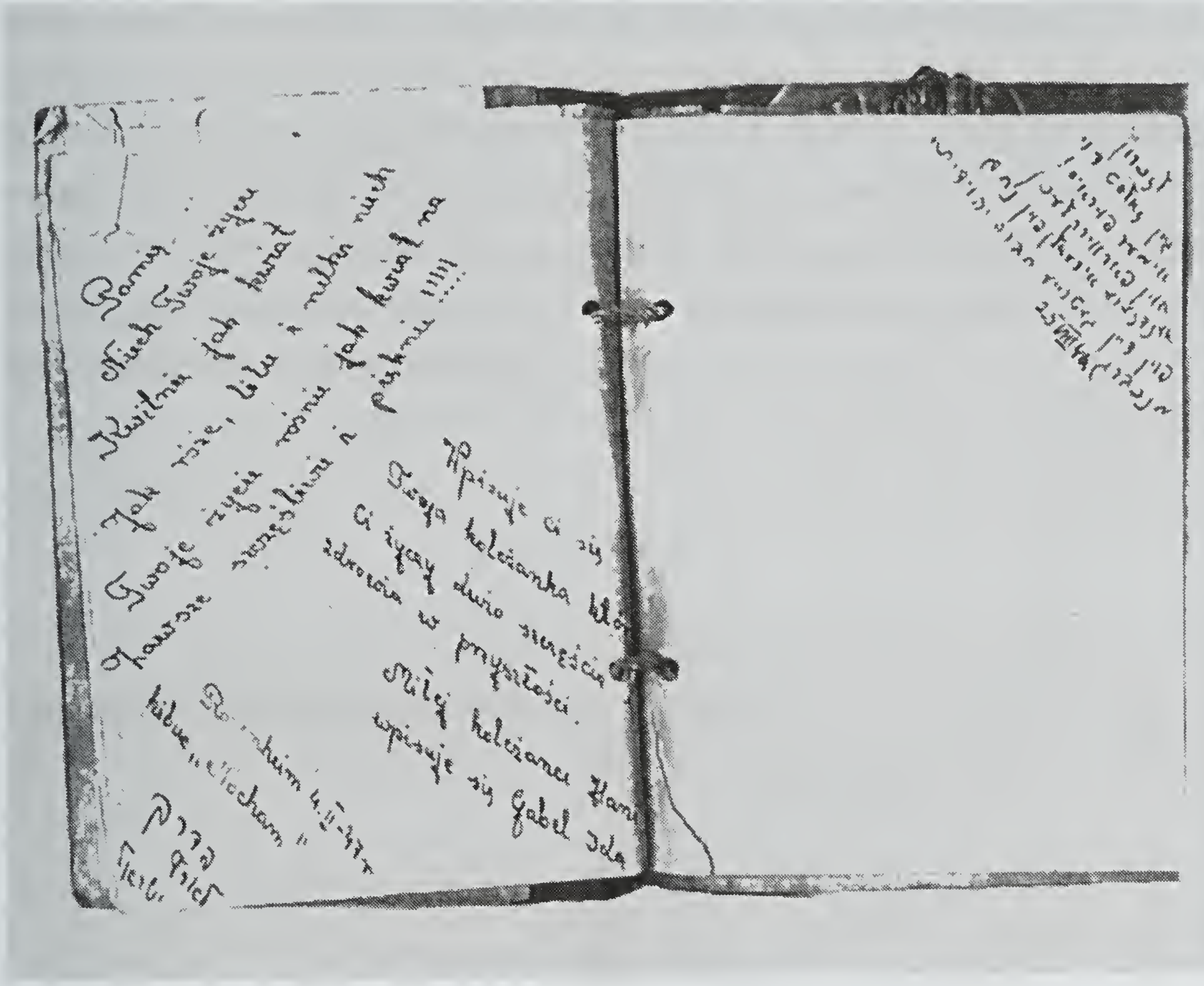
ובעניין המדריכים - "... וקרה נס לילדים ואלה הם המדריכים. אנחנו מבקרים קשות את המדריכים, אבל לא הערכנו מספיק את חבר האנשים הזה, שהם עצמם ילדים אשר לא טעמו את טעם הילדות מעודם והם אשר הצילו את הילדים, והדבר הזה היה לתוכן חייהם הם... הודות למדריכים, המחנות הם חברות ילדים ולא מחנות יתומים והמה נושאים אופי של חברות ילדים בארץ.

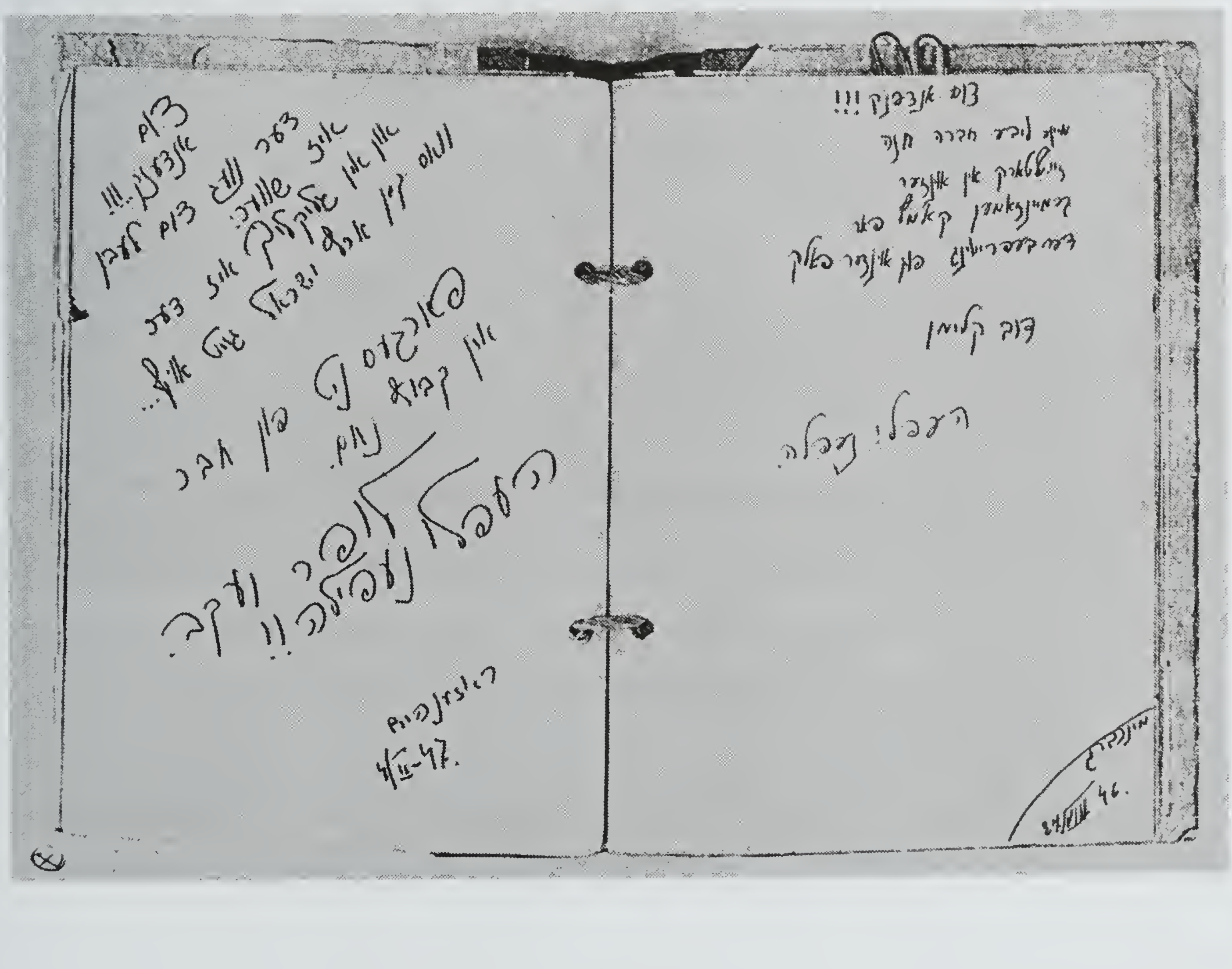
"קשה לדעת מה היה הגורם העיקרי אשר דחף אנשים אלה, המדריכים, לפעולה, בשעה שהם עצמם היו עייפים ויגעים, לאחר שעברו שבעה מדורי גיהינום במחנות ההשמדה והמוות או בדרכים של רוסיה הגדולה. עובדה היא, שכל אותם המדריכים האלמונים בארץ הצילו לנו אלפי ילדים יתומים וילדים ללא ליווי שנתחנכו אחר כך בבתי הילדים השונים.
המדריכים ניגשו בארץ לעבודת הקודש, להקים בית לילדים, תחליף מה לבית הורים וחמימות משפחתית. תוך מסירות, אהבה, התלהבות, כוח אינטואיטיבי,

החלו ביצירת הווי הבתים..." (דוד אומנסקי, ראש עליית הנוער בגרמניה, "עלים", 1948).

המדריכים ותנועות הנוער היו הגורמים שהשפיעו ביותר על מצב בתי הילדים והנוער ועל חינוכם של הילדים, והכשרתם לקראת עלייתם לארץ. יצאנו לדרך במשאיות מכוסות בברזנטים, צפופים ודחוקים, מצוידים בניירות מזויפים, בלילה, בחושך, רועדים מקור, נרגשים אך שמחים לעזוב את גרמניה הארורה ובתקווה, שהנה אנחנו מתקרבים לחוף מולדת.

Pamiątka
Niech Twoje życie
Kwitnie jak kwiat
Wpisuje ci się
Twoja koleżanka która
Ci życzy dużo szczęścia
zdrowia w przyszłości.
Miłej koleżance Hani
wpisuje się Gabel Ida

בדרך לאניה

"... סיפרו לנו שאנחנו יוצאים לדרך, לארץ ישראל, נוסעים בעלייה ב'. אנחנו לא היינו מפונקים, שום דרישות, אתה יודע...
יצאנו במשאית מכוסה בברזנט, אלץ פארמאכט, לא לצעוק ולא לדבר... לכולם היו ניירות מזויפים, לי הייתה תעודה לגיל 65... הגענו לגבול צרפת... קוראים שמות וראו שאנו לא כל כך נענינו. אז באת ועוד מישהו איתך ואמרת לא חשוב העיקר שהגענו ולרדת. זה היה בלילה...

בצרפת נתנו לנו חלב מפוסטר ומתוק. זה היה בשפע וגם לחם היה בשפע. שמה כולנו השמנו, היינו בווילה מבודדת כזאת... אני חושבת שגם למדנו בבוקר משהו... סיפורים, אסיפות, שיחות, שרנו... לא היו בעיות משמעת... אני חושבת שהינו מדברים הרבה על ארץ ישראל, במיוחד איתך..." (דבורה גומפריכט [אולשנג]).

☼

"... אני זוכרת שהעלו אותנו על משאיות ואמרו שאנחנו יכולים לקחת רק כמה קילו. כל הדרך זרקנו בגדים מהמשאיות שיהיה לנו פחות משקל... הגענו לצרפת לוילה כזאת יפה, זה היה מקום נהדר וקיבלנו שם אוכל טוב ולחם ארוך כזה (בגטים)... אני חושבת שגם שם למדנו (היא צוחקת) כל רגע שהיה פנאי אנחנו למדנו..." (רינה איתני).

☼

אני חיפשתי דרכים איך להעסיק אותם ולשמור על המסגרת החברתית. התנאים, תנאי בטלה ואי ודאות, לא סייעו. את הילדים לא הכרתי ממש והם גם לא הכירו אותי. לקראת העלייה על האניה לכל אחד מותר היה לקחת רק 20 ק"ג, כי האניה הייתה עמוסה מאוד וצפופה והבעיה הייתה איך להיפטר מעודף המשקל.

☼

"... נסענו במכוניות משא, בצפיפות נוראה, ישבנו אחד על השני. חילקו לנו פספורטים מזויפים וכל אחד צריך היה ללמוד את השם החדש שלו, את הגיל החדש והמוזר... ישבנו בפחד כזה. חשבנו, שאם אנחנו נשכח את השם או נתבלבל בגיל לא יתנו לנו לעלות לארץ ישראל... ישבנו באוטו וכל אחד שינן את השם החדש... אני זוכרת את המתח, את הפחד הזה..." (טובה סנדובסקי).

❊

"... הדרך הייתה קשה, הכל היה סגור, לא ראית ולא שמעת דבר, נסעת במשאיות סגורות, גם בלילה וגם ביום, אסור היה לך לפתוח ולא לראות ולא כלום, עד שהגענו לאיזה כפר בצרפת". (שמואל מלדונג).

❊

"... כשהגענו לגבול הצרפתי לקחו לנו את התעודות האלה... בכפר הצרפתי הייתה באר עם צפרדעים... ביום היינו יוצאים לטיולים בהרים, שלא נשתעמם, בערבים היינו שרים ורוקדים. ב־1 באפריל 1947 באו ולקחו אותנו. העמסנו את כל הדברים על משאיות ונסענו לכיוון מרסיי... עד שהגענו לאניה "תיאודור הרצל" (משה ברונשטיין).

❊

"בדרך מרוזנהיים עברנו את צרפת, נדמה לי שהיינו ליד מארסיי ואז הגיע אלינו שליח מא"י, מיידי הופמן משפיים, וסיפר לנו על הארץ, בעיקר התעכב על הפרות והתרנגולות וזה היה כל כך לא מעניין, ולנו הילדים שעברו כל כך הרבה בחיים לא הפרות היו מעניינות, רצינו לשמוע דברים אחרים, איך יקבלו אותנו, מה מחכה לנו, לא הבינו בדיוק מה נעשה אצלנו בלב." (עדינה).

❊

שאלתי בראיונות: "מה אתה זוכר מהנסיעה מרוזנהיים לצרפת" - זכרונות מטושטשים, לא הרבה זכור - והרי תיאור של אחד המלווים מיכאל זלינגר:

☼

"עם רדת הלילה נמצאו כבר הילדים מרוכזים במקום אשר שימש כאורווה בקסרקטין גרמני...
מחנות, מחנות מרוכזים הילדים על מדריכיהם העסוקים בבדיקת הציוד, ומתקנים את הקישורים של התרמילים המוכנים על כל ילד, עם כל קבוצה.
באה העת לשנן לילדים את שמותיהם החדשים לדרך, נבדקות הרשימות ומזהים את הילדים לאור תעודותיהם.
עת הפרידה הגיעה, לא ניכרים אותות התרגשות על פני הילדים, עייפים הם לאחר המסע שהביאם הנה. הרושם הוא, כי רגילים הם למסעות אלה ובכלל לתכונה הזאת. הלא זה זמן רב מאוד שהם בתוך מסע מתמיד וממושך, אימתי הוא ייגמר? מתי סוף סוף הם יגיעו לחוף מבטחים?"

☼

אנו עוזרים לילדים לעלות על המכונית, חיבוקים ונשיקות חטופים ומבטים רבי משמעות. אין זמן להרהור, יש לתקן את הכיסוי על המכונית, לבדוק אם סגורות דפנות המכונית ואם כולם זוכרים את שמותיהם החדשים, שניתנו להם לפני צאתם לדרך.
עתה כל ההכנות מושלמות, הנהגים יושבים על דוכניהם ומחכים לאות מעבר לגבול כי יינתן. המפקד, חבר "ההגנה" מהארץ, נתן את ההוראה לצאת לכיוון הגבול. "לנסוע באורות כבויים, להדליק האורות רק בהתקרב לגבול ולא להשיב לשאלות שומרי הגבול, כי אם להפנותם אל האחראי, הוא כבר יענה במקום כולם והעניין יסודר. כאלה היו פקודותיו, קצרות ונמרצות.
באותו לילה עברו בשלום את הגבול הגרמני־צרפתי כל 460 הילדים כשפעמיהם אל הנמל הקטן אשר על יד מרסיי, שם מחכה להם אניית מעפילים שתפליג עימם בכיוון לארץ ישראל.

מתוך מכתבי לטדיק

דרום צרפת, בדרך לא"י, 24.3.1947

"... עבודתי עכשיו נראית לי כאפילוג לנתיב היסורים והצרות של ארץ יציאתי. אני שקוע 24 שעות ביממה בהמון עניינים קטנים וגדולים ולא תמיד אתה רואה את הפרי, אולי אף פעם. הנסיעה עברה בהצלחה ובסדר. התנאים, כפי ששיערתי, היו מאוד לא נוחים וקשים. הילדים סבלו הרבה, אבל התגברו והחזיקו מעמד. הגענו למקום ולנו בלילה הראשון באהלים... ארגנו תיכף ומיד לימודים בשלוש כיתות במקצועות שונים. נעזרתי בשליחים מהארץ שהיו במקום... אני עושה את כל המאמצים להתגבר ולהחזיק את הקבוצה... בדרך כלל לא תיארתי לעצמי שאתקל בכל כך הרבה בעיות וקשיים, אבל אין דבר, צריך לקוות שנעמוד במשימה."

היום, בפרספקטיבה של זמן, עברו מאז למעלה מחמישים שנה, הדברים נראים אחרת. סך הכל היינו בדרום צרפת כמה שבועות ונראה לי אז כאילו זו הייתה תקופה ארוכה. הייתי שקוע בהמון דברים קטנים ולא יכולתי כנראה להרים את הראש ולראות את הדברים אחרת.
הילדים ראו תקופה זו ראייה שונה.

על האניה ל...קפריסין

סְפִינוֹנֶת נִדַּחַת שֶׁבָּכוּ בָּהּ הַרְבֵּה יְלָדִים
נתן אלתרמן

"... זה היה הראשון באפריל כשיצאנו ממרסיי ועלינו על האניה "תיאודור הרצל". לא אכלתי כלום, רק בצל. נתנו לנו שוקולד ממנות הברזל של הצבא האמריקאי. לקחתי שלוש או ארבע חבילות כאלה ואכלתי באותו יום וזה סתם אותי שבועיים... אני זוכר את הצפיפות כמו במחנות. אחד הקיא על השני, לא הרגשתי טוב רוב הזמן... כשהתקרבנו לחופי הארץ צעקתי: הנה חיפה... אתה סיפרת לנו, אם תראו חוף מלא אורות זו תל אביב, אם תראו הר מלא אורות זו חיפה... האנגלים עלו על הסיפון, קבלתי דחיפה מאיזה חייל אנגלי, נפלתי במדרגות, ראיתי את החברה שלנו, הייתי מסוחרר לגמרי, חצי מעולף, מישהו דחף אותי ואני עפתי, הייתי כולי מבולבל. אני לא יודע כמה זמן שכבתי. שמעתי שקוראים בשמי, מי זה היה אני לא יודע, כאילו שמעתי קול מהשמים. עליתי למעלה, מישהו שוב דחף אותי ואני בכיתי נורא. העבירו אותנו לאניות בריטיות והביאו אותנו לקפריסין." (אברהם יבלונסקי־ראובני).

☼

"... אני הייתי עם קבוצת נוח"ם המבוגרת. נקודת הזינוק שלנו הייתה בדרום איטליה, לא רחוק מבארי. העלו אותנו על אניה שנקראה אחר כך "שבתאי לוז'ינסקי". באמצע הים נשבר המנוע והחזירו אותנו, העלו אותנו על "אולואה" שאחר כך נקראה על שם 'חיים ארלוזורוב' ואז העבירו אותנו לקפריסין. כיוון שהייתי ילד יחיד בחברת מבוגרים גדולה העבירו את הילד הזה לכפר הנוער ואז הגעתי אליך..." (יעקב גולדשטיין).

☼

"לפני עלייתי לארץ ישראל אבי נתן לי זוג מכנסי צמר. אני לא נפרדתי מן המכנסיים. באניה ("תיאודור הרצל") שכבתי בצפיפות איומה, היה חום כבד, רק בלילות

הרשו לעלות לסיפון האניה. הייתי כל הזמן עם המכנסיים וכך הגעתי גם לקפריסין." (מנדל פיין).

☼

"... השהייה באניה הייתה קשה. שכבנו בשתי קומות למטה, גם מעלינו שכבו, היה נורא צפוף. האנגלים עלו על האניה, נפלו פצצות גז מדמיע. קיבלנו תחבושות לחות ונחנקנו. הייתה ילדה נכה אלקה. הגענו לקפריסין, הכניסו אותנו למחנה עם גדרות תיל." (רבקה וינברג).

☼

"... יצאנו לדרך. אולם, צרפת, "מעפיל אלמוני", קפריסין... את קבוצת הילדים (15–20) צרפו ל"מעוז", שבאה מרוזנהיים וזאת הייתה הפגישה הראשונה איתך..." (טובה סנדובסקי).

☼

"... ניגשה אלי ילדה אחת (טובה ל') ואמרה: בואי לישון על ידי. אמרתי: אבל לי יש מלא כינים, אז היא אמרה: גם לי. מאז היינו יחד. הלכנו ביחד, תמכנו אחת בשנייה, התחלקנו בפרוסת לחם, כמו אחיות. בגרייפנברג הייתי עד 1947. אותנו הילדים לקחו דרך צרפת באניה "מעפיל אלמוני". היינו צמודות 14 יום על הים, ראינו את החוף מנגד והמלחמה על האניה והגענו לקפריסין." (שושנה פיצ'בסקי).

☼

"...פעם ראשונה שאני עולה על אניה. קיבלתי מחלת ים. כל הדרך לא הרגשתי טוב, אבל כל הזמן היינו בתקווה שעוד מעט נגיע לארץ וזה מה שהחזיק אותנו. הצפיפות הייתה איומה והרגשתי גרוע, אבל כל זה היו דברים קטנים... האנגלים עלו על האניה, זרקנו עליהם קופסאות ובקבוקים והם זרקו עלינו גז מדמיע, העיניים צרבו..." (חנה בורוכוב).

☼

"... אני זוכר, שנסענו במשאיות בלילה לצרפת. הייתה לי תעודה מזויפת, היה פחד. כשבועיים היינו ליד מרסיי עד שעלינו על "תיאודור הרצל". אני זוכר את הצפיפות, הדוחק, היו מקיאים עלי, ל"מיטות" יכולת להיכנס רק בזחילה, בשכיבה, בלילה היינו עולים למעלה לסיפון. אני זוכר את שתי האניות הבריטיות, הן ליוו אותנו. אחר כך זרקו עלינו פצצות גז ואנחנו זרקנו עליהם קופסאות סרדינים. היו כאלה שקפצו למים..." (דוד לאפ).

☼

"... היו לנו תרמילים. כל פעם צריך היה להקטין את משקל התרמיל. צריך היה להיפרד מן המעט שהיה לכל אחד. זה היה נורא. חמש שמלות לבשתי על גופי ולא הורדתי אותן..." (שושנה לאפ).

☼

"... מרוזנהיים יצאנו לכיוון צרפת. יצאנו במכוניות משא... באניה נתנו לנו מקומות צרים מאוד. חצי מטר על חצי מטר. שכבתי ליד בחורה אחת, כשהיינו צריכות להסתובב בלילה היינו מעירות אחת את השנייה. בסך הכל לא היו תלונות, מצב הרוח היה טוב... היינו שרים בעיקר כשעלינו על הסיפון..." (שרה גיט-גל).

☼

"... אני זוכרת שנפטרה על האניה אישה. הורידו אותה לים עטופה עם דגל... כל הזמן ישבתי למעלה כי למטה אפשר היה להיחנק, ושרנו... היינו הקבוצה הכי עליזה, למדנו הרי 12 שירים בעל־פה... כשהאנגלים עלו על האניה, זרקנו קופסאות שימורים עליהם וכל מה שבא ביד. הבנות היו למטה בבטן האניה. אמנם לא היינו מפוחדים כמו מהגרמנים, אבל ההרגשה הייתה לא הכי טובה..." (דבורה אולשונג־גמפריכט).

☼

"... ברוזנהיים אמרו לי: "אתה לא נוסע". "מדוע?" שאלתי. ענו לי: "אתה עוד פספוס, אתה לא יכול לנסוע". הייתי קטן מדי. בכל זאת הצלחתי להתפלח. לקחו

אותנו במשאיות, היה נורא צפוף, נרדמו לי הרגליים...
באניה ירדתי לחדר הדוודים שמה, כי כבר אז היו לי ג'וקים בראש (מאיר עבד כימאי על אניות "צים" והפליג במשך עשרות שנים כימאי וכרב חובל) שאני אהיה ימאי. הילדים צחקו עלי...
...הכניסו אותנו למטה, כל אחד דוחף את עצמו. בפנים היו כמו כלובים כאלה, שכבנו על אצטבאות, לא היו מזרונים, יכולנו להיכנס ולצאת. היינו מקבלים ביסקוויטים יבשים ומים. לא היה מספיק מים, מאוד קשה היה...

...אחר כך כל הקבוצה שלנו תפסנו למעלה על הסיפון מקום ולא רצינו לרדת לכלובים האלה... ברגע שראינו את האורות של תל אביב פתאום האיר איזה פרוז'קטור וסינוור לנו את העיניים. הבריטים עצרו אותנו... התפתח קרב. אמרו לכל הילדים: כל מי שיכול לתפוס משהו יתחיל לזרוק על החיילים הבריטים. היו שם אנשי 'הגנה'. הבריטים התחילו לזרוק עלינו גז מדמיע. רצנו למטה והיה עוד יותר גרוע. הילדים התחילו להשתעל ולבכות. בשלב מסוים הם השתלטו על האניה. קיבלנו הוראה לרדת מן האניה בשקט, היינו ברציף הדלק (כשהייתי בחיל הים הייתי מספר לחיילים: "פה הורידו אותנו הבריטים"). העבירו אותנו בתוך מעבר, הרביצו עלינו די.די.טי והעלו אותנו לאניית הקרב הבריטית. שם נשכבנו, לא היה לי כוח. אמרו לנו שלוקחים אותנו לקפריסין..." (מאיר טננבוים).

☼

"... באניה אני זוכרת שהקאתי כל הזמן והייתי חולה. לא אכלתי רק הקאתי... בימים האחרונים כבר עליתי למעלה והתחלתי לשיר, קמתי לתחייה..." (דבורה גולדפרב).

☼

"... אומר לך את האמת, לי כל מה שהיה שמה לא היה טרגי. לי זה בעצם היה מעניין. היה שמח, הייתי למעלה רק בגופיה, ילד כזה רזה. מה שחיפשתי זה משהו לאכול. והנה אני זוכר, אתה עברת ואמרתי לי: "אברמל'ה אתה עושה טוב". בשבילי זה היה שמח ומעודד... על האניה לא סבלתי ממחלת ים, כשהעבירו אותנו לספינות שלהם, הים היה סוער וכנראה אחר כל ההתרגשות ואז מה זה הקאתי..." (אברהם גולדפרב).

☼

"... הביאו אותנו לנמל, עמדה שם אניה קטנה ואמרו לנו להכנס. היו שם מין אצטבאות. עמד שם בחור ואמר: "פה המקום שלכם, תשכבו פנימה". היה בפנים מחנק, ללא אוויר... כמעט שלא היה אוכל. האניה התנדנדה, הקיאו, היו הרבה ילדים חולים. ילדה אחת צעקה לעצור את האניה, אני לא יכולה יותר. זו הייתה נסיעה זוועתית. אני זוכרת אותך באניה. הסתובבת יחד עם כולם, ניסית לארגן אותנו שאיך שהוא נהיה יחד. היו פגישות והחזקת אותנו קצר, עודדת וניסית להרגיע..." (רינה איתני).

☼

"... ב'תיאודור הרצל' לא יכולתי לסבול את התאים, למעלה ילדים, עושים עליך והכל... כל הזמן היינו בתנועה, על הסיפון, עם שינה בלי שינה, לא חשוב. היינו חבר'ה צעירים. כך עבר הזמן עד שהגיעו האנגלים... את הגזים לא יכולתי לסבול, פשוט..." (שמואל מלדונג).

☼

"...על האניה לי לא היה קשה. לא הקאתי, כל הזמן הסתובבתי בחוץ על הסיפון. תמיד הייתי רעב. בערבים היינו שוכבים על הסיפון ושרים. פתאום אורות מכל הצדדים, כולם עלו על הסיפון, פתחנו בשירת 'התקווה'. אחרי כמה דקות התחילו להתיז עלינו מים ופצצות מדמיעות. אני הייתי תופס רמוני גז וזורק בחזרה אבל אחרי כמה זמן הם עלו על האניה..." (משה ברונשטיין).

☼

"...אני היטב היטב זוכרת את העלייה על האניה. את הפחד הזה ואת המתח... הייתה לי בחילה כל הזמן, הקאתי, נורא רציתי לימון. הכריחו אותי לאכול. החבר'ה כל כך דאגו לי. אני לא חושבת שחברות כזו יכולה להיות קיימת בין אנשים עם עבר נורמלי. הייתה מין אחריות בלתי רגילה אחד לשני, כמו אחים..." (עדינה להב).

☼

"...כשהבריטים עלו על "תיאודור הרצל" והשתלטו עליה, ראיתי זוג עולים משוחחים עם אחד החיילים הבריטים. מסתבר, שהייתה על האניה קבוצת נוער מגרמניה שהייתה בתקופת המלחמה באנגליה והחייל הזה היה שכן שלהם באנגליה..." (מנדל).

☼

אני נזכר איזו תחושה של מתח ופחד הייתה בלבי. בתנאים אלה האחריות לכל הקבוצה הכבידה מאוד. הרי לא הייתי הרבה יותר מבוגר מהילדים ובוודאי לא יותר מנוסה במצבים כאלה. אני חושב על כך היום, כיצד העזתי לקחת על עצמי משימה כה אחראית. אסתר (אשתי) הייתה עזר כנגדי. היא נסכה עליי ועל הילדים כזו שלווה וביטחון. במהומה רבתי, באווירת הפחד והאי ודאות, הלכלוך והצפיפות, היא הייתה כזה מלאך עדין ושקט. כשהבריטים הובילו אותנו לקפריסין יצאתי בראש הקבוצה שלנו. פתאום שמתי לב, שלא כל הילדים אתי, הפניתי את מבטי לאניה השנייה וראיתי על סיפונה את אסתר עם שאר הילדים מקבוצתנו. היא הלכה בשקט, האחרונה, אספה את כל הילדים שהתפזרו בין מאות האנשים שעל האניה ילד אחד, אברהם, כנראה נכנס לארובה ונרדם, חיפשו אותו זמן רב עד שיצא. היא ראתה, כנראה, מרחוק את מבטיי המודאגים, נופפה בידה לאות שהכל בסדר ואני יכול לנסוע קדימה.
אסתר: "היו ילדים בחרדה. מה יהיה? איפה דודיק עם הילדים? אני נשארתי עם הילדים האחרונים. אמרתי לך, קדימה, אני אשמור על הילדים שנשארו. אנחנו נפגש, תהיו שקטים...".

☼

"...לאורך כל המסע אני זוכר את הסיסמה, השבועה, שחזרנו עליה יום יום: "בדם לבנו, באור אמונתנו, בתקוותנו האחרונה, נפרוץ כל חומה נפרוץ ונעלה". זה הרשים אותי יותר מאשר "אלי, אלי שלא ייגמר לעולם" (מנדל פיין).

☼

לא פעם הרהרתי בשאלה - מה ערכה של סיסמה בחינוך. מן ההסטוריה ידוע לנו שהמוני בני אדם הקריבו את חייהם, עלו על בריקדות לאורן של סיסמאות. לרוב המהפכות היו סיסמאות מדליקות שגרמו לאנשים להיות מוכנים להקריב את חייהם עבור מימושן. כך גם בתחום החינוך, ואין כוונתי כמובן לסיסמאות נבובות אלא לסיסמאות חצובות מלב מאמין ועונות על רגשות ודמיונות אנוש. בחושי הבנתי שעליי לקבוע 'מוטו', סיסמה שלאורה נלך. בחרתי משפט מתוך שיר של רחל "מאמץ מאוחד, עקשני וער, האמנם ייבצר לגול את האבן מפי הבאר." המשפט השירי הזה הפך למשפט מפתח שליכד את כולנו, ליווה אותנו בתחנות הדרך שציפו לנו, בדרכים, בקפריסין, וכך גם "בדם ליבנו, באור אמונתנו...", וכן גם "אלי, אלי...". חינוך זה "כתובת אש". הדבר המרכזי בחינוך היא כתובת האש שאנחנו מדליקים ואשר לאורה אנחנו מחנכים. כתובת אש היא במשמעות מסוימת מיתוס. את ההתנסות הזו אימצתי לא פעם בהמשך דרכי כמחנך ואני מניח שהחוויות שחוו אז הילדים הקרינו על המשך חייהם כמבוגרים.

ב־21.4.47 כתבתי מקפריסין לטדיק:

...התנאים ב'תיאודור הרצל' היו גרועים מאוד. מרירות ויאוש בפני רוב המעפילים. מחלת ים. בחברת הנוער היו גילויים של ידידות ועזרה הדדית ומשמעת. בדרך כלל כל הילדים עמדו במבחן זה... לא ימושו מלבי לנצח תמונות הלילה והיום האחרונים על האניה. הים התיכון שקט, האוויר כה צח ונעים, השמים מוארים מירח והמון כוכבים נוצצים. אנחנו מתקרבים לחופי הארץ, מרחוק אנו רואים את אורות תל אביב. כל הסבל והעייפות נגוזו, העיניים רתוקות לאורות הרחוקים. נעשו הכנות להתנגדות, מכינים מקלות, בקבוקים, פחיות קונסרבים. בלב מפעמת התקווה – נפרוץ, נגיע לחוף בשלום. האניה מתקרבת באיטיות ובשקט, איזו הרגשה נהדרת – אתה 10 ק"מ מחוף המולדת. לפתע מגיחות מכל הצדדים אניות מלחמה של הצי הבריטי האדיר. אנחנו מוארים ומוקפים בחיילים חמושים. מהומה, נשמע קול קורא באנגלית לעזוב את הסיפון ולסובב את האניה לכיוון חיפה. שירת התקווה אדירה פורצת מאלפי פיות. כל האניה שרה שירים עבריים, מצב רוח מרומם ואמיץ השתלט על כולם. כל הזמן יראתי את הרגע הזה, מה תהיה עמידתנו? הנחזיק מעמד? ועתה הרגשתי הרגשה של אומץ רוח, של עם נאבק על חייו. השירה לא נפסקה. קריאות ממושכות: פלסטינה, ארץ ישראל.

נתלו פלקטים: חיילים אנגלים התגייסתם לצבא האימפריה להילחם בתינוקות יתומים? ועוד. נשמעה פקודה באנגלית, האניות התקרבו ודחפו את אנייתנו, סילוני מים נשפכו עלינו, זרם פחיות ובקבוקים ניתכו על האניות. נזרקו עלינו פצצות מדמיעות, פניקה, אנשים רצו, דרסו ילדים, אבק מחניק חדר לפה ולעיניים, חנק צרב, נדמה היה שבא הסוף, נחנקים והפצצות עפות. ה'גבורים' האנגלים ניצלו את הסיטואציה וקפצו עם קצין בראשם על אנייתנו. המשכנו להיאבק איתם בגבורה. ללא התרעה התחילו לירות. הרוגים ופצועים נפלו, אנייתנו נכבשה. מה גדולה האכזבה. המרירות, הכעס והשנאה החנוקה לאנגלים (לפרולטריאט האנגלי, השד יקח אותו). לא אכנס לפרטים כי לא יספיק לי הזמן והנייר..."

☼

"...הגענו לחיפה. חיפה שלנו בעוצר. המון חיילים אנגלים מסתובבים בינינו, הוחלט לא להתנגד להעברה לאניות הבריטיות. האנשים היו רצוצים בגוף וברוח. סוף סוף הגענו לקפריסין. באפריל 1947. אחרי מסע ארוך ומתיש, פיזית ונפשית. קפריסין - אי עם חוטי תיל... ואחר כך ראינו אוהלים..." (דוד לאפ).

☼

"... אני הגעתי לקפריסין עם אשתך. אני זוכרת איך אסתר'ל עומדת בחצאית קצרה מוקפת ילדים..." (זהבה ברגמן).

☼

אסתר, אשתי וחברתי לדרך, בשיחה על הימים ההם. עברו מאז 52 שנים. הראיון התקיים ב־25.7.1999

ש: מה את זוכרת מכל המסע הזה?

ת: אני זוכרת, שבאנו לרוזנהיים ומולה ערך מפקד. הילדים עמדו עם סיום המפקד במעגל גדול ואתה, ובעיקר מולה, הסברתם מהי הדרך הצפויה, מהי המטרה, ובאילו תנאים. הילדים היו מאוד נפחדים ונרגשים. הרגשתי שרובצת

עלינו אחריות עצומה. הם היו ילדים צעירים מאוד וסך הכל גם אני הייתי צעירה. אני זוכרת שחשבתי בלבי, איך אני יכולה לקחת אחריות ולהיות אחת מהצוות שיוביל את הילדים.
העלו אותנו על משאיות. לפני שעליתי על משאית בא אליי מרדכי דקל (שליח מארץ ישראל, מאפיקים) וביקש שאסתיר את הדרכון שלו. הסתרתי את הדרכון בתחתונים וכל הזמן הייתי בפחד. סך הכל גם אני הייתי ילדה...
הגענו למחנה ענק בצרפת. את השם כרגע אינני זוכרת, אבל היו שם המוני ילדים. התיישבנו באיזה יער, פרשנו מזון שקיבלנו לדרך והתארגנו לארוחה משותפת. התחלקנו בכל. זה היה כל כך מובן הרצון להתחלק, משהו יוצא מהכלל.
לא ידענו כמה זמן נשהה במקום הזה. אחרי 5–6 ימים נסענו למפגש עם אמא ואחות של דודיק. אני לא הכרתי אותן בכלל, היינו איתן מספר שעות במשך היום. הן פחדו מאוד מן העלייה הבלתי לגלית שלנו. הפחד של אמא גדל כל רגע, ראיתי זאת על פניה. ניסינו להרגיע אותן - אבל אנחנו נגיע לארץ ישראל ונקווה שגם אתן תגיעו וניפגש שם.
ידענו ולא ידענו, שהדרך תהיה קשה מאוד ומסוכנת. השליחים מהארץ, שליוו אותנו, נתנו לנו הרגשה של ביטחון. היינו צעירים והיה לנו ביטחון והאמנו, רצינו להגיע בעלייה ב׳ לארץ ישראל. בזמנו הייתה לנו אישית אפשרות להגיע לארץ בעלייה א׳, אבל בשום פנים לא הסכמנו. ההרגשה שאנו אחראים לקבוצה של 70–80 ילדים נתנה לנו את הכוח, את היבטחון וללא תכנון והיסוס, כפי שזכור לי, לקחנו על עצמנו את האחריות למשימה.
הגיע היום שנאמר לנו שעלינו להתכונן לעלות על האניה. אספנו את הילדים והדרכנו אותם איך לארוז את מעט הבגדים שהיו להם. לכולם היו תרמילים. נאמר לנו שמותר לקחת רק 10 ק״ג כל אחד. לא הייתה התלבטות גדולה כי לא היו לנו הרבה בגדים אבל רציתי להיות בטוחה שכל ילד יקח את הבגדים החיוניים ביותר.

לדרך יצאנו ברגל, דרך עפר. ההליכה הייתה שקטה מאוד, בטוחה מאוד. כל ילד הרגיש את השמחה וקווינו שנצליח להגיע לאניה. אינני זוכרת כמה זמן הלכנו, אבל זה נראה לי שעות. זה היה סך הכל זמן קצר. סוף סוף הגענו לאניה. השליחים מהארץ קיבלו אותנו, על האניה היו המוני ילדים. אני רואה לפני את האניה הזאת ׳תיאודור הרצל׳. היא הייתה מחולקת ל־3 קומות. אותנו הכניסו למטה למטה בקומה התחתונה. כמובן, לא לכל אחד היה מקום בנפרד, זה הזכיר לי את המחנה. שכבנו, ישבנו ביחד זה ליד זה בלי שום אפשרות לשכב בנוחיות

וכל מה שקשור בזה, אבל עשינו זאת בשמחה ובאהבה והאמנו, שהדרך תהיה טובה ונגיע למטרתנו. כל הזמן היינו מוקפים שליחים מהארץ. היו גם שליחים שלא הכרנו ולא ידענו. אלה בעצם שמרו עלינו, כיוונו אותנו, חילקו לנו אוכל ושתייה, צמר גפן ופדים. היינו בדרך כ־16 יום, בתנאים לא תנאים. אני זוכרת את הלחם הקשה שהצטרכנו ללעוס. כל הזמן עודדו אותנו. כשהגענו קרוב לחוף והאנגלים תפסו אותנו פרצה ממש מלחמה. הבנים שלנו זרקו בקבוקים, כל דבר שבא לידיהם, והאנגלים זרקו פצצות גז מדמיע. אז הרגשתי כמה שזה שורף לנו בעיניים. אמרתי להרבה ילדים – תרטיבו את הצמר גפן ואת הפדים ותשימו על העיניים. התנהל ממש קרב כשהאנגלים כמובן ניצחו. היינו על הסיפון, מרחוק ראיתי שהביאו סירות והתחילו להעמיס את האנשים על הסירות. דודיק לקח קבוצה ראשונה ואני אספתי כל ילד. דאגתי שכל ילד יקח את התרמיל שלו. הם רצו הכל לזרוק לים. אמרתי להם: אל תזרקו שום דבר, כי לא יהיה לנו מה ללבוש. פתאום אני רואה שסירה אחת התמלאה ודודיק נופף מרחוק בידו לשלום. בלבי חשבתי, ריבונו של עולם, דודיק נוסע עם ילדים רבים ואני נשארתי עם הרבה ילדים על האניה. הילדים התחילו לבכות, הרגעתי אותם ואמרתי, תראו אנחנו ניפגש. אני מרגישה עד היום הזה איך התגברתי, איך שניסיתי לשכנע אותם ושכנעתי אותם לא לפחד, לא לדאוג, אנחנו ניפגש. לאט לאט הסירה התרחקה ודמותו של דודיק התרחקה וקטנה. אני רואה את זה עד היום הזה לפני. והסירה נעלמה. בינתיים שלחו אותנו לסירה שניה ושוב התחילה המלחמה עם הילדים. הם רצו לזרוק את הכל לים. דאגתי שכל ילד יאסוף את החפצים שלו ויעבור לסירה. הילדים היו ממושמעים מאוד מאוד. מאין אני לקחתי את הכוח ואת הבטחון אני לא יודעת. לקחתי על עצמי את האחריות וזה כנראה נתן לי את הכוח.

הסירה הייתה מלאה מאוד עם ילדים ומבוגרים. הים היה סוער. הרגשתי בחילה ולא היה לי טוב. הילדים הקיאו. לא הראיתי לילדים כמה שאני מרגישה לא טוב. עד שהגענו סוף סוף לפמגוסטה. ירדנו מהסירה. סביבנו החיילים האנגלים. לא התייחסו אלינו בעדינות רבה, שלחו אותנו וזרקו אותנו והאיצו בנו. הגענו למחנה, מרחוק ראינו את האהלים שהילדים עם דודיק כבר הקימו. שמחת הפגישה הייתה בלתי רגילה, חזקה. אמרתי לכם שניפגש ונפגשנו. הגענו למחנה 67, שהיה בעצם מחנה של מבוגרים. יותר מאוחר העבירו אותנו למחנה 65, שהיה מיועד לילדים.

בהתחלה גרנו באוהלים, היה חום אימים. אינני זוכרת כמה היינו באוהל אחד – 15, 20, הרבה ילדים. מה לעשות כזה היה המצב. לאט לאט העבירו אותנו מן

האוהלים לצריפי פח, שם היה עוד יותר חם. השליחים מישראל הרגיעו אותנו, הביאו לנו אוכל, שתייה ומאוד דאגו לנו.
התחילה בעיה של כינים, בעיקר אצל הבנות. לא היו תנאים מתאימים לטיפול בבעיה. היינו יושבות, בעיקר עם הבנות, ופולות את הכינים אחר כך מצאנו נפט. מצאנו 'פטנט' – סחבנו מרחוק, מרחוק, דליים עם מים, מילאנו דוודים עם מים. בלילה העמדנו ילדים לשמור שלא יגנבו לנו את המים, שיהיו לנו מים לחפוף את הראשים ולכבס את הבגדים. הקבוצה שלנו הייתה הכי נקיה. במרפאה ד"ר פאלק והאחות תקווה, בדקו את כל הראשים וקיבלנו מעין אות הצטיינות. הילדים שלנו היו בלי כינים ובלי ביצים בראש. התנאים היו קשים, החום היה חזק, החיים בצריפי הפח. מה לעשות, זו הייתה הסיטואציה. לא הייתה שום תקווה שנקבל צריף־פחון לעצמנו. אני כבר הייתי נשואה. אני אישית סבלתי מאוד מדיזנטריות, קלקולי קיבה, ירדתי במשקל. השליחים הביאו לי רמונים, אורז. ההתנהגות שלהם הייתה יוצאת מהכלל.

דודיק הקים קבוצות לימוד, חוגים, שיחות. הסברים על ישראל, על עתידנו בישראל. יחד עם השליחים קיבלנו תמונה מהארץ. היו מפגשים בערבים, רקודים. בצריף של פח אחד הקמנו מועדון, קישטנו אותו, ניהלנו עונגי שבת. כל שבוע היה עונג שבת. הייתה שירה אדירה, הריקודים היו בחוץ והייתה שמחה בלתי רגילה. לפני כל חג היית מסביר מהו החג ועשינו הכנות יחד עם הילדים לחגוג אותו. התכוננו לישראל והתגברנו על כל הקשיים עד שסוף סוף באמצע דצמבר 1947 הודיעו שהילדים מתחת לגיל 17 נוסעים לארץ ישראל. דודיק ואני היינו יותר מבוגרים, אבל רשמו אותנו כילדים וקוויתי בלבי שנצליח לעבור את המכשול הזה. הילדים דאגו לנו וכל כך שמחו שהצלחנו לעבור את הבדיקות יחד איתם. השמחה שלנו כשהגענו לאניה, השמחה הייתה גדולה מאוד. חשנו ולא חשנו את הגלים של הים הסוער. הגענו לחיפה. ראיתי מרחוק ערבים, הלבוש שלהם היה שונה ממה שהייתי רגילה באירופה. הרגשתי פחד וגם הילדים. סוף סוף ירדנו מהאניה, דאגתי שכל ילד יקח את התרמיל עם החפצים שלו. שוב רשמו אותנו. היינו שלושה ימים בעתלית. שוב בדקו אותנו, ריססו בדי.די.טי. אבל לא איכפת היה לי.

העמיסו אותנו על אוטו גדול ואמרו לנו שאנחנו נוסעים לעמק הירדן, כנרת ואפיקים, לביתנו החדש. השמחה הייתה בלתי רגילה, גדולה, הילדים שרו, היו שמחים מאוד. כשהגענו לעמק הירדן ראיתי את השדות מושקים בממטרות. זו

הייתה תמונה ממש פסטורלית. בחיים שלי לא ראיתי ממטרות. בירידה לכיוון טבריה התגלה לפנינו כל הנוף המקסים. הרגשתי התרגשות בלתי רגילה. כל מילה שאני אתאר תהיה דלה לתיאור הרושם והתחושות שלי. לא ידעתי במה קודם להסתכל. זה היה רושם עמוק עמוק, לעומת זאת הבלתי ידוע די הלחיץ. הגענו לקבוצת כנרת. הביאו אותנו ישר לחדר האוכל וכיבדו אותנו. כל אחד קיבל חצי אשכולית קרה וסוכר למעלה, זה היה המאכל הטעים והמרענן ביותר. פשוט קשה להאמין איזה טעם טוב ואיזו קבלת פנים. בקבוצת כנרת בעצם חילקו אותנו. זאת הייתה טרגדיה כי במשך כל התקופה הזאת מאוד התגבשנו, מאוד התקשרנו ובכנרת נאמר לנו, שלא יכולים לקלוט את כולם וזו הייתה טרגדיה לכל אחד ובמיוחד לדודיק ולי. איך שהוא התגברנו, כי לא הייתה ברירה, הם לא יכלו לקלוט אותנו. חלק נשאר בקבוצת כנרת וחלק עבר לאפיקים. ההתאקלמות הייתה מאוד לא פשוטה. למרות שזה היה סוף דצמבר אבל היה חם, הכל בלתי ידוע, מעורפל. הם עשו כמיטב יכולתם להקל עלינו, אבל אני הרגשתי כל כך הרבה חדש הצטרכנו לקלוט, יש הבדל עצום בין המציאות שאתה נפגש איתה לבין מה ששמעת וסיפרו לך. כל הזמן גם חשבתי על הילדים, איך הם מתאקלמים, איך אפשר לתמוך בהם, לעודד אותם, להקל עליהם, להסביר להם. לא קיבלנו בגדים ומזון בהתאם לגילנו, לא היה ברור מה יהיה.

בקפריסין – הכנסת את כולם למשטר של לימוד. לימדת אותם, עברית בסיסית, ציונות. היו שעות של פעילויות, חוגים, כביסה, רחיצה וכיו"ב, בערבים – שיחות, ישיבה במעגלים, שירה. לפני השינה קראת להם ספרים, סיפורים. אתה היית הכל שלהם, מורה, מחנך, תחליף לאב ואח, אני השתדלתי לא להתערב בדברים רוחניים שניהלת. לא היו מחלות, דאגנו לתזונה נכונה ולנקיון.

היו גם בירורים עם ילדים שלא התנהגו בהתאם למקובל, הם סך הכל היו ילדים. היו שיחות חברה והסבר, בעיקר היה טיפול אישי על ידך. אני התמסרתי יותר להיגיינה של הבנות, ניהלתי שיחות איתן ונתתי גם דוגמה אישית מה ששייך להיגיינה ולנקיון.

הילדים היו ממושמעים מאוד, הם השתדלו מאוד ורצו להיות בסדר. עברנו דרך קשה ואחר כך השהייה הממושכת בקפריסין, בתנאים ההם, אפילו לא תנאים של פנימיה מסודרת והם היו ממש בסדר. אנחנו היינו רק איתם. כל מה שעשינו זה רק למענם והם פיתחו תלות בנו. תמיד היינו אומרים כשהמצב רוח היה ירוד, עוד מעט נגיע, עוד מעט נגיע, ואני חושבת שזה מאוד השפיע עליהם. (אסתר).

❊

קטעים קצרים ממכתביה של אסתר לטדיק, 7.7.1947.
כותבת אסתר במכתב לטדיק (בגרמנית):

"... בחוסר סבלנות ציפינו למכתבך. לאט אני מתרגלת לאקלים הקשה. האנשים במחנות מסתובבים בבטלה ובחופשיות יתר... דודיק ואני מקדישים את כל זמננו לילדים. אני מקדישה תשומת לב רבה למחסן הבגדים ולעניין הבריאות וההיגיינה. כל יום דודיק מלמד אותי עברית ואני מתקדמת. אני משתדלת למלא את יומי בפעילות. אני גם משתתפת בחוג לציור. טדיק, עצה ידידותית, כאן קשה מאוד וחבל שתבזבז את כוחותיך ואת מרצך על דרך זו...".

21.8.1047:

"... אנו מצפים לאות חיים ממך... אני מקווה שאתה לא על 'האקסודוס'... כתוב לא רק על ענייני התנועה אלא גם על מצב בריאותך וחייך האישיים. אנחנו ממשיכים בעבודתנו, השבוע יוצאים 16 ילדים לארץ, זו קרן אור קטנה לחברה, תקווה לעתיד...".

וכך תוארה 'תיאודור הרצל' מן הצד של ישראל:

כ"ח ניסן תש"ז, 15.4.1947
לפנות ערב נפסקה התנועה בעיר, נסגרו בתי הקפה, בתי הקולנוע והתיאטרונים. תושבי תל אביב עצורים בבתיהם ומביעים בדרך זו את מחאתם נגד גירושם של מעפילי 'תיאודור הרצל' וה'טיפול' המיוחד בהם על־ידי מלחי הוד מלכותו בים. אניה זו ובה כ־2,700 עולים, הגיעה לחופי הארץ בעצם מסע ההשמצה נגד ההעפלה, שפתחה בו הממשלה בימים האחרונים ואין תשובה נאה יותר מאניה זו שהופיעה סמוך לתל אביב, עם פתיחת עונת הדבות והזיופים של מנגנון ה"לייבור".
'תיאודור הרצל': בעזרת גזים מדמיעים ויריות מנשק אוטומטי על המעפילים הצליחו מלחי הצי הבריטי להשתלט על האניה שחתרה אל חוף תל אביב. קציר הפעולה המפוארת של הצי הגיבור הוא 16 פצועים ו־2 הרוגים.

הפצועים מספרים, כי בשעה 9 בלילה התקרבה אניית משחית, כשאניית המעפילים הייתה במרחק 8 מילין מחוץ תל אביב. אנשי הצי פנו אלינו באמצעות רמקול ושאלו ראשית כל לרב החובל, אך אנו ענינו בשירה. השתררו רגעי שקט ומתיחות. אנייתנו הדלה עמדה מול אניית המשחית המפוארת. בינתיים הופיעו עוד שתי אניות משחית באופק. אניית המשחית התקרבה אלינו עד שהיא נתקעה לתוך צלעות ספינתנו. שני מלחים בריטיים קפצו על גשר הפיקוד שלנו. נסינו לגרשם אך מיד הומטר עלינו מטר פצצות מדמיעות מאניית המשחית וניתכה עלינו אש מנשק אוטומטי. על התקפה פתאומית זו ענינו בנשק היחיד שבידינו - בקבוקים וקופסאות שימורים. שלוש שעות נלחמנו בקבוצת המלחים שניסו לעלות על ספינתנו. רק קרוב לחצות יכלו לנו אנשי הצי בפלסם להם דרך תוך יריות ומכות באלות לתוך המון הנשים, הילדים והגברים שעמדו בצוותא כחומה על סיפון האניה.

אנשי הצי שאלו שוב לרב החובל ולחבר המלחים, אך מצאו רק את המכונות השבורות של האניה. אותנו - את הפצועים - העבירו לאניית משחית. באנו לחיפה, 2 מחברינו נהרגו בשעת ההתנגדות. דיברו גם על העברת נשים וילדים בלב ים לאחת מאניות המשחית.

מספר המעפילים באניה 'תיאודור הרצל' הוא 2,700. ברובם נשים וכ־300 ילדים מכל ארצות אירופה. האניה הפליגה בראשון באפריל מאחד מנמלי דרום אירופה תחת דגל הונדורס.

בעגון האניה ליד המזח נשמעה קריאה באידיש: "זאל לעבן דאָס אידישע פאלק!" וקריאה בעברית: "בוז לממשלת באוין!" אחר זה צעקו המעפילים: "שני הרוגים נמצאים באניה" בהחזיקם מול הקהל גוויות שני ההרוגים, לבושים בגדי חאקי ועטופות דגלי תכלת לבן. "אתם הרגתם אותם!" צעקו המעפילים באנגלית ונשמעה קריאה באנגלית מופנית לאנשי הצבא. פרצה שירת "התקוה".

אותה שעה עזבו המלחים את האניה ואת מקומם לקחו החיילים האנגלים לבושים מדי קרב ומצוידים באלות ואלונקות.

"תיאודור הרצל" הגיעה לנמל ב־9:25 לפנה"צ. מולה עגנה שולת המוקשים. מאניה זו נשמעו פקודות באנגלית. לעתים תכופות נשמעו הדי פצצות עומק שנזרקו לים כדי למנוע, כנראה, פעולות חבלה. אניית המעפילים מניפה דגלי תכלת לבן. ב־9:30 פרצה שירת "התקוה" וכתובת אנגלית על בד באותיות שחורות מתנוססת מעל לאניה: "הגרמנים הכריתו את משפחותינו ובתינו אל תכרתו אתם את תקוותנו". על שלט שני באותיות על רקע שחור: ספינת "ההגנה" 'תיאודור הרצל'.

"... בפולין, באוקראינה ובליטא ישנם כיום אלפי ילדים יהודים אצל הגויים.

רבים מהם לא יחזרו אלינו לעולם. בפולין הצלחנו לגאול כ־300 ילד. גייסנו אנשים שהתלבשו כגויים וגויות. הלכו לכפרים ובלשו, ותוך סכנה מצאו הרבה ילדים יהודים בכפרים. צריך לדעת שהילדים היהודים שנשארו בידי הגויים יהיו בעתיד פורעים ביהודים. האנטישמיות ניטעה עמוק בנפשם. צריך לעמול עמל רב כדי לעקור את הרעל שהגויים החדירו בהם. שמעתי מפי אב אחד שבא לגאול את בתו אשר הסתיר אצל גיסה שלו שהתנצרה. הבת טענה שאינה רוצה לחזור אליו כי היא שונאת יהודים ואת עצמה. היו לא מעט ילדים שניסו לברוח בחזרה אל הגויים, ילדים אלה התקשרו אליהם ואינם רוצים לדעת על יהודים. הגעתי לילדה שהחביאו אצל גוי. באנו לקחת אותה והיא אמרה לי בפשטות – אני הייתי יהודיה, בת להורים יהודיים, אמא שלי הלכה לכבשן ואבא שלי נורה. למה שיהיה גורלי כגורל אבי ואמי? תולדות כל ילד עברי זוהי הסטוריה בפני עצמה, לא אספר על כל הדברים שנתקלתי בהם.
באניה "תיאודור הרצל באו כ־50 ילדים כאלה. ביניהם ישנה ילדה אחת שעמדה בארון של גוי במשך שנתיים תמימות. הוא החביא אותה בארון. הילדה חולת ריאות ולב, ורבים כאלה. על ילדים כאלה עבר כל כך הרבה. בקיבוצי הילדים שלנו טיפלנו בהם באהבה ובדאגה מרובה".

מתוך דו"ח של לייבל גולדברג (לוי שריד) שליח מארץ ישראל בפגישת שליחים חברי מפא"י בת"א, 17 באפריל 1947.

NATION UNKNOWN—continued
ILLUSTRATED—May 24, 1947
ed when Theodor Herzl was outside territorial
anger of interception. It was good to be in
e breezes and away from the hot, stuffy holds

קפריסין

בתחילת אוגוסט 1946 החליט הקבינט הבריטי, אחרי היסוסים, על גירוש העולים הבלתי לגליים לקפריסין, מבלי לחשוב מה ייעשה בעתיד לאלפי הפליטים אשר יגורשו לשם. ההנחה של החלטה זו הייתה שזה ירתיע את המעפילים להמשיך בהעפלה. למרות הגירושים והמעצרים המשיכו המעפילים להפליג לארץ ישראל, מתוך אמונה כי גם אם יגורשו ממנה, בסופו של דבר לא תהיה לממשלה הבריטית ברירה אלא להתיר את כניסתם לארץ ישראל.

עם התחדשות ההעפלה הוברר בעליל, כי מדיניות הגירוש לקפריסין נכשלה, אבל הממשלה הבריטית לא יכלה כבר לסגת ממנה לאחר שהפכה לעובדה פוליטית, בלי לאבד מיוקרתה או מבלי להציע הצעה אלטרנטיבית.

גירוש המעפילים היה אחד האמצעים העיקריים בידי הממשלה הבריטית במלחמתה נגד העלייה הבלתי לגלית, אבל היא לא הצליחה לשים קץ לזרם העלייה הבלתי פוסק של המעפילים. העסקת ספינות הצי ברדיפה אחרי ספינות המעפילים ולכידתן, גרירת נוסעיהן למחנות המעצר בקפריסין וריתוק אלפי חיילים לשמור עליהם, עלו לממשלה הבריטית בממון רב ובאובדן יוקרה בזירה הבין לאומית. בדיעבד מסתבר, כי למלחמה חסרת תכלית זאת, הייתה השפעה מצטברת שהמאיסה על הבריטים את שלטונם בארץ ישראל וזירזה את החלטתם להחזיר את המנדט לאומות המאוחדות ולהוציא את כוחותיהם ממנה (בוגנר, אי הגירוש).

ההנהגה הפוליטית של היישוב היהודי בארץ ישראל ראתה בעלייה הבלתי לגלית בראש וראשונה נשק מדיני במאבק על עלייה חופשית ודרך להשגת יעדים פוליטיים. מסיבה זאת לא הכירה הסוכנות היהודית מלכתחילה בלגיטימיות של גירוש המעפילים מהארץ וניסתה להכביד ככל האפשר על השלטונות הבריטיים בביצוע מדיניות הגירוש, גם כשהדבר פגע לעיתים במעפילים עצמם. ההנהגה הפוליטית ביישוב דבקה בקו מדיני זה לאורך כל תקופת הגירושים.

מאחר שהסוכנות לא הכירה בגירוש ולא היה לה כל מעמד רשמי במחנות קפריסין, נוח היה לה מבחינה פוליטית וכלכלית להטיל את כל הטיפול הסיעודי בגולים על הג׳וינט, ארגון סעד אמריקאי. הקו שהנחה את הג׳וינט בפעילותו בקפריסין, כמו במקומות אחרים, היה שיש לעזור ליהודים השרויים במצוקה באשר הם, מבלי להירתע מקשיים פוליטיים. הג׳וינט שיתף פעולה עם הסוכנות היהודית. למעפילים הייתה תקופת הגירוש בקפריסין שלב אחרון במסעם הארוך לארץ ישראל. רוב

המעפילים נמנו על הגרעין הציוני הקשה בעל התודעה הלאומית הברורה, בקרב שארית הפליטה. הם נקלעו למחנות קפריסין לא באקראי אלא מפני שבחרו בדרך העלייה הקשה - ההעפלה - מתוך ידיעה ברורה שסיכוייהם להסתנן ארצה מבלי שייתפסו, קלושים ביותר והם עתידים להיות מגורשים לקפריסין לתקופה ארוכה. מבחינה זאת ראויים מעפילי קפריסין להימנות על העליות האידיאליסטיות מלפני קום המדינה.

קפריסין הייתה תחנתם האחרונה של המעפילים לפני כניסתם לארץ, אחרי שעשו דרך ארוכה ומתישה ששיאה הייתה ההפלגה בים - כשלעצמה מבחן פיסי ונפשי קשה.

בקפריסין כבר הייתה עלייתם לארץ מובטחת.

☼

"הרושם הראשון מקפריסין היה רע מאוד. גדרות תיל והגשר הזה באמצע. הגשר הזה היה בדיוק כמו בגטו ורשה. מפחיד. הפחונים האלה העגולים..." (רינה איתני).

☼

"... כשבאנו לקפריסין חילקו לנו תפוזים. זה היה התפוז הראשון שאכלתי בחיים שלי והיה לזה ריח כל כך טוב..." (אברהם גולדפרב).

☼

"...הגענו לקפריסין. אתה זוכר שגנבו לנו אוהל ונשארנו לישון בלי אוהל. מן האהלים עשו גם בגדים... בהתחלה היינו במחנה 64 ואחר כך עברנו למחנה 65 (כפר הנוער), שם קיבלנו את הצריפים האלה, הפחונים החצי מעוגלים..." (מאיר טננבוים).

☼

"בקפריסין בימים הראשונים היה קשה מאוד. הייתה אכזבה קשה. שוב גדרות תיל, שוב צריפים, שוב מחנה. זה עשה לי רע מאוד. הייתה הרגשה איומה... אבל פה אתה כבר היית בתמונה. אתה עזרת לנו להתארגן, להתאושש. אנחנו חיינו שוב עם תקווה. מתי שהוא זה ייגמר. הם לא ישברו אותנו..." (חנה בורוכוב־גולני).

❊

"... המפגש הראשון שלי עם קפריסין היה מדהים. נכנסתי לדפרסיה. היו בקבוצה ילדים ששרדו מאושוויץ וראיתי שהם התחילו לבכות..." (אברהם יבלונסקי).

❊

"... בבוקר הגענו לקפריסין. הביאו אותנו למחנה. חילקו לנו אהלים. הקמנו את האהלים וזהו. קיבלנו תפוזים גדולים כאלה..." (משה ברונשטיין).

❊

"... בקפריסין הגענו לאהלים. התחלנו להתארגן. הבנות גרו בצריף ענק כזה, מפח, והבנים בשני. היה מלא וצפוף. אתה התחלת לחלק תפקידים..." (דבורה גומפריכט).

❊

יוסף אופין מאפיקים, *שליח מהארץ לקפריסין כותב בין השאר:*

"... כמה דומים קווי האופק, כתמי השמים וצבעי הנוף, לארצנו – אך מה זרים ותפלים החיים של ששת אלפים וחמש מאות המעפילים מוכי הגורל אשר רובם זה שנים לא ישנו במיטה לבנה, לא אכלו לשובע והיו נרדפים. במחנה הגדול ורחב הידיים מתהלכים אנשים המומים, ערירים, החיים מקצבה של נכרים, לבושים בגדים העשויים בד אהלים... כמה געגועים וכלות הנפש לארץ...".

"בקפריסין וגם בכפר הנוער אתה רואה לפניך תמונה של מחנה ריכוז אמיתי על כל תנאיו המביישים והבלתי ראויים לאנוש. כל המאמצים הראויים להערכה לשפר את תנאי החיים בכפר הנוער לא יוכלו לטשטש את הרושם הזה..." (מתוך דו"ח של משלחת רופאים 23-28.6.47).

"קפריסין הוא אחד הנסיונות של בריטניה לנוון ולהחריב את שארית הנוער הציוני, כותב אני באחד ממכתבי לטדיק. מאמצים כבירים דרושים לעמוד נגד מזימה זו... אנחנו יושבים כאן סגורים באי קטן מאחורי גדרי תיל. אין שום מגע עם העולם

החיצוני. האנגלים משתדלים לסגור יותר ויותר כל קשר...
מחנה אופייני לנוסח הקצטי. אהלים, גדרות, חוסר ארגון..." ארגאניזירן" - המילה הכי פופולרית. מי שחוטף מיטה או אוהל יש לו. סחיבות, גניבות, בטלה, ניוון נפשי. גם התנועות החלוציות מתנוונות, ישנה עזיבה בקיבוצים, כמיהה לפינה פרטית. בקרב האנשים מרירות, אכזבה ויאוש...".

כפר הנוער בקפריסין

כפר הנוער בקפריסין היה תופעה ייחודית וחד–פעמית. זה לא היה כפר במובן המקובל של המילה. זה היה פשוט אחד ממחנות הריכוז הבריטים לנוער יהודי בקפריסין. בתוך גדרות תיל של מחנה ריכוז עברו במשך קרוב לשנה כ־2,000 ילדים ובני נוער, שאשמתם היחידה הייתה רצונם להגיע לארץ ישראל.
עם בוא אניית המעפילים 'תאודור הרצל', גדל מאוד מספר הילדים והנוער. כפר הנוער קלט במשך הזמן את כל בני הנוער שהגיעו באניות מעפילים. הוא התקיים במתכונת זו כעשרה חודשים, עד דצמבר 1947. התפתחות וגידול כפר הנוער נקבעו על־ידי תנועת ההעפלה.
המבנה של כפר הנוער היה פדרציה של תנועות נוער. קבוצות הילדים הגיעו לקפריסין במסגרת תנועת הנוער שאספו אותם אחרי השואה. התנועות העניקו לילדים בית ויחס אנושי, דאגו לצרכים הגופניים, הכניסו אותם למסגרת מסודרת פחות או יותר והבטיחו להביאם לארץ ישראל. הצטרפותם של בני נוער אלה לתנועה מסוימת ולקיבוץ הייתה על פי רוב מקרית ולא על בסיס אידיאולוגי.
נציג הג'וינט בקפריסין, לאוב, מספר בין השאר, אנקדוטה שמדגימה את הפוליטיזציה היתרה של הקיבוצים: באניית מעפילים אחת הגיעו לקפריסין מאות מעפילים וביניהם ילדים רבים. לאחר שהם עברו את החיפוש הראשון על־ידי הצבא הבריטי, הם מתייצבים בפני ועדת קבלה ששואלת שאלות מן הסוג – מה השם, מאין באת, שם אביך וכיו"ב. עובר ילד קטנצ'יק, בן 8, מה שמך? אומר משה'לה: אינני זוכר ולאחר ששואלים אותו את כל השאלות אומר הילד: "און איר זאלט וויסן איך בין פון די לינקע פועלי ציון שמאל... (ושתדעו, אני שייך לשמאל של פועלי ציון שמאל...)".
שלטונות הצבא הבריטי לא העניקו לילדים ולנוער שבמחנות קפריסין שום פריבילגיות ותנאים מועדפים על אלה של המבוגרים. עיקר המאבקים עם שלטונות הצבא התמקדו בדברים אלמנטריים כמו אספקת מים סדירה, אספקת תרופות

וכיו"ב. הבעיות הרציניות ביותר היו בעיית המים והחשמל. בעיית המחסור במים מחריפה במיוחד בחודשי הקיץ, כי במחנה לא היו עצים ולא היה צל. באחד המחנות היה ציור שצייר מדריך אחד – מחנה מגודר בגדרות תיל דוקרני, ויהודי מסתכל על הגדרות ומעיר: אין חדש תחת השמש. עם זאת, החיים בכפר הנוער היו חיי נעורים תוססים, פעילות יזומה, לימודים, מסיבות, חגיגות וכיו"ב. הילדים והנערים הצעירים לא חשבו ברצינות על עתידם וגילו חיוניות רבה ומורל גבוה, למרות הקשיים והתנאים של מחנה. המטרה העיקרית הייתה להעסיק את הילדים כדי לצמצם את בעיית האבטלה והשעמום ששררו במחנות. הדבר הדחוף ביותר היה להקים מערכת לימודית כלשהי. כדי ליצור כיתות לימוד היה צריך לצופף את הילדים בצריפי המגורים, או לאלתר מקומות לימוד בין הצריפים. לא הוקצה שום ריהוט כמו ספסל, שולחן או לוח קיר. השולחנות והספסלים המעטים נדדו מחדרי האוכל לכיתות הלימוד וחוזר חלילה. חלק מן הילדים נאלץ לשבת על הרצפה או על האדמה ולהחזיק את המחברת, במידה שהייתה, על הברכיים. בהתחלה גם ספרים כמעט שלא היו, כל ילד קיבל מהג'וינט 2–3 מחברות לחודש ועיפרון אחד לחודשיים. במשך הזמן שלחו מהארץ ציוד לימודי וספרים. הממשלה הבריטית לא חשבה להשקיע בבתי ספר לאלפי ילדים פליטים שניסו להכנס לארץ ישראל.

בתנאים של מחסור וצפיפות ובהיעדר כוחות הוראה מקצועיים מתאימים, אי אפשר היה לצפות להישגים לימודיים רציניים. בכפר הנוער קמו 6–8 בתי ספר של התנועות, הכיתות הורכבו על פי רמת ידיעותיהם של התלמידים. מורים ומדריכים מבין המעפילים ושליחים מארץ ישראל מילאו את מטלות ההוראה. המונח בית ספר אינו מתאים למונח הרגיל, אבל לילדים הייתה הרגשה שיש להם בית ספר. בסופו של דבר זה היה בית ספר מוקף גדרות תיל.

חנוך רינות, שניהל את כפר הנוער מטעם עליית הנוער אמר במרחק של שנים: "השאיפה ללימודים הייתה כבירה... התפעלתי כל פעם שהגיע טרנספורט חדש. הם הגיעו בלילה, זה היה לילה קשה מאוד... אתה קם בבוקר ואתה רואה לומדים... זה היה קרקס נודד היודע כעבור 24 שעות להעמיד את מתקניו והוא כבר בהצגה הבאה..."

המעניין שברוב עדויות הילדים הלימודים כמעט ולא מוזכרים. זכורה להם בעיקר הפעילות החברתית, ההוויה החברתית, השיחות, אירועים שונים כמו הליכה לים, הצגה, מִפקדים, מצעדים, סיסמאות ושירת המנונים.

בכפר הנוער קוימו כמה מפעלים חינוכיים חשובים משותפים לכל ילדי הכפר. לימוד השפה העברית וטיפוחה, הוכרז על 'החודש העברי', כל חניך חייב היה

ללמוד לקרוא, לכתוב ולדבר עברית. כל מי שקיבל על עצמו את מצוות הדיבור העברי, הוענקה לו סיכה ועליה סמל של ציפור דרור רב המשמעות.

סדר פסח נערך לכל תושבי כפר הנוער. מאות ילדים ישבו יחד תחת כיפת השמים סביב שולחנות ערוכים שנחפרו באדמה. ההגדה הייתה מזיגה של חלקים מן ההגדה המסורתית וביטוי למאורעות אקטואליים.

בעדויות הילדים מזכירים רק מעטים אירוע זה. כנראה, שלא כולם התרשמו מן ה'סדר', כי אולי הוא לא הזכיר להם את 'הסדר' המשפחתי בביתם, או שפשוט לא זכרו אותו...

בכפר הנוער הוקמו גם סדנאות: נגריה, פחחיה, סנדלריה ומתפרה. עבודות השירות העצמי במחנה – במטבח ובחדר האוכל, נקיון המגורים והמחנה – בוצעו על־ידי תורנויות של הילדים. אימוני הגדנ"ע, אשר שולבו בפעילות החינוכית בוצעו על־ידי שליחי הפלמ"ח.

המעבר מחיי נדודים לחיי יציבות יחסית השפיע מאוד לטובה. קפריסין ערב ארץ ישראל שרו כולם.

כאמור, בחודש דצמבר 1947 הועלו מקפריסין כל הילדים והנוער שהיו ללא הורים וכפר הנוער במחנה 65 התחסל.

חברת "מעוז" בקפריסין

מתוך חוברת "מעוז", האי קפריסין - ברקע משולבים צילומי ילדים

המועדון בצריף הפח

חברת "מעוז" בקפריסין

הרכב החברה: חברת הנוער "מעוז" הייתה מורכבת מילדי שואה שעברו "מסלולים" שונים:

1. ילדים שהוריהם הפקידום בידי פולנים תמורת תשלום או דברי ערך ורכוש, אשר נועדו לכסות את הוצאות קיום הילד וההורים נרצחו על ידי הפולנים בסוף המלחמה או מיד אחרי המלחמה (ראה עדותם של יעקב גולדשטיין ושושנה פינצ'בסקי).

2. ילדים שאומצו על ידי פולנים. היו מקרים בהם פולנים הסתירו ילדים ואימצו ילד יהודי. במקרים אלה הפולנים סיכנו את עצמם ואת בני משפחתם. לעתים הם עשו זאת מתוך רגש חמלה ולעתים מתוך רצון לנצרם (ראה עדותו של מאיר טננבוים).

3. ילדים שנמצאו בחבילות. הורים שכנראה לא מצאו פתרון אחר להצלת הילד או נואשו מן התקווה להציל את חיי הילד. הם כרכו את הילד בחבילה והשאירו אותו במקום מסוים (ראה סיפור "הלינקה").

4. ילדים ששרדו מן הגטאות ומן המחנות. ילדים אלה שרדו הודות לתושייתם, מזלם או הודות ליד המקרה. הם חוו חוויות קשות ביותר והתבגרו מעבר לגילם. רובם איבדו את הוריהם, חלקם שהו בגטאות ובמחנות עם אביהם או אימם ושרדו (עדותם של מנדל פיין, חנה בורוכוב).

5. ילדי הרפטריאציה, ילדים ששהו בשנות המלחמה ברוסיה וחזרו עם תום המלחמה לפולין. לא לכולם היה אותו גורל. כמעט כולם היו בבתי יתומים. היו ילדים, שאימם הייתה בחיים, היו יתומים מלאים - כאלה שאבותיהם חלו ומתו בנדודים או נספו במלחמה. רובם ככולם נדדו מאות קילומטרים, חוו תלאות רבות, מחלות, עבודות פרך, עד שמצאו מקלט בערבות סיביר, באוזבקיסטן, בארצות אסיה הסובייטית.
היו כאלה שזכו ליחס טוב מצד מְנַהֶלֶת בית היתומים (שרה גוט, פרידה גימפל), היו שהתעללו בהם בגלל מוצאם היהודי (דבורה קצביץ), היו כאלה

שזכו ללימודים חלקיים וכאלה שלא זכו ללימודים כלל. ניכר היה, כי התבגרו מעבר לגילם הביולוגי.
את חייהם בפולין ראו הילדים כתחנה לקראת עלייתם לארץ ישראל.

6. היו גם שתי אחיות (רינה וצביה), בנות לאם גרמניה ואב יהודי. האב נספה בשואה, האם ובנותיה חיו בפולין בצד הארי. הן היו שונות מן האחרים בְּמה שעבר עליהן בתקופת השואה, אך תפקדו כמו כל בנות הקבוצה.

גיל החברה: היו שתי קבוצות גיל: האחת מבוגרת, בני 16–17, ואחת צעירה – בני 13–15.
השפה בחברה הייתה יידיש. כמעט כולם דיברו והבינו יידיש, למרות שחלק מן הילדים שכחו שפה זאת בזמן המלחמה ועברו לפולנית או לרוסית. אחרי המלחמה, כאשר התלכדו בחברה וחלקם עברו טראומה קשה כמו רצח הורים על־ידי הפולנים, הדחיקו את הפולנית וחזרו ליידיש.
העברית נתקבלה ברצון, אבל לא כולם הצליחו לרכוש אותה מהר. היו כאלה שגזרו על עצמם לא לדבר יותר יידיש ולדבר רק עברית, וכך הדחיקו מעצמם את היידיש. רכישת העברית כשפת דיבור יחידה חלה בישראל. מספר הילדים לא היה קבוע. בקפריסין נוספו ילדים בודדים לחברה, כאלה שהגיעו עם קבוצות מבוגרים של נוח"ם, או קבוצות בודדות של נערים. גם לארץ ישראל העלייה הייתה בקבוצות. קודם הצעירים ואחר כך המבוגרים יותר. הקבוצה כולה התגבשה כחברת נוער "מעוז" בכפר הנוער בקפריסין.

מה אפיין את הקבוצה?
1. רצון להיות עם יהודים ובחברה יהודית;
2. חברוּת שנרקמה כבר במפגשים הראשונים והעמיקה במרוצת הזמן;
3. חברה ששימשה תחליף לבית, למשפחה, להורים. חברה שסייעה לצאת מן הבדידות, להשתחרר ממועקות ומסיוטים;
4. התמיכה זה בזה, העזרה ההדדית, החברוּת האמיצה;
5. איחד אותם עבר משותף, גורל משותף;
6. אמונה תמימה וכנה בציונות ובעלייה לארץ ישראל;
7. המדריך היה תחליף לאב, לאח, לסמכות. הייתה גם תלות בו, הוא היה מושא להערצה, להזדהות ולאהבה.

היתמות הייתה ההוויה המשותפת העמוקה, ועליה נוסף רקע המלחמה, חוויות השואה ודרכי בריחה והישרדות. עבר משותף זה, היה שדה ההתנסות המשותף שלהם וכאן נוצרו ההתייחסויות וההרגלים והתפתחה הבנה הדדית.

המדריכים שמרו על המסגרת החינוכית של קיבוצי הילדים, הם דאגו לכל העניינים המעשיים ולשאלות החינוכיות - מן הדאגה לבגדים ולכביסתם, הטיפול בילד החולה ועד למתן שעורים, שיחות קבוצתיות ואישיות. "יורם על נס המדריך המעפיל האלמוני שעל ידיו ממש נושא את ילדי ישראל בנתיבות אירופה, ורק הודות לו הגענו לאשר הגענו," כותב חנוך רינהולד (רינות) מנהל כפר הנוער מטעם עליית הנוער.

המדריכים היו בעצמם ברובם לא מבוגרים הרבה מהחניכים. הם ראו עצמם אחראים לילדים ונוצר ביניהם קשר נפשי. הראייה של השליחים מהארץ הייתה שונה ולא פעם היו עימותים בינם לבין המדריכים על דרך החינוך ועל מטרותיו. מאידך, השליחים שהגיעו מהארץ המחישו בצורה ריאלית את ארץ ישראל. נוכחותם וסיפוריהם על הוויית הארץ, השירים שהם שרו ואהבת הארץ היו המחשה של חלום העתיד.

מנחם אורן תוהה על השאלה מה היה סוד הצלחתם וסוד התמדתם של המדריכים? לדעתו, הם דלו מתחתיות נשמתם את אמונתם בחיים. שרידים של כוחות מוסריים ואינטלקטואליים חבויים עמוק חברו עם ערגה לבניין חברה חדשה, וכנראה עבודת ההדרכה סייעה להם לחבוש את פצעי העבר שלהם עצמם. המדריכים היוו את הצוות החינוכי העיקרי בכפר הנוער. בלעדיהם לא היה ניתן להעלות על הדעת להמשיך ולקיים את המפעל החינוכי המורכב הזה ("מנגד תראה את הארץ", 107-108).

במכתבַי מקפריסין לטדיק אני קובל על התופעה של עימותים עם שליחים ותוהה גם על 'סוד' כוחותי. אני חייתי עם הילדים בכל שעות היממה, חודשים רבים, ודרכי החינוכית עוצבה על פי נטיותיי, תחושותיי וצרכי הילדים. הרי היה לי עבר דומה ובעיות משותפות. לא הייתה לי מִשנה חינוכית סדורה. בה בשעה השליחים מן הארץ פעלו על פי תורה חינוכית גזורה מראש, שלא תמיד התאימה לצרכי הילדים ששרדו מן המלחמה. אני טיפחתי את תחושת היחד, את גאוות היחידה. גיליתי הבנה רבה לבעיות של הילדים. הקשבתי קשב רב למצוקותיו של היחיד

והשתדלתי לתת תשובות אנושיות ומלאות הבנה. אין זה מקרה שלא נקטתי בשיטות עונשין. ה'עונש' היה שיחה אישית, פנים אל פנים, כשהיא אינה מונולוגית אלא דיאלוגית.
לא פעם עמדתי בפני דילמות ובעיות קשות - בעיית סחיבות, בעיית התעוררות מינית, בעיית חוסר סולידריות חברתית וכיו"ב. החושים שלי הדריכו והנחו אותי לא ללכת בדרך האיסורים המוחלטים והעונשים בצידם. לא להטיף, לא 'לחנך מחדש', לא להתאימם לחיים עתידיים לא ברורים אלא לגלות הבנה ולסלוח; לנסות להבין את התופעות השליליות ולטפל בהן כאח בוגר, כאב מבין; לשוחח עם הנער או הנערה בצורה אינטימית, אישית; להקשיב, להקדיש זמן רב לשיחה הכאובה; לעשות מאמץ רב כדי לרדת לסיבות ההתנהגות הבלתי הולמת, להבינן; לא להתנשא; לא לשמש 'שופט עליון' יודע כל, לא להכתיב נורמות וערכים מלמעלה, אלא לרדת לילד, לשמש לו כתובת, להיות יותר מעין מְוַדֶּה מאשר מטיף ויחד לשאוף להגיע למסקנות חיוביות.

לכל הילדים חסר היה בית אבא־אמא עם אווירתו המשפחתית גם כשאבא או אמא נותרו בחיים. כל ילד וכל נער היה למעשה בודד. אמנם, ילדים בני משפחה אחת, או בני עיר אחת, אשר עברו במשותף את הדרך האיומה ונשארו בחיים, דבקים היו זה בזה מאוד. ילדים שנפגשו במחנה או ברוסיה והתחברו יחד, אף הם לא בנקל נפרדו, כך שליצור חיי חברה תקינים לא הייתה מלאכה קלה. הילדים היו רעבים לא רק ללחם אלא לקצת אהבה, למילה חמה, לאווירה נעימה.

דרכי חייבה הרבה סבלנות וסובלנות, הרבה אהבה והבנה לנפש החניכים ורצון עז וכן להעלותם על דרך החברות והחברותא. לא עסקתי בתיאוריות ובפילוסופיות חינוכיות, לא הכרתי אותן אז. נהגתי על פי חושי, אופיי והבנתי. מעל לכל חשתי אמפתיה רבה לילדים אלה.

אני קורא את סיפור הילדים מסלבינו ("מסע הילדים אל הארץ המובטחת", פרשת ילדי סלבינו, שכתב אהרון מגד) ועוקב אחר המשטר שהנהיג שם מנהל סלבינו, איש קיבוץ שבא מארץ ישראל לאיטליה במסגרת פלוגת חיל הנדסה המלכותי הבריטי. בעל עקרונות וערכים שהנהיג משטר קפדני חמור במוסד הזה. הקצבת לחמניה לילד, מִפְקדי בוקר, חובת עבודה וכו' - חובות ואיסורים שכמובן גררו עונשים על אלה שאינם מקפידים על מילוי כל החובות.
כוונותיו היו טובות, עקרונותיו וערכיו טהורים, הוא רצה לחנך אותם לחיים

חדשים, לחיי חברה ושיתוף, לחיי קיבוץ בארץ ישראל.
קשה לגנות גישות שונות ואחרות, שחייבו גם התנהגויות אחרות. אין לי ספק שהכוונות של כל אלה שעסקו בחינוך הילדים, פליטי שואה, היו טובות. שליחים־מחנכים מהארץ ידעו את המציאות הקשה בארץ ואת אורח החיים הצנוע מאוד של הקיבוץ, הם רצו לקרב את חניכיהם, שרידי השואה, למציאות ולא לחלום חלומות שווא, שבמציאות השוררת בארץ יתנפצו ויגרמו לאכזבות קשות. היה גם שוני באופיים של המחנכים והמדריכים השונים, מכאן ומשם. עם זאת, השילוב בין המדריכים, שהיו עצמם שרידי שואה, לבין השליחים מארץ ישראל שעסקו בחינוך הילדים היה מבורך ביותר. גם רוב השליחים לא למדו פסיכולוגיה ופדגוגיה ולא הוכשרו למשימות ולתפקידים שהוטלו עליהם או שנטלו על עצמם. כאשר שני הצדדים גילו הבנה וחוכמה לפעול במשותף התוצאות היו חיוביות מאוד.
החינוך הרעיוני עמד בראש מעיינינו. המחנכים והמדריכים הדגישו את החינוך לציונות, לאהבת ארץ ישראל, לאמונה בערכי הקיבוץ והחלוציות ובנוח"ם – האחדות של העם ובעיקר של שרידי השואה.

אפשר לאמר, שמציאות החיים סייעה להצמיח ולחזק את האמונה הציונית. האנטישמיות הגסה והקשה שנתקלנו בה בשנות המלחמה ומיד לאחריה הייתה מן הגורמים המשכנעים ביותר. הפתרון הציוני התבקש מאליו. עם זאת, היו גם לא מעט אנשים מפליטי השואה שלא נדלקו לרעיון הזה, שהיו אדישים לו והיו גם כאלה שנתפתו לאורות הקורצים מאמריקה ואפילו מגרמניה. אשר לילדים שלי, מסקנתם הציונית הייתה ברורה ולא היו חילוקי דעות או ספקות. אדרבא, חשת אמונה אידיאליסטית, שאיפה להגשים את האידיאות הללו, וגם אמונה שבארץ ישראל נמצא סוף סוף מולדת ובית.

השליחים מארץ ישראל, ובמיוחד אנשי הבריגדה, הלהיטו וחיזקו את האמונה. בכל מה שכתבתי בימים ההם, במכתבי האישיים וברשימותי שנתפרסמו, וכן בראיונות ובשיחות עם הילדים אז, חשת את להט האמונה בציונות ואת השאיפה לחיות חיי שיוויון, עזרה הדדית ושיתוף. גם בחיי היום יום, בדרכים, בקפריסין, השתדלתי לשמש דוגמה אישית וליצור מסגרת של חיים מבוססים על שיוויון ואחריות הדדית. הייתה אידיאליזציה של המציאות בארץ. הייתה אמונה תמימה בערכים אלה. ייתכן שהייתה גם הפרזה והכנה לקויה לחיים הריאליים שהיו קשים מאוד ולא תמיד מושלמים. אולי זה נבע מאי הכרת המציאות ומרצון תמים שהחלום יהפוך למציאות.

"יום אחד הגיעה לקפריסין קבוצת נערים שנפגעה קשה בשואה. במחנה מעבר בגרמניה היו תחת הדרכה נוקשה, אוטוריטרית כפייתית, כאשר מחנכיהם הניחו שאין דרך אחרת לנהוג בם. לעומת זה בקפריסין זכו למדריך בעל קסם ויד וירטואוזית. המגע עמו היה משחרר, הוא קידם אותם לקראת חיים של עצמאות, כאילו גאל את אישיותם. היה זה דוד פור, בוגר 'תרבות' בשאבלי שבליטא, חבר תנועת נצ"ח, המהרהר היום, ממרחק של שנים: "היום לא הייתי מעז לעשות דברים כאלה. אמנם גם היום לאו דווקא המשכילים מבחינה פורמלית הם הטובים ביותר. הגעתי לשיטותיהם של דיואי ומקרנקו לפני שהגעתי לקרוא בכתביהם. העבודה החינוכית הטובה שלי הייתה לפני שרכשתי את השכלתי האקדמית".
(מתוך ספרו של מנחם אורן "מנגד תראה את הארץ", חינוך נוער בקפריסין, בית לוחמי הגיטאות והוצאת הקבוץ המאוחד, תשמ"ה, עמ' 10).

כאשר אני בודק את השירים, את הספרים, את השיחות, ההרצאות, ההצגות ואת הסיסמאות שליוו אותנו לאורך הדרך: "אלי אלי...", "בדם לבנו...", "מאמץ מאוחד..." כל אלה היו ממוקדים במטרות חינוכיות ברורות - לחזק את רוחם של הילדים, לשמור על גחלת התקווה והאמונה לעתיד טוב יותר, אישי ולאומי, לעודד אותם ולהבטיח שנתגבר ונחזור להיות בני אדם גאים ויוצרים.
לא הייתה כאן מקריות או דרך להעביר את הזמן הפנוי. זה היה מאבק בסכנת הדמורליזציה והניוון שרבצו לפתחנו. דליתי מעצמי את הדעת ואת נסיון החיים.
"מה אגרנו בשנים המעטות, השלוות יחסית, שלפני המלחמה? לכאורה לא כלום. ואף על פי כן הכל נאגר", כותב א' אפלפלד ב'מסות בגוף ראשון', 1998. ייתכן ששאבתי את היכולת לחנך מן המאגר של שנות ילדותי וראשית נעורי.
ועל הכל, הילדים, המעפילים הצעירים, גילו חיוניות רבה, רצון כביר לחיים ויכולת הסתגלות מפליאה לתנאי המחנה.
והשליחים מארץ ישראל חיזקו את רוחנו ונתנו לנו את ההרגשה, כי אכן, 'קפריסין היא ערב ארץ ישראל'.

לקראת סיום ישיבתנו בקפריסין כתבתי את הרשימה שהתפרסמה בחוברת 'מעוז', (עמ' 49–50) ב־1947. הרשימה משקפת את הרגשותיי ותחושותיי אז.

הרהורים

לקראת סיום ישיבתנו בקפריסין כתבתי את הרשימה שהתפרסמה בחוברת "מעוז", (עמ' 49-50) ב־1947. רשימה זו משקפת את הרגשותיי ותחושותיי באותם ימים.

קשה לי לכתוב על כל הלבטים הנפשיים שעברו עליי בהיפגשי עם חברתנו. ואין ברצוני להעלות על הכתב, כמין וידוי, את המאבק הפנימי שעבר עליי בבואי אליכם.

במשך כל החיים המשותפים שלנו ליווה אותי רצון עז לעזור לכם, להביאכם למחוז חפצנו, לקיבוץ. נפגשתי עם קבוצת ילדים שעבר קשה והרסני רבץ עליהם. על כל אחד העיק משא כבד של סבל, תלאות וצרות. ראיתי את פניכם שהפיקו שמחת נעורים מעורבת באדישות של אנשים מבוגרים ושבורים. ראיתי חדווה וחום הנובע מעומק הלב, צחוק אמיתי של אדם צעיר, שליווהו צליל משונה של צער וכאב נסתר. רציתי למחות מכם כל צל, להסיר כל תוגה וכל מעמסה המעיקה עליכם, רציתי להעניק לכם ממיטב כוחותיי ויכולתי. רציתי לראותכם אנשים בריאים בגוף ובנפש. אנשים חופשיים בעלי הכרה חלוצית.

נתקלתי בתופעות שונות ומשונות. הרגלים ומידות מזיקים. אי אמון ביחס לידידות כנה, חוסר אמון בכוחות העצמיים. רגישות חולנית וכתוצאה מזה עלבונות תמידיים. תופעה שאצל חלק מכם הדאיגה אותי במיוחד – גב כפוף ומוח אטום. היתיישר הגב? היהפוך לקומה זקופה וגאה של חלוץ בונה ארצו? היקלוט המוח את הכול? היבוא לידי הכרה אחת: לעשות סוף לעבר ולמידותיו המגונות?

לא פעם חששתי, ולא פעם מילאו ספקות וחרדה את לבי ולא פעם עמדתי אין אונים, גלמוד ובודד... ומעניין, במשך הזמן נוצר מצב ששאבתי את כוחותיי מכם. לא פעם התלהבתי מנעוריכם התוססים, מרצונכם הבוער והמתלהב. מילה שנזרקה בלא כוונה, מבט מלא ידידות – כמה עידוד וחיזוק הוסיפו לי כל אלה.

במסדרונות וחדרי רוזנהיים הארוכים חלפו עברו לפניי דמויותיכם במשך שבוע ימים. לא זכרתי את השמות, לא הכרתי אתכם. הייתי במצב משונה. אני יוצא לדרך ארוכה קשה ולא ברורה, אני מקבל תפקיד לעבור עם חברת ילדים דרך זו, ולא מכיר את החבר'ה. לא היו בינינו שום יחסים חבריים, אפילו לא יחסי הכרה פשוטים. רציתי לצאת ממצב זה במהירות האפשרית, סבלנותי הייתה קצרה. ועד

מהרה נוכחתי – דרושה מצדי נשימה ארוכה. אני מוכרח להתאזר בהרבה סבלנות ולהסתגל לתנאים החדשים.
היחסים צריכים להתפתח בדרך טבעית ואיטית.
לא היה ברצוני להסדיר עניינים בצעקות, איומים ועונשים. עד כמה השתוקקתי והתאוויתי שתבינו אותי ותאמינו לי.
אבל אלה היו מאוויים שלא ניתנו אז להגשמה, והיו כאלה שניצלו רצון זה והכריחוני לפעול כנגד רצוני. זו הייתה לי התקופה הקשה ביותר בחברה, ונוסף על כל אלה הכבידו התנאים הקשים של הדרך והישיבה על הילקוטים.

בבואנו לקפריסין התחלנו לארגן את חיינו על יסודות קבועים. רציתי להחדיר את הרעיון הפשוט: אנחנו והתנהגותנו קובעים את צורת חיינו. גם כאן, במצב של גירוש, אנחנו יכולים להכניס יופי ואור לביתנו.
עיקר המאמץ נעשה בשטח הלימודים. גם בתחנות הזמניות ביותר למדנו. קשה לתאר בכמה קשיים עלו כל מחברת, גיר, עיפרון וספסל, לכמה כאב ומרירות גרמו תנאי הלימוד האלה.
באוהלים, על מיטות ברזל ישבו קבוצות חברים ולמדו. את הלוחות עשינו מפח. הגיר הראשון היה סיד יבש ובכל זאת התחלנו ללמוד. הצלחנו להלהיב את החברים ללימודים. ובשטח זה השגנו הישגים רבים. המאמצים היו רבים, אבל גם ההצלחה הייתה לא מעטה. גם היחס ללימודים היה יוצא דופן. גם פה היו מאבקים בעצלנות, באדישות, בבורות וכו׳. השתדלנו להקל על הלומדים, אבל לא לוותר. בזמן הראשון הנהגנו סדר ומשמעת, ודרשנו יחס הוגן מתוך כבוד למורה. כשהחבר׳ה נכנסו למסלול, עברנו לשלב השני – להבנה ומשמעת מתוך רצון טוב ויחס ידידותי.

אט אט נפלו המחיצות. בראשית התקרבו רק יחידים. התבלטה קבוצת ילדים שהבינה אותי, שהאמינה בי, והחוג הזה הלך והתרחב. הושגה הבנה מלאה. אך גם משבאה ההבנה נותרו עוד הרבה אי־הבנות, והרבה גילויים של אי־ידידות ואי־רצון.
המאבק על הטבת האדם נמשך. כל אחד לוחם עם עצמו. לפעמים מתגבר על חולשותיו, לפעמים מחניק את היצר הרע, המסית ומדיח, ולפעמים נכשל ונופל. תפקידי ותפקידם של כל החברים שמטים שכם לעבודה זו, להקים את הנופלים, לחזקם ולעודדם; למחות את עקבות המחר ולחשל ולגבש נפש עזה וישרה לקראת העתיד.

❊

במסיבת הפרידה, ערב צאתנו מקפריסין לארץ ישראל בדצבמר 1947, הילדים הכינו לי מתנה, חולצה רקומה.
בשיחה שהתקיימה ב־1.6.1996, מספרת 'ילדה' אחת: "עכשיו אפשר לגלות מאין היה לנו הבד לחולצה שרקמנו לך. קיבלנו בד לתפירת חזיות לבנות. החלטנו במקום לתפור לעצמנו חזיות נתפור לך חולצה ונרקום ריקמה לקשט אותה".

מקפריסין כתבתי לטדיק ז"ל מכתבים המשקפים את מצב רוחי, את המצב בתנועה (נוח"ם) ואת האירועים השונים ב"כפר הנוער" ובחברת "מעוז" בקפריסין.
אביא קטעים ממכתבים אלה:

21.4.1947

"... יש לי רצון להתמסר לעבודה בתנועה, אבל על שתי חתונות אינני יכול לרקוד. חברת הנוער דורשת עבודה של יממה שלמה. התנאים קשים, בייחוד בזמן הראשון. הם מוקפים אוירה לא חיובית. נצטרך להשקיע כוחות רבים להחזיק מעמד במשך זמן ממושך...
השתתפתי בישיבת מזכירות התנועה. הייתה קבלת פנים חברית מאוד ותלו בי תקוות רבות. חידשנו את הפעילות התנועתית שלנו. תחרות פרועה בין התנועות. המצב במחנות קפריסין עלול למוטט את קיבוצי התנועה. טדיק! לא פעם שוחחנו, הכדאי היה להשקיע כוחות ומרץ כה רבים, לדחות את העלייה שלנו לארץ ולעמוד לפני סוכה רעועה ושחה ליפול? אין תשובה. הגרעינים, הניצנים הבודדים, שבכל זאת נשארו, מעודדים וקוראים להמשיך..."

❊

9.5.1947

ללייבל שלום רב!

מאוד שמחתי בקבלי את מכתבך. לא דברי הניחומים עוזרים ויכולים לעזור, אני גם לא דורש אותם, אבל הידידות, הרגש וההשתתפות בסבלנו – אלה שמחוני.
כאן את המינימום מקבלים. השיכון – בצריפים ואוהלים. ביום חם, בלילה קריר.
מים לרחיצה פחות או יותר מספיקים, גם לשתייה. איך שהוא מסתדרים.

המצב החברתי במחנות קשה מאוד. אנגליה במלחמתה ברוח המעפילים יוצרת תנאים הרסניים. קשה לתאר עד כמה מחריד הניוון השורר בחברה. בטלה, מחלת השכיבה על המיטות רוב הזמן, אפטיה, ספקטיציזם בכל. בקבוצים עזיבה גדולה, אין משמעת, חדלו לשיר. רק בהזדמנויות מאוד נדירות נשמעת שירה. ישנה אכזבה בשליחים. לא כל השליחים עונים על הציפיות. על רוב החברים נמאסו החיים הקיבוציים, כל אחד רוצה פינה שקטה משלו. התאכזבו מחברים. בתנועתנו אין ברכה גדולה ואין כאן מי שישתלט על המצב.

כמה מילים על הנוער. הגעתי עם הקבוצה מרוזנהיים. החברה עמדה בכל הקשיים של הדרך והמקום. חברה נחמדה. חסרים כמובן התנאים לעבודה נורמלית, חסרים ספרי לימוד וספרי הכנה, כסף לסבון, לחוטים, כדורים וכיו"ב, ומאוד רצוי מדריך מן הארץ. אני לעת עתה עובד בייחוד עם חברת הנוער ואין לי אפשרות לעבוד גם בתנועה.
עכשיו אני נמצא במחנה הקיץ בו נמצאים הקיבוצים שיוצאים בקרוב לעלייה. עזבתי לשלושה ימים את חברת הנוער ואני יושב כאן כי ברגע זה העבודה כאן חשובה יותר..."

☀

7.7.1947
"... חברת הנוער מתפתחת, מתקדמת. מתנהלים לימודים, חיים חברתיים אינטנסיביים. גדלנו למאה נערים ונערות. לעזרתי נמצאים כאן כמה שליחים מהארץ שעזרתם חשובה מאוד... יש מחסור בלחם. המצב הכלכלי קשה , התקציב קטן מאוד.
אני מכין עכשיו מושבת קיץ צופית. ישנם קשיים עצומים, אבל ישנם סיכויים שנתגבר וכעבור שבוע יצאו הילדים למחנה קיץ (זאת אומרת מצריפים לאוהלים ועל מגרש קצת מרוחק מהמחנה הכללי). קיבלתי חוברות וספרים. הגיע שליח צעיר, חבר בארות, ששר, רוקד ומכין הצגות. הוא עוזר לי הרבה, בייחוד בשטחים שאני לפעמים צולע... עם סיום המפעל הזה נכין תערוכה קטנה תוצרת קפריסין והצגה. בזה כנראה נקנה את 'עולמנו' בכפר הנוער.

אני עובר לתיאור ענייני התנועה. התחלתי מהנוער, כי זוהי הנחמה העיקרית ונדמה לי גם היחידה שלנו. אנחנו טיפה קטנה בין מאות נוער ומבוגרים מתנועות

אחרות (דיווח על קיבוצי נוח"ם במחנות החורף והקיץ שלחנו למזכירות התנועה).
ארגנתי מסיבות משותפות של כל החברים בעזרת הנוער. רציתי לרענן את הבוגרים על־ידי פגישות עם הנוער, אבל ישנה סכנה שלנוער המבוגרים ישמשו דוגמה לא מזהירה, כך שרק בתאריכים חשובים מתאספים ביחד.
קיבלתי הוראה לעבור לעבודה עם המבוגרים אבל לא יכולתי למלאה, כי לא נמצא מישהו שיחליף אותי בהדרכת הנוער והגעתי למסקנה, שאת כוחי ומרצי עליי להקדיש לנוער. אולי נמצא קומפרומיס שהשליחים יכנסו לפעילות רבה יותר עם הנוער ויפנו מעט מזמני שאוכל לפעול קצת בתנועה.

... מצב הרוח בקרב החברים בגרעיני התנועה ירוד. לפי החשבון נצטרך להיות כאן עוד שנה וחצי. זה פשוט מחריד. מכל הצדדים עייפות, אדישות וכיו"ב. אני נושך שפתיים וממשיך מתוך אין ברירה. העבודה שלי מספקת אבל מייגעת מאוד. אסתר נכנסה לעבודה ובהצלחה, אבל היא סובלת מבעיות קיבה, העזרה הרפואית חלשה.
כשאני קורא שאתה רוצה לבוא לקפריסין צמרמורת אוחזת אותי. שנים לשבת בקצט אנגלי על לא דבר, אחרי כל מה שעבר עלינו... פעילים רבים נשברו ואין פלא, ובכל זאת קשה להשלים עם העובדה, שאנשים שהאמנת בהם וקיווית – לא עומדים בנסיון.
אני לא פעם מרגיש שידידותך ועברנו התנועתי המשותף נותן לי כוח לסבול ולהמשיך."

☼

ממכתבה של אסתר לטדיק (כתוב גרמנית):

"לאט לאט מסתגלים למציאות כאן ולאקלים הקשה. ההוויה החברתית במחנות מאוד לא נעימה. שוררת אווירה של התנוונות והפקרות... אני עובדת יחד עם דודיק עם הילדים. תשומת לבי נתונה במיוחד לתחומי מחסן הבגדים, ההיגיינה והניקיון, ותחומי הבריאות. אני לומדת יום יום עברית בהדרכתו של דודיק ומקווה שאוכל במרוצת הזמן לכתוב לך בעברית. הצטרפתי גם לחוג לציור.
אני מייעצת לך אל תשאף להגיע לקפריסין. במצב בריאותך יהיה לך כאן קשה מאוד, חבל שתבזבז כאן את מירצך ואת כוחותיך."

☼

21.8.1947

"טדיק יקר שלום רב!

אין ממך קול ואין עונה. לא קיבלתי ממך במשך כל הזמן מכתב. בכל זאת אני מרגיש חובה ודרישה פנימית לכתוב אליך. אין סבלנות רבה ואין לי גם הרבה פנאי לכתוב מכתבים, אבל לך פשוט נעים לי לכתוב. לשבת ליד עששית נפט בצריף פח, בלילה, לשקוע בהרהורים על העבר, על עבודתנו, על ידידותנו. נדמה לי כאילו ישבנו ושוחחנו. אם צו הגורל לא לחיות ביחד, לכל הפחות הצטרכנו לצאת לעלייה ביחד. היה הרבה יותר קל לסבול ולהמשיך...

החיים כאן מזופתים. חום גדול, מעט מים, אין צל, גדרות תיל, הווי מחנה ריכוז, ניוון, אדישות וכיו"ב. על רקע זה אני מוכרח להישאר ישר עם מצפוני החלוצי, להמשיך בעבודה התנועתית הקשה, עם מעט פירות, ולא להתפתות ליצר הרע, לזרוק את הכל, להתבודד ולחיות את חיי האגואיסטיים.

העבודה עם הנוער יותר קשה אבל הסיפוק גם גדול יותר. יצאה רק עתה קבוצה ראשונה מחברת הנוער לכנרת. קבוצה יפה והיה לי סיפוק גדול ללוות אותם ארצה.

העבודה קשה, מייגעת את העצבים, מחייבת לשיר ולרקוד כשעל הלב קשה, אבל אין ברירה אחרת. מוכרחים לשמור על הנכס הקטן והיחיד שלנו ואני משקיע בנוער את מיטב כוחותי. בקורת נוקבת על השליחים מהארץ שבאים רק ל־3 חודשים ...וככה דוחפים את הזמן ומחכים ל... לסוף. לפי החשבון, אם הכל יהיה בסדר, יש לי עוד לחכות יותר משנה. כשאני נזכר בזה צמרמורת עוברת..."

☼

ממכתבה של אסתר (בגרמנית):

"בחוסר סבלנות מצפים למכתבים ממך. ספר על עצמך ולא רק על ענייני התנועה. אנחנו עובדים. השבוע יצאה קבוצת ילדים לארץ ישראל. זו הייתה קרן אור ותקווה לחברה. חשוב שתעמוד בקשר עם חברינו באפיקים הם זקוקים לעידוד ולחיזוק."

☼

מכתבי אל טדיק בגרוש קפריסין, 24.9.1947

"טדי יקר!

שנה טובה ומוצלחת.
שמחתי מאוד שסוף סוף נזכרת וכתבת. אני פשוט התגעגעתי אליך ולשיחה איתך. לפעמים אני מתחרט שנסעתי בלעדיך. היינו יחד בתנאים קשים מאוד בגטו וכו'. עברנו דרכים וגבולות ביחד. נשארנו כמעט יחידים, עמדנו בכל ולמה לא עברנו את הדרך האחרונה במשותף? בכל זאת יותר קל לשאת משא על יד רֵעַ.
... אני חי בקפריסין כבר 5 חודשים ואם יהיה 'טוב' כעבור שנה אשתחרר. כאן מסתגלים לחיים. אני עובד עם הנוער. יש הרבה עבודה, לפעמים יש גם נחת רוח. יצאה כבר קבוצה של 25 ילדים והם נמצאים בכנרת ומאושרים. נוספו לחברה עוד 20 ילד מקבוצים בוגרים. מה שניתן להציל צריך להציל.
על המצב בתנועה נכתוב מכתב מיוחד 'תנועתי' לפי דרישתך הנמרצת... מי שיכול לא לטעום את קפריסין הרי הוא משובח (ברצינות גמורה)."

⁂

9.11.1947
"כבר כמעט שבעה חודשים אני יושב כאן. חיי כאן מלאים עבודה וכל הצרות. ישנה יגיעה וגם שמחה בעבודה עם הנוער. קראתי הרבה וגם קצת למדתי. אם אשב כאן עוד שנה, אוכל למלא בשטח הלימודים מה שאיבדתי בשנתיים שעברו. בתנועה גדול ה'בְּרוֹךְ'. נמשכים הוויכוחים וההתחשבנויות הארורים. כל שליח עם עמדתו ותפיסתו את נוח"ם. וכמה זה מזיק... מבחינה קיבוצית מעט מאוד קצרנו.

... צריך להמשיך, בלי כל ספק. אני לא רוצה להשלים עם עובדות. אני עדיין מדבר על אידיאות שנראות נושנות. אולי אני שואב ממקור חשוב של נעורים, אמונה ועידוד מן הנוער שאני עובד. אברהמ'לה בן ה־14 כותב לי מכנרת: אנו נישאר נאמנים לתנועתנו בכל התנאים. לחברה כאן ישנה גאווה תנועתית, שמתבטאת גם בסמלים, בחולצות וכיו"ב. איזו אהבה עקשנית למילים ששמתי בפיהם... לו היו לנו הרבה, הרבה נוער...

מתחילה עונת הגשמים. הבוץ גדול. האנשים שגרים באוהלים שוכבים פשוט במים. אנחנו בצריפי פח. בלילות קר ורטוב. השמש נראית לפעמים ביום ובמחי אחד היא מוחה את הבוץ והרטיבות שנמצאים גם בלבבות. האנשים מלאי חרדה מן החורף. רבים איבדו את החפצים. דרך אגב, גם אני כמעט שהגעתי עירום, אבל אתי אין דאגה רבה... המרירות במחנות רבה... אין מי שישתלט על סימני ההפקרות והאנרכיה וירגיע את הרוחות.

בימים הקרובים צריכה להגיע גולדה מאירסון. מקווים שיוציאו נוער ותינוקות, אולי גם הנוער שלי יעלה. קשה לי פשוט לחשוב על כך. דאָס איז צו גוּט. בקיצור אם אבוא ארצה נמשיך שמה במאבק. אני מניח שצרות לא תחסרנה.
אתמול הייתה הפתיחה של מועצת מפא"י בקפריסין. היה טרסק גדול... תמונת ברל התנוססה באולם וקריאות לאחדות ומאבק... הייתה לי הרגשה טובה מאוד... אני לא רואה בכך סתירה לאידיאה של נוח"ם... לכשנפגש נשוחח על זה."

☼

מכתבי האחרון מקפריסין:

29.11.1947
"טדי יקר!

... כתבתי לך מבלי לחכות לתשובה. הלכתי ברגעים הפנויים לדואר ומאוכזב חזרתי לצריף והנה הגיע מכתבך...
אמסור לך אינפורמציה מקיפה ומהימנה על המצב בתנועה (והמצב לא 'מהודר')... מקבוצת 'גרייפנברג' עברו אליי 15 נוער עד גיל 17... קבוצת הנוער הגיעה עד 84 איש... אריה פרלברג חבר בארות, בחור צעיר, שמח ומצוין, עוזר לי בטיפול בנוער שלנו... (תיאור ויכוחים קשים עם 'גורדוניה' ושליחיה) – מריבות פנימיות, התרגזות ומרירות ואכזבה נוספת באדם...

שמועה על עליית הנוער הקרובה. עולה כל הנוער. יוצאים מקפריסין יותר מ־80 נוער שלנו שהדרכתי ומצאתי סיפוק רב בעבודה זו. השקעתי כוחות רבים. לא פעם רציתי להפסיק... אבל כשאני רואה את החברה הזו על סף העלייה, חברה מגובשת וחזקה, מוכנה לכל התפקידים, נושאת בלהט נעורים את האידיאה שלנו

– לבי גאה ומלא שמחה. ייתכן שאני אעלה איתם. זה עוד לא ברור, בשבוע הבא יתברר עניין המלווים. אם תבוא גם גאולתי אחרי 8 חודשים בקפריסין יהיה גמול ליסוריי שסבלתי ואם לא – אצטרך מחדש להתאזר בסבלנות ולהיכנס לעבודה חדשה קשה ולא כל כך נעימה... יש לי גם כאן פינה שקטה ונעימה בה שוררת אוירה חברית מלאה אהבה, שאסתר יצרה...

החדשות האחרונות – ימי הכרעה גדולים. מה יביא לנו העתיד? התבוא גאולה שלמה? אברהם אדרת כתב לי. הוא מלא אמונה שניגאל, שבמהרה נעבוד בשדות מולדת חופשית, היבוא היום, טדיק יקר, שניפגש בארץ, בעבודה ממשית, בחיי בניין ושיתוף, היבוא?

טדיק! 7 אמהות של ילדים בחברת הנוער שלנו נמצאות ב'יציאת אירופה'. האמהות האלו עברו דרך קשה, הילדים סבלו סבל רב בשומעם על אמהותיהם. אני חושב, שזוהי חובה מוסרית שלנו להביא את האמהות לארץ. אנחנו הפרדנו את ילדיהן וזוהי חובה להעלות אותן לארץ. אני בטוח שמטפלים בעניין זה. אני כותב לך את שמות האמהות: 1) קריצמן פרל, 2) ברנר שבע, 3) בושקנץ זלטה, 4) אזגסון אלטה, 5) יבלנוסקי לאה, 6) גמפל קלרה, 7) צמרמן חנה.

תתעניין בהן ואם יש אפשרות לתמוך בהן, לעזור לקיומן ולעלייתן, אהיה יחד עם הילדים אסיר תודה."

☼

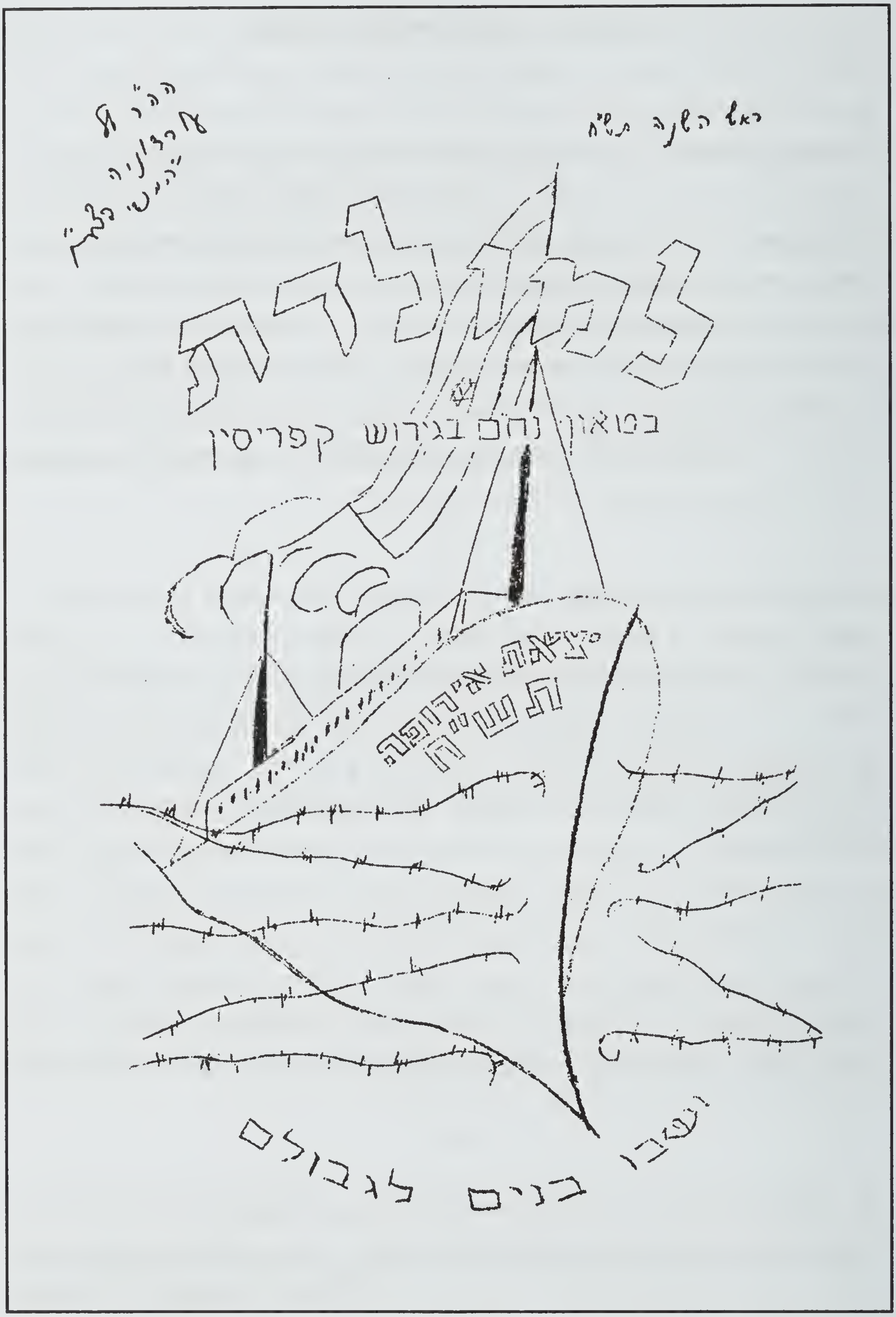
מאי 1947
בביטאון נוח"ם בגירוש קפריסין 'למולדת' אני כותב (ביידיש):

"השגנו את המטרה. לפני שבועות אחדים יצאה מגרמניה קבוצת נוער של נוח"ם לדרכה לארץ ישראל. דרך ארוכה וקשה עברו הילדים. הם חשו בכל עצמותיהם הצעירות את תחושת הנע ונד, את מרי הגולה. יחד עם זאת הם היו חלק חשוב מן המאבק על ההעפלה ועל כך אנו גאים.

הילדים לא נרתעו ויחד עם חלוצים אחרים יצאו לדרך הקשה של ההעפלה.
אני זוכר את נדודיהם דרך גבולות פולין, ביערות, בלילות של אימה. הם לא

התאוננו, הם צעדו באומץ ובשקט, והמעפילים המבוגרים שאבו מהם כוח. זמן מה הם נחו בגרמניה. בשמחה ובהתלהבות הם יצאו שוב לדרכם. מה הם גבולות וסכנות לילדים יהודים. ארץ ישראל זו מטרתם היחידה. חלק עזבו אמהות או אבות וכמו החלוצים הראשונים הם עוזבים את הכל והולכים קדימה לארצם. הם עדיין נאלצים לצעוד בדרכי הסבל, אבל במוחותיהם הצעירים נרקמים חלומות וגעגועים על פגישתם עם ארץ מולדתם.

המציאות שוב היכתה בהם. החלום עדיין לא התממש... ובכל זאת לפעמים המזל מאיר פנים גם לילד היהודי. זהו אמנם מזל חיוור וחלש – סוף סוף חלק מן הילדים עולים. הגיע הסוף לסיבלם המיותר. הם נוסעים לארץ אבותיהם, לחיים חדשים, לעבודה, לקיבוץ, להגשמת תקוותם."

ראש השנה תש"ח
למולדת
בטאון נחם בגירוש קפריסין
יציאת אירופה
תש"ח
ושבו בנים לגבולם

תקופת קפריסין בעיני הילדים

"... בספטמבר 1947 הגעתי לקפריסין באניה 'אף על פי כן'. בקפריסין צרפו אותי ועוד שני נערים לחברת 'מעוז' בכפר הנוער...
קפריסין החזירה אותי מהג'ונגל לחיים נורמליים. עד אז הייתה לי תקופה קשה ביותר. בקפריסין הבנתי שיש חיים אחרים מעבר למה שהיה בעברי, קפריסין נתנה לי תקווה לחיים אחרים... מה שזכור לי מאותה תקופה קצרה, שהיה שינוי לטובה. נכנסתי למסגרת חינוכית, למסגרת שמישהו דואג לך. פתאום אתה לא צריך לדאוג לכל פרט הכי קטן ובעיקר העניין של התקווה, שאנחנו סוף סוף נצא מגדרות התיל ונגיע לארץ ישראל, ואמנם זה קרה!" (חיים לוין).

☼

"...בעלי עד היום צוחק עליי, הוא היה בקפריסין בקבוצה של הונגרים. הם היו צוחקים עלינו, איך שהיינו הולכים כקבוצה לאכול, גם אם היו סוחבים מאיתנו מזון או כלי אוכל אנחנו הבלגנו ולא התקוטטנו. איך היינו לומדים, איך החדרים שלנו היו מסודרים. הם לא למדו, הסתובבו והתבטלו כל הימים...
...אני זוכרת שהאוכל היה נורא לא טעים... המיטות האלה עם קרשים... אבל היינו קבוצה מלוכדת, אחד בשביל השני. בזכותך שידעת לקרב את הילדים. היינו כאילו משפחה אחת. הייתה עזרה הדדית, היינו חופפים את הראשים זה לזה, תפרנו מכנסיים לכל הילדים, מכנסיים כחולים. הבד היה מן החלק הפנימי של האוהל. היינו חוגגים ביחד, הייתה אווירה טובה מאוד, אווירה של ביחד – לטוב ולרע. למדנו. הלימודים, זה היה דבר חשוב מאוד. כל העברית שלי הייתה מקפריסין. למדנו גם חשבון, היסטוריה וציונות. אתה היית מקריא לנו סיפורים וספרים. היה מין אידיאליזם כזה. הייתה אמונה. זה נדבק בנו עמוק מאוד." (רינה איתני).

☼

"...היו מחלקים לנו בקפריסין בוטנים כאלה עם סוכר. זה היה מעדן ממש... אני זוכר שמש וגם גשמים ובוץ... התחילו ללמד אותנו. את הבסיס לעברית קבלתי בקפריסין..." (אברהם גולדפרב).

☼

"...בקפריסין כבר היה טוב, היה ארגון. יותר מסודר, לא היה חסר לך כלום, לעומת מה שהיה לפני זה, שאתה מתגלגל חדשים בחורף וישן בתחנות רכבת, אלפי אנשים בורחים, פושעים והכל, ומפחד שיגנבו ממך את המשהו שנשאר לך, ולא ידעת למה ולמי... כאן הייתה חברה, היינו חברים, הווי חברתי טוב. כמעט שלא היו בינינו מריבות. למדנו. היה לחץ עליך ללמוד יום יום. למדנו בתנאים אמנם קשים, חם והכל, אבל התגברנו... כשבאתי לכנרת אני כבר שלטתי בשפה ושם המשכנו..." (שמואל מלדונג).

☼

מיד למחרת שהגענו לקפריסין הושבתי אתכם על החול והתחלנו ללמוד. השליחים מא"י התפלאו איך מסוגלים ילדים מיד ללמוד.

☼

"...למדנו בתנאים לא תנאים, בחוץ על שולחן החול או בצריף, בפחון כזה... אני אהבתי את כל החברה. כבר לא הרגשנו בודדים. ביום הראשון זה היה 'שוק', אבל אחר כך ראינו שזה לא המחנה שהיינו בו בגרמניה, זה משהו אחר, פה היה מישהו שיגן עלינו, אנחנו לא הרגשנו עזובים... החינוך הציוני נתן לנו את הכח." (חנה בורוכוב – גולני).

☼

"...ידעתי יידיש. בגלל היידיש קשה היה לי ללמוד עברית... אני זוכרת שישבנו באיזה צריף ולמדנו... גם עשינו הצגה 'הזמיר' עם אריה פרלבג (שליח מא"י), הוא גם לימד אותנו שירים..." (דבורה גולדפרב).

☼

עיפרון לחודש, מחברת לחודש - זו הייתה ההקצבה. היה לי ברור, שהבטלה היא אם כל חטאת ולכן התחלנו מיד להתארגן וללַמֵד. היה ברור, שמוכרחים להעסיק את הילדים. אבל איך? בפחונים עמדו שורות של מיטות, לא היו שולחנות, כסאות, ספסלים. לא היו מחברות, עפרונות, לוחות גיר וכיו"ב. חפרנו ליד הפחונים תעלות

ובצורה כזו התיישבנו וזה היה השולחן. החול שימש אותנו כלוח ועם חתיכות עץ כתבנו בחול אותיות ומילים. מאוחר יותר עליית הנוער סידרה תנאי לימוד משופרים יותר.

☼

"...עשיתם לנו כיתות לימוד. עשינו גם הרבה אימוני כושר על מגרש כזה... פעם אחת לקחו אותנו להתרחץ בים. זה היה צחוק, האנגלים ליוו אותנו עם רובים מכודנים מוכנים לירי, משני צדי הכביש ואנחנו המסכנים הולכים באמצע. אני זוכר את זה טוב..." (מאיר טננבוים).

הרחצה בים הותרה אחרי משא־ומתן ממושך בין נציגי הג'וינט והמפקדה הבריטית. היא זכורה לכל הילדים. כל אחד מספר על החוויה הזאת. לא על חוויית הרחצה בים, אלא על הסיטואציה המגוחכת, איך הובילו לים מאות ילדים בליווי חיילים בריטיים מזוינים, כאילו היו פושעים צעירים המובלים למאסר. הסיטואציה הזאת הייתה טרגי-קומית ובלתי נשכחת, כאשר חוויית הרחצה בים, לרבים ראשונה בחייהם, נטשטשה. בסופו של דבר הוחלט לוותר על 'התענוג' הזה כי הבריטים לא הסכימו לשנות את תנאי הליווי.

☼

"... בקפריסין התחלתי לחזור ליידיש, כי החברה שבאו מרוסיה דיברו איתי יידיש. הייתי רעב כל הזמן, לא היה לנו מה לאכול הרבה... במחנה 68 היו מחסני מזון ומשם היו מעבירים את הלחם למחנות אחרים. אנחנו (אני ועוד כמה חברה) היינו מתגנבים לשם וסוחבים לחם...

...בקפריסין התחלנו להיות בני אדם. התחלנו לקבל צלם אנוש, בהדרכתך במיוחד. אתה ידעת איך להתנהג איתנו. כבשת את לִבנו. היית אציל נפש. אני זוכר שהקראת לנו ספרים, הקראת לנו את 'אנשי בראשית', את הספר הזה לא אשכח אף פעם. מעברית אתה ישר תרגמת ליידיש. אתה נתת לנו הרגשה כל כך טובה וכל כך אהבנו אותך, דודיק זה היה דודיק, אין כמו דודיק... היה לנו שליח מארץ ישראל, אריה פרלברג, מחצרים. הוא היה נחמד, בו אנחנו ראינו את "האדם העליון" כמו שאומרים, צבר, כזה בריא, כזה שוויצער כמו שאומרים. לא היינו רגילים לנוער כזה יהודי." (מאיר טננבוים).

☼

"...גרנו בפחונים, בצריף כזה ארוך, משני הצדדים עמדו מיטות והיה של בנות ושל בנים. למדנו עברית, גם קצת עבודת יד. שרנו, למדנו לרקוד עם אריה, תפרנו מכנסי חאקי קצרים. היינו יושבים עם אריה עד מאוחר בלילה ושרים ביחד. אני זוכרת, שנסענו בקיץ לים. איך שהאנגלים שמרו עלינו ואנחנו צחקנו. הרי אין לנו איפה לברוח ושומרים עלינו עם טנקים...
אני זוכרת את הכביסות שהיינו עושות בלילה, אז היו מים בשביל לכבס. לפעמים באמצע נשארנו עם סבון כי הפסיקו את המים. כל פעם היו נותנים מכסָה מסוימת לכל מחנה..." (שרה גיט).

☼

"...פתאום גילו שלי יש חבילה. צחקו ממני. אני זוכרת את ההתרגשות שהייתה בכל הקבוצה. בחבילה היה סדין. כולם באו לראות כשפרשתי את הסדין על המיטה. מברשת שיניים, משחת שיניים, חתיכת סבון, דברים מינימליים כאלה. כל הקבוצה נעמדה ליד המיטה. זו הייתה סנסציה..." (עדינה).

☼

"...בקפריסין היה לי זוג נעליים אחד וגדלו לי הרגליים והנעליים לא עלו עליי ואי אפשר היה להשיג נעליים. בסופו של דבר לקחו איפה שהוא נעליים צבאיות ותפרו לי מזה סנדלים שיהיה מקום לאצבעות, כי הייתי הולכת באצבעות מכווצות..." (עדינה).

☼

"... הגעתי ישר למחנה הילדים כקבוצת נוח"ם. לא ידעתי בדיוק מה זה נוח"ם, אמרו שאני נוח"ם, אז נוח"ם... הייתי מאוד מופנם, לא יכולתי להתחבר, למצוא שפה משותפת חוץ מילד אחד (פנחס נודל). את מסגרת הלימודים מה שאתה תרמת קיבלתי באהדה. לא הייתי צמא ללימודים ... אני יותר אוטודידקט, לי טוב בלי מסגרת... מצאתי שם עץ חרוב גדול יותר מרוחק אז רוב הזמן מצאתי שם את מקומי עד שבאחד הימים צועקים לי: מונק! בוא, בוא, מחפשים אותך, עולים לארץ ישראל. עלינו לארץ בשתי קבוצות - הקבוצה הראשונה עלתה ביולי, כ־30 ילדים צעירים יותר, בצורה לגלית. זה היה הרגע המאושר בחיים

שלי... לא ידעתי מה זה הארץ חוץ מסיפורים, דמיונות. אני זוכר ששליחה אחת סיפרה בין היתר על בית הקברות בכנרת בו טמונה רחל, זה מה שזכרתי על ארץ ישראל." (משה סנדובסקי).

⁂

"...אותך אני זוכרת עם אסתר. בעינינו היית מבוגר ורציני ודודיק היה הכל... אני זוכרת באחת הפגישות שהיית אוסף אותנו בתעלה הזאת, הרי לא היו ספסלים... אתה אומר: טוב ילדים, אנחנו ערב ארץ ישראל. צריך לשכוח את הגולה. כל אחד יקבל שם עברי. אתה דיברת איתנו אז ביידיש. ניגשת לכל ילד ושאלת לשמו. אתה מגיע אליי, שמי היה גניה, כך כולם קראו לי עד קפריסין, ואתה אומר גניה זה גיטל וגיטל זה טובה ואני לא ידעתי מה זה טובה. אתה אומר טובה אז אני טובה. אחרי שידעתי קצת עברית הבנתי מה זה זה טובה ואני אמרתי: מה פתאום דודיק נתן לי שם טובה, זה מחייב כזה ומאוד רציתי נעמי לא ידעתי למה, אבל זה כבר לא הלך, וכך נשארתי טובה."

אני: את היית פשוט ילדה טובה.

"...ועוד דבר אחד שקושר אותי אליך באופן אישי, הספר 'אנשי בראשית' שקראת לנו. אני זוכרת כל מילה. היית מקריא כל יום פרק ומתרגם לנו. היכרתי כך את ארץ ישראל, זאת אומרת שמעתי על 'השומר', על אלכסנדר זייד. את הספר הזה אני זוכרת הודות לך.
היו שני חבר'ה שחיזרו אחריי. הייתי בת 15, הייתי עצובה, הייתי כנראה במשבר ואתה כנראה הרגשת בזה. באחד הימים אתה ניגשת אליי ושואל אותי: מה יש לך? אני מרגיש שאת עצובה, את רוצה לספר לי משהו. אני עניתי – לא, שום דבר... אתה אמרת לי: טוב, כשתרצי לספר תבואי אליי. אני כל כך זוכרת את זה, כי סך הכל מי שם לב אליי, מי ראה, למי ספרתי, הרי לא היינו מדברים ואתה הרגשת את זה, ניגשת אלי ושאלת. היו שם 80 חברה והעובדה שבין כל אלה אתה ראית אותי וגם את העצב שלי." (טובה סנדובסקי).

⁂

...בקפריסין דאגת לכל – היית גם מורה ומדריך שלנו והיית למעשה אבא ואמא. לנו לא היה מישהו אחר. בכל זאת היו ילדים עם בעיות, היו ילדים שצעקו בלילות, בכו. לילדים אחרים לא היה טיפול כמו שלנו..." (רינה איתני).

☼

חיפשתי כל הזמן דרכים אנושיות להחזיק את כולם ביחד, שלא יהיו ילדים שהולכים לאיבוד. הייתה לי תחושת אחריות גדולה כלפי הילדים האלה וגם כלפי הורים, לאלה שהיו הורים, והייתה לי אחריות להביא אותם לארץ ישראל.

"... את ההצגה 'מות הזמיר' אני כל כך זוכרת. עד היום כשאני שומעת את ה"שוק הפרסי" אני נורא מתרגשת... אני זוכרת את המקלחות, שפתאום אין מים... את היחד שלנו. אתה מאוד הצלחת לאחד אותנו, להכניס בנו את החברות, את היחד. אני זוכרת את השיחות שלך איתנו..." (טובה).

☼

"... קפריסין, אני זוכר, התקופה הכי טובה שהייתה לי מאז שאני זוכר את עצמי. הרגשתי חופשי, החברה, העבודה בחדר האוכל, התורנויות, זו הייתה חוויה בשבילי. אני לא זוכר איך למדנו, אבל למדנו. גם עשיתי עבודות יד מגיר כזה וגם תורנויות שמירה. פה היינו צריכים לשרת את עצמנו. אני מאוד הרגשתי טוב. אני זוכר יום אחד התחלתי להגיש בחדר האוכל, הייתי תורן. אני כל החיים הייתי נמוך ובקפריסין גדלתי, הילדים שואלים אותי: דוד, מה קרה לך, מישהו מתח אותך בלילה? אני זוכר את זה. הייתי בן 16. אני זוכר את זה כתקופה טובה מאוד. חוץ מזה אנחנו אהבנו אותך, הערצנו אותך. אני לא יודע בכמה היית יותר מבוגר מאתנו, אבל הערצנו אותך. לא היה לנו אבא, לא היו לנו הורים, היינו תקופה ארוכה מאוד לבד ופתאום יש מישהו שדואג לנו. אני זוכר בכנרת כשנעלמת לנו, אנחנו בכינו. כשאתה נפרדת מאיתנו בכנרת, זה היה 'שוק'..." (דוד לאפ).

☼

"... עברנו הכל וכשהגענו קרוב לארץ ישראל סחבו אותנו לקפריסין. מחנות, אהלים, סבלנו מן המזון, הגעתי אפילו לבית החולים, שלשולים, פורונקלים, אבל סך הכל הייתה מסגרת. למדנו עברית, על הארץ, שירים. לא כל כך אהבתי ללמוד, הייתי כל פעם בכיתה א'. באתי לצ'כיה - כיתה א', פולניה - כיתה א', באתי לרוסיה - כיתה א', כי לא ידעתי את השפות ונשברתי ממותו של אבי. גם בקפריסין התגעגעתי למשפחה. למדתי לבד. בארץ דווקא רציתי ללמוד ולהתקדם, אבל... גידלתי ילדים למופת..." (פרידה גימפל).

☼

"... בקפריסין הייתה מסגרת לימודית וחברתית. אני זוכרת שקראת לנו את 'אנשי בראשית'. שכבתי בבית החולים עם חשד למעי עיוור. אני זוכרת שיחה איתך ושכנעת אותי להיות מחסנאית... למדנו כמעט בלי ספרים. סיפרו לנו על הארץ, שירה, ריקודים, צופיות". (רבקה וינברג־אפלאויג).

☼

אחת הבעיות הקשות הייתה חלוקת המים. הטנקר היה מגיע פעם אחת ליום, לעתים רק בשעות הערב. הוא היה עובר ממחנה למחנה לפי סדר שרידותי וכל מי שהקדים - זכה. לא היה מצרך שחלוקתו מסובכת כמו המצרך החיוני כל כך והניתן בצימצום למטבח, למקלחת ולכביסה, בתנאים של מחסור בכלי קיבול. הכביסה נעשתה לרוב בלילה.

ילדי "מעוז" היו מאוד זריזים וידעו 'לארגן' (אָרגאניזירן - מושג מן הימים ההם...) כלי קיבול ומים. הבנים סייעו לבנות. הכביסה נעשתה בעיקר על־ידי הבנות וכן חפיפת הראשים.

☼

"... בקפריסין החום היה נורא. בצריף כזה של פח. לא היו מספיק מים להתקלח. הרגשתי מאוד סגורה, בלי חופש, לא יכולנו לעבור ממחנה למחנה. קצת למדנו, היינו כמו אחים ואחיות, התחלקנו בכל." (זהבה ברגמן).

☼

"... הייתי לבד, באתי כבודד והייתי צריך להיקלט בחברה זו, אבל אני לא זוכר שהיו לי אלו שהן בעיות. נקלטתי די מהר, אפילו הייתי פעיל וכתבתי מאמר גדול בעלון הראשון 'די רוימישע געשיכטע'. זה כל מה שלמדתי מהספרים..." (יעקב גולדשטיין).

☼

"... בקפריסין למדנו עברית וזה לא הלך לי קל. למדנו בין שני צריפים, חפרנו כמו שולחן ועשינו ספסל ולמעלה שמנו סכך כזה, הסכך היה מיוטה. היה נורא קשה לשבת, כי לא היה מקום לברכיים... היו גם שליחים מהארץ שעזרו ללמד ולהכין לקראת העלייה לארץ. כל החברה תמכה אחד בשני לכל אורך הדרך. תמיד היינו ביחד... אני זוכרת שבקפריסין אני חפפתי לך את הראש, כי אני ידעתי טוב לחפוף ראש..." (שושנה פינצ'בסקי)

☼

"... מאוד היה לי טוב בקפריסין. השתחררתי מאיזו מועקה... כל הזמן החלומות מן השואה הלכו איתי. עד היום אני חולמת, שאני צריכה לעבור נהר והוא מלא מים ואני נלחמת עם המים... אם המים נקיים ושקופים יש לי יום נהדר למחרת, אם המים עכורים ומלוכלכים אז זה יום כזה מזופת... במלחמה... הייתי לבד, לבד לגמרי... בקפריסין היו לי חברות, היינו כל כך מלוכדים, היה לי מאוד טוב בחברה. היינו ביחד, היו לנו פעילויות, לא השתעממנו לרגע. היה לנו הווי משלנו... הייתה לנו אווירה כזאת טובה, לבבית וזה בזכותך, זה רק תלוי מי המדריך... עצם הדבר שהיינו ביחד, מלוכדים, בשקט, זה בזכותך. הביטחון שלך והשקט שהלכנו כאילו אחרי רועה... עד היום יש לי קשר עם חברה רבים..." (שושנה).

☼

"... בקפריסין התחילו הלימודים מן הרגע הראשון. חפרנו שולחן חול ששימש לנו ללימודים. בדרך כלל כל הילדים רצו ללמוד. התשוקה ללימודים הייתה תשוקתי העזה ביותר. הייתי כל כך צמא ללימודים. קלטתי הכל כמו ספוג. אני זוכר שהשיחות התנהלו ביידיש. אתה, דודיק, קראת לנו סיפורים ותרגמת סימולטנית ליידיש. אני התפעלתי מן היכולת הזו שלך. 'אנשי בראשית', 'אנשי פאנפילוב', זכורים לי היטב...

בקפריסין התגבשה תודעת הציונות וההכרה שהפתרון היחיד הוא ארץ ישראל. הייתי סקפטי לגבי האידיאות של הקיבוץ. לא תיארתי את עצמי כאיכר כדוגמת האיכר הליטאי. בכנרת הייתה לי הפתעה כשראיתי עובדי אדמה משכילים, תרבותיים. זה מאוד הרשים אותי. ... המחנה בקפריסין נראה בעיני לא מאיים כי בהשוואה למחנה הריכוז לא ירו באנשים ולא איימו להרוג. גם המזון היה סביר. כשחילקו לחם ותפוזים הייתי מאוד מבסוט" (מנדל פיין).

❊

"... היום אפשר לכתוב לגבי ימי קפריסין העליזים משום שסך הכל הוסיף לנו הרבה הקפריסין הזה... נוסף לי פן הרוחניות. אני זוכר את יום כיפור הראשון שממש עשיתי את כל המצוות. צמתי והתפללתי יחד עם משה (ברונשטיין) שידע את כל התפילות בעל־פה ואני חזרתי אחריו כי גם לקרוא עברית לא ידעתי... ואחר כך כל הלימודים. אני אהבתי לקרוא ספרים, גם עכשיו, אבל מה שהקראת לנו, אני זוכר את 'המנהרה' של קלרמן, את 'אנשי בראשית' של שמאלי, אני זוכר אותם עד היום... נו, וכמובן ההצגה 'הזמיר'... ושביתות הרעב...
אני זוכר שהיה לי בירור איתך. שלחו לי לירה ולא מסרתי אותה לקופת החברה. אני קניתי כל מיני ממתקים, זללתי וחילקתי לחברים. זה חרה לך מאוד, כמובן, זה היה אקט אנטיסוציאלי... אז קיבלתי ממך נזיפה קשה. אני זוכר בדיוק. קודם כל לקחת אותי בצד ואמרת לי, שאתה רוצה לשוחח איתי, זה היה לפני הארוחה. אחרי הארוחה באתי אליך וישבנו, היה עץ רחוק באמצע השדה, לקחת אותי לשם שאף אחד לא ישמע והתחלת להרצות לי על חברות וחברותא ועל קיבוץ עד שהגעת לנקודה ואמרת לי: ס'ארט מיר ניט פון דיין באקאקטע לירע, נאָר דו האָסט דאָס געדארפט געבן צו די קופה משותפת. טוב, אז אמרתי: יותר זה לא יקרה, ובאמת זה לא קרה יותר, כי לא שלחו לי יותר...
באופן בסיסי מ־46 עד סוף 47 זה, איך להגיד את זה טוב, זה הציר, זה הציר שאני מסתובב עליו כל הזמן וזה מחזיק אותי כל הזמן. בכנרת החינוך כבר היה אחר. יותר פרגמטי, חינוך לעבודה, אבל אתה יודע, הייתי כמו ספוג בשנתיים האלה 46–47, כאילו זרקו אותי כספוג למים והוא סופג את כל המים. אני לא הייתי נער רציני, כזה שובב נחמד, אבל הייתי הכל קולט. אני לקחתי את זה מאוד ברצינות אף על פי שלא ראו את זה. יצאנו בני אדם לתועלת כולם. כשאתה לימדת אותי על הציונות ועל ארץ ישראל אמרת שהגבול הוא הירדן, אני נשארתי על הירדן ואני לא יכול לזוז משם...
... כתבתי כ־400 שירים. זה ממש התפרץ מתוכי. כתבתי גם עשרות מנגינות. אני כותב שירים ומלחין אותם... וזה הדהים אותי..." (אברהם יבלונסקי ראובני).

❊

"... בקפריסין היינו הולכים תמיד מסודרים לחדר האוכל, ילדים אחרים היו מציקים לנו וצוחקים עלינו..." (דבורה רומנוב־קמפלר).

*

"... אחרי שעברנו למחנה 65, התחיל להתארגן בית ספר. הערבים היו מעניינים מאוד, במיוחד איתך כשהיית מקריא לנו את הספרים. עליי עשה רושם מיוחד 'אנשי בראשית' (כשבאתי לארץ קראתי את הספר בעברית). קראת לנו את 'אנשי פנפילוב' ואת 'שלוש עשרה מקטרות' של אליה ארנבורג... בשבילי אלה היו דברים מעניינים, וכל ההווי... אני זוכר את קבלות השבת כל יום שישי... היו לנו גם תפקידים, תפקידי שמירה ליד השערים, אימוני גדנ"ע... היינו הולכים בסך לאורך הגדרות ושרים את השיר "בין הרים ובין גבעות רצה הרכבת..." צרחנו, צעקנו לעבר החיילים הבריטים, יצאנו בריקודים 'בדם ליבנו', 'מאמץ מאוחד עקשני וער' תמיד אמרנו במקהלה ביחד... אריה (פרלברג) השליח מארץ ישראל הכניס את האווירה הארץ ישראלית..." (משה ברונשטיין).

*

"...אני זוכרת את ה'עתון החי' שהיית מארגן. אני כתבתי שמה על עלייתי מפולין... את לוח השנה העברי... מכתבים מכנרת קראנו ביחד. האחיות שלי יצאו 3 חודשים יותר מוקדם, כי היו יותר קטנות ואנחנו נשארנו עוד. צילה אחותי כתבה מכתבים מ'כנרת'... שני בני דודים שלי היו על האקסודוס, אחד נהרג ואחד נפצע (מראה תמונות). בקפריסין הייתה שביתת רעב לאות הזדהות עם 'יציאת אירופה'. (דבורה רומנוב).

*

"...בינינו דיברנו יידיש... דאגנו מאוד לעניין הניקיון. אסתר הייתה במיוחד מעורבת בנושא זה. חפפנו לבנים את הראשים. כיבסנו את כל הכביסה, העלינו הצגה 'הזמיר' בעברית. אריה עשה כמיטב יכולתו, זה היה אז מבצע לא רגיל, לא היו הרבה מילים אבל הרבה תנועה. הצגנו הצגה בעברית ומשהו שלא קשור לעבר שלנו אלא סיפור על שוק פרסי, עולם אחר שלא ידענו אותו. הצהרת האו"ם על ארץ ישראל, כ"ט בנובמבר 1947, הייתה התפרצות של שמחה, רצנו בתוך המחנה, רקדנו בפיז'מות, סמרטוטים כאלה, הייתה התרגשות בלתי רגילה, רצינו רק לדעת שהצהירו על מדינה ולא חשבנו על מלחמה ונופלים" (עדינה).

❊

"... לא היו בעיות בחברת 'מעוז' בעניין השוויון, כי לכולם היו רק שני זוגות מכנסיים ושתי חולצות. אני זוכר שתפרו מבד חום מעין תלבושת אחידה..." (מנדל פיין).

❊

"... באוהלים היו כמה שכבות בד ובאמצע היה בד כחול. הבנות תפרו מכנסיים כחולים עם גומי לכולם. זאת הייתה העבודה הראשונה שלנו בקפריסין... הבנים התחילו לחפור בין שני הצריפים את כיתת הלימוד וברזנט מעל הראש. האדמה התפוררה כל הזמן. אני הייתי אחראית לחפיפת הראשים של הבנים, היו כמה סרבנים שהתחמקו ואז הייתי באה אליך והבעיה הייתה נפתרת בצ'יק... בתורנויות אני חושבת, שפעם בשבוע היינו מקבלים מים לכביסה ולחפיפת ראש. היינו לוקחים את השולחנות מחדר האוכל והיינו מכבסים על השולחנות ותולים על השיחים. היו לנו 3–4 קערות. בבעיות היגיינה היה לי תמיד קשר עם אסתר כי היא הייתה הולכת לישיבות במחנה 67, כמה צמר גפן אנחנו מקבלים לחודש.
... אני זוכרת את הקראת הספרים, את המכתבים מ'כנרת', התכתבנו עם הילדים מ"כנרת", ותמיד שרנו... תמיד הייתה מישהי שלא היה לה טוב על הלב אבל לא היו מריבות... הבנים היו לפעמים מציקים לנו כשהייתי מחלקת את הצמר גפן לבנות... כנראה, שהייתה התעוררות מינית מאוחרת. כשגברו ההצקות פנינו אליך, דודיק, ואז קראת להם לסדר וזה נפסק. ככה הם התייחסו אלינו בכבוד ושמרו עלינו בכל מקום. היחסים בינינו היו טובים. היינו כמו אחיות... היו ילדים שהתגלגלו כילדים בשוקי רוסיה בין פושעים צעירים, שבתאי למשל, והיו ילדים שבאו ממחנות. חיים (שווייגר) עבד בחודשים האחרונים של המלחמה בקרמטוריום באושוויץ. הוא היה בן 16. ילדים כאלה פיתחו יותר חשדנות... הייתה ילדה שהוציאו אותה ממנזר ולא רצתה לעזוב אותו ולחזור לאביה וליהדות..." (דבורה גומפריכט).

❊

מאיר דימרמן ז"ל, מתוך החוברת לזכרו (תורגם מיידיש)

ליל שמירה בקפריסין

כדאי לפעמים להתבונן יותר קרוב לחיי המחנות בקפריסין, לסמטאותיה, לאהלים המפוזרים והאפורים, לצריפים הפשוטים - לעולם הקטן בין גדרי התיל, על אי נידח אי-שם.

זרם רגשות עובר בלבו של אדם, כשהוא מתבונן בעינים פקוחות לכל הנעשה מסביבו. נדמה, שאין זו מציאות, כי אם חלום בלהות או תמונה דמיונית של צייר גדול. לפעמים נדמה לך שהגיע הקץ לציביליזציה הגדולה של ימינו ואנו חיים לפני מאות בשנים.

אתה מטייל מסביב לגדרי התיל. השמש שוקעת, היא כבר גמרה את מלאכת יומה וכבר אינה שוזפת בלי רחמים את הפנים החלשים והעיפים. מופיעים הצללים הראשונים. פתאם יורד הלילה. חושך. על ההר למעלה נראים בבהירות מחנות קפריסין. הצריפים עומדים בשורה ישרה כחיילים, אחד מאחורי השני, עטופים בצללי הלילה. האורות הראשונים מציצים בחלונות הקטנים. נשמעים קולות עמומים. קול צחוק נישא אליך, בכי של ילד. אי שם בפינה שר מישהו על הכנרת.

שעטת רגלים קצובה מבקיעה את דמי הלילה השקט - הורה עליזה.

רגש חדש ומרומם חודר עמוק אל לבך. דומה שהצלילים מתערבבים: בכי הילד והצחוק, ההורה ואש המדורה. הלילה ויופיו מתערבבים עם התמונה העגובה של הצריפים האפלים, הנראים כיער רדום. כל הצלילים ביחד יוצרים ניגון חדש - והדו מגיע אליך - הד ניגונה של קפריסים בליל שבת. ניגון של מרירות ותקוה, געגועים ואמונה; רצון וחימה, זכרונות וחלומות. ניגון הקורא ומעודד - קומפוזיציה של המון שבע יסורים וסבל.

קפריסין, 5 במאי 1947

בליל שמירה על הגשר.

קטע שכתבתי בחוברת הזכרון למאיר דימרמן, 1949

נמשיך בהגשמת חלומו.

מה אכזרי הגורל !... ילד עברי שעבר תלאות ונדודים, ששבע צרות כל ימיו, הגיע למחוז חפצו; בא קץ לנדודיו, חלומו מתגשם - ולפתע עוקרת אותו יד זידונה מן העולם הזה.

מאיר היה מהראשונים בחברה שהכרתי ושוחחתי אתו. זוכר אני את דבריו על החברים, כאילו רצה לעודד אותי. שמחתי מאוד שמצאתי בחור כזה בחברה. במשך כל זמן עבודתי לא אכזב אותי מאיר. תמיד גילה נכונות לעזור, לשאת בעול ולתרום את כל מרצו לכלל.

קשה להרבות בדברים. אין צורך להפליג בשבחים על חבר שהלך ואיננו. נדמה לי, שהשתיקה היא הביטוי הנאמן ביותר לדמותו.

מאיר, הבחור השתקן, המסור והנאמן, בחיוך תמידי על שפתיו, בנצנוץ של נעורים וטוב לב בעיניו ילווה אותנו בכל דרכינו.

נמשיך בהגשמת חלומו.

"...אני לא זוכרת הרבה מה למדנו בקפריסין. הלימודים לא תפסו אותי. מה שתפס זו החברותא, היחד, האסיפות, השיחות האלה. זה שישבת וקראת לנו ספר בעברית ותרגמת ליידיש תוך כדי קריאה. 'אנשי בראשית', '13 מקטרות' של אליה ארנבורג... את זה לא אשכח אף פעם בחיים... היינו מהופנטים ממך. היה לך משהו מיוחד. ידעת בתמצית איך להגיד לנו, להעיר לנו בצורה המתאימה. אני לא אשכח את הדברים האלה. הבנים היו מעין אפוטרופסים עלינו הבנות. פעם הם עשו לכמה בנות את המוות. התלוננו בפניך. אני זוכרת שבפגישה בערב עמדנו כולנו ואתה אמרת להם, אל תשכחו שהאמהות שלכם גם היו נשים. זה פגע בדיוק במטרה, זה הרגיע את העניינים, במקום לעשות בירורים וכו'. היה מספיק הרמז הזה. ראינו בך איזה ידיד מעל משהו מאוד מאוד. ידעת להגיד

למישהו בצורה המתאימה והמרגיעה ביותר... אתה עודדת אותי ואותנו. בדיוק ידעת למי, מה ואיך להגיד. זו הסיבה להערכה ולהערצה הזאת כלפיך... הכנת אותנו שבארץ ישראל לא תהיה איתנו, יש לך שם חברים וקיבוץ אליו תלך. אני זוכרת שכעסנו על זה, לא הבנו למה שלא תהיה איתנו בקבוצת כנרת..." (עדינה להב).

שיחה עם דבורה אולשונג (גומפריכט)

אני: לפעמים הייתי על סף יאוש. הייתה קבוצה שמן הרגע הראשון נקשרו קשרים והייתה לי הרגשה של אמון הדדי. אבל היו ילדים שפשוט לא ידעתי איך לשכנע אותם.

דבורה: למשל, הילדה שהוציאו אותה ממנזר ולא רצתה לעזוב אותו ולחזור לאביה וליהדות.

אני: היחס לרכוש ציבורי. שמרתם מאוד על הרכוש האישי והקבוצתי אבל את הרכוש של הציבור מען פלעגט אָרגַניזירן. לדוגמה, היה שם עץ גדול וילדים היו מגיעים וכורתים ענפים ומביאים את זה, לא לעצמם, אלא לקבוצה שלהם, אבל הם הרסו קודם כל את העץ. אנחנו רצינו לשמור על העץ שיהיה לנו צל בקיץ. העמדנו נערים ששמרו על העץ.

דבורה: זה כל כך טבעי, זה היה טבע שני, אנחנו גדלנו עם זה מבלי שנהיה פושעים.

אני: התמונה הכוללת היא מאוד ורודה. אני רואה את הקבוצה הזו כקבוצה נפלאה.

דבורה: היינו ילדות טובות כל כך. הבנים דאגו לנו.

אני: הייתם רעבים? חסר היה לכם מזון?

דבורה: לא. אני חושבת אחרי מה שאני עברתי ויכולתי לבוא לשולחן והיו תפוחי אדמה ולחם ואטריות, אז אני לא חושבת שהיינו רעבים.
אחרי מה שעבר עליי, אני לא הסתובבתי רעבה. כשיצאתי מהמחנות ולי היה לחם וריבה ודברים כאלה זה הספיק. לא תמיד האוכל היה טעים אבל לא רעב.
לא אגרנו אוכל. בהתחלה, אחרי המלחמה, אני זוכרת את עצמי אוגרת אוכל אבל בקפריסין לא הייתה תופעה זו. זה סימן שמה שאכלנו הספיק ויש ביטחון שיהיה אוכל.

אני: הגדרות הפריעו לך?

דבורה: בהתחלה הפריעו לי מאוד. אבל ברגע שלמדתי שאין סביבן חיילים אז פשוט התעלמנו מהן. יצאת מגדרות ונכנסת לגדרות, בוודאי שזה הפריע לנו, במיוחד הפריעו לי מגדלי השמירה. אני למדתי להתעלם מזה, התרגלתי שזה קיים אבל אין מזה שום סכנה. בסופו של דבר זה לא הפריע לי.
מה שהפריע לי – ההליכה לים. אלה הטנקים שליוו אותנו כשיצאנו לים, איזו חוויה זו הייתה. הלכנו ברגל ופתאום היינו מוקפים עם טנקים וחיילים ונשק. אמנם ירדנו לים, התרחצנו אבל לא יותר, לא הסכמנו, זה היה חד פעמי, הייתה מחאה נורא קולנית ויותר לא הובילו אף אחד לים. פעם לקחו אותנו לפמגוסטה לבדוק את הריאות. אני זוכרת שהקפריסאים סימנו לנו אות ווי.
אני חושבת שתקופת קפריסין הייתה תקופת הגיבוש, היסוד, לא היה כבר המקום לנדוד ממקום למקום, זה המקום הראשון שישבנו די הרבה זמן במקום אחד כקבוצה מגובשת, שניסו לעשות מאיתנו בני אדם. קפריסין – בשבילי – זו הייתה תקופה ראשונה שישבתי בחברת ילדים, חייתי בחברת ילדים ושם קיבלתי את הקווים שלי בעתיד, אני חושבת ככה. שמה זה היה הבסיס. כשבאנו ל'כנרת' כבר באנו כחברה, הם לא הצטרכו לגבש אותנו. הם המשיכו את מה שאתה התחלת. פה גרנו בתנאים יותר טובים ועבדנו חצי יום, למדנו, פרצה המלחמה, קיבלנו הרצאות, מדריכים טובים – מירה, לסיק.
מ'כנרת' היינו מגויסים בנח"ל, אחר כך עלינו ל'האון' – רובנו, אחדים רק עזבו. אחר כך היה הפילוג בקיבוץ המאוחד. עזבנו את האון, קבוצה

גדולה, ב־54–1956. באתי לדוד, אחיה של אמא שעלה לארץ לפני המלחמה. התחלתי לעבוד כמטפלת תינוקות בתל־אביב, וכך הגעתי לכפר סבא. התחתנתי ב־1958, בת אחת + 2 נכדים.

אני: אחד הסיפורים המרתקים, וזה מה שהרגשתי במפגש, וזה גם נתן לי את הדחיפה לעשות משהו, לכתוב את הסיפור. זה מעגל מן הילד או הילדה ששרדה מן השואה ועברה את מה שעברה, והגיעה לארץ ישראל וכמעט כולם, ואולי כולם, בנו משפחות, התבססו והפכו חלק אינטגרלי של החברה הישראלית.

דבורה: חוץ משבתאי, שעבד כסוהר ואחר כך אושפז בבית חולים, אני חושבת שכולם הגיעו ל"נחלה ולמנוחה".

☼

"הגענו לעתלית. זה הסוף של הסיפור. חיכינו לרגע זה. שם ראינו פעם ראשונה בחיים זיתים שחורים. חשבנו שאלה ענבים... התחלנו לירוק... ושפע של תפוזים..." (עדינה).

☼

את תולדות עלייתנו
כל אחד ודאי זוכר,
ולכל אחד מאתנו
לבטח יש סיפור אחר.

וגם לי כמו לכולנו
ישנם כמה סיפורים,
ואחד מהם קשור בדודיק,
ברכוש פרטי וחברים.

התנהגתי אז כמו נער
שלא היו לו התחיבויות בכלל,
ואת הלירה שקיבלתי,
לא הכנסתי לקופת הכלל.

על כל אלה הטיף לי דודיק
והייתה זאת הטפה מאלפת,
שנסובה על "א בעקאקטע לירע",
סוציאליזם והקופה המשותפת.

כמה מצחיק עכשיו נראה לי
כל אותו מעשה נעורים,
ובייחוד לאור המהפך
שהתרחש בקיבוצים.

הייתה זאת תקופה של תמימות מרגשת
למרות שעברנו רבות,
אבל כל אחד מאיתנו
נרגש לחזור לתקופה הזאת.

א. ראובני

ד. איך, מיר און פֿייפֿערן. (ווען מײַלײַ פֿון ר׳ יאַנקעלען)

אויף אן אינזל בין איך דאָ
אָפּגעריסן פֿון דער וועלט
ארום חור שטערנדיקע צבאות
פֿעלנער פֿול ארום אויסגעשטעלט

ii

וועדער דרוי שרייט פֿעלנער ביקסן
וואכן זאלף מיין קאָפּ
כּי וויס אָפּ גאָאָן וועטמען גאַנץ פֿײַ
כטאָפּ, סטאָפּ, טאָפּ.

iii

גיי אויף מיר און פֿייפֿערן
און איך קנאַק מיר ניסעלעך
און דער פֿעלנער מיט בוקסל
האט מיר מײַנע פֿײגעלעך

iv

אוי, די שטאָט טראַכט איך מיר פֿרײַ
ביסט דאָך פֿאָרט אַ גלות
סיי ווי סיי וועסטו נאָך שמייען
אוי, אוי, אוי.

אברהם גולדפרב

העלייה לארץ - כנרת

כאשר הגענו לקבוצת כנרת התפללנו בפעם האחרונה כקבוצה 'אלי אלי שלא ייגמר לעולם...'. עמדנו יחד, שלובי זרוע וביטאנו, אישית וקבוצתית, את אמונתנו באדם, בעתיד ובחיים אחרים וטובים. זה קרה לבני אדם שבעבר למדו כיצד לא להאמין.

☼

"בשבילי כל הארץ הייתה קבוצת כנרת ועמק הירדן. התקבלנו יפה מאוד. לא שכל הצבור בא לקבל אותנו, אבל המדריכים ועוד כמה אנשים. השתכנו בבית ילדים (זה היה קיץ וילדי כנרת היו בחופשה) ואז פתאום אתה נכנס לחדר עם שלוש מיטות, שלושה ילדים בחדר, זה היה ארמון. כילה נגד יתושים, נקי ומאוורר. אני זוכר עד היום את הסדין הצהוב עליו שכבתי בפעם ראשונה בחיי אחרי חמש שנות תלאות. אז היו מעמלנים את הסדינים. שפשפתי את האף שלי בסדין... נכנסנו לתלם עבודה וחשתי את טעמה של ארץ ישראל, את הטוב והיפה לזה ציפיתי..." (מונק סנדובסקי)

☼

"...לקחו אותנו באוטובוסים... וראיתי את הממטרות הראשונות, זה היה פלא פלאים, פתאום משקים מן האדמה. זה היה בדרך לכנרת, ליוו אותנו אנשי הפלמ"ח עם סטנים... הילדים שכבר באו לפנינו רצו לקראתנו עם חולצות לבנות ומכנסיים קצרים... איזה אושר של פגישה.. הביאו אותנו לצריפים האלה, עם מיטות הסוכנות והסדינים - זה היה ארמון בשבילנו...

... אחרי הרבה שנים הייתי עם הבת שלי בטבריה. בתי הייתה כבר נשואה. אמרתי לה: ענתי, אני מוכרחה לקחת אותך לבתים שאנחנו גרנו אז. באנו לכנרת, ראיתי את הצריפים וחשבתי, זה הארמון שחייתי בו? פתחתי דלת של חדר, היינו 4 בנות בחדר והבת שואלת - אמא, זה החדר שגרת בו? אמרתי, זה היה בשבילי ארמון עם מיטה וסדין... אני לא מאשימה שהם לא מבינים את זה... אני זוכרת אחרי המלחמה, כששוחררתי וסיפרתי לחיילים היו תגובות: אתם קצת מגזימים...

לְמַעְלָה וּמִשְּׂמֹאל: נֹעַר עוֹלֶה מִקַּפְרִיסִין – בִּנְמַל חֵיפָה. צילום — ה. קאופמן

מה נשמע בארץ

כ־300 בני נוער עולה באו מקפריסין בסוף השבוע שעבר, ו־285 ילדים – בראשית השבוע הזה. כוח המגן העברי עומד בחרוף־נפש בפני התקפות המרצחים – וחיפושי נשק־מגן ע״י השלטונות. הנוער העברי מתנדב בהמוניו לשרות העם.

לְמַטָּה קְהַל רְבָבוֹת מַקְשִׁיב לְשִׁדּוּר שֶׁל מֶרְכַּז הַמִּפְקָד לְשֵׁרוּת הָעָם – מֵאוּלַם „מִגְדָּלוֹר" בְּתֵל־אָבִיב.

צילום — פ. גולדמן

כשאני משחזרת דברים שעברו עליי, דברים אישיים מאוד קשים, קשה להאמין – גם אני שואלת את עצמי, אחרי חמישים שנה, זאת הייתי אני? זה מה שאני עשיתי אז?..." (טובה סנדובסקי).

*

"... מה שהיה לנו קשה זה המפגש עם הנוער בכנרת. הם ראו אותנו כנחותים. החברים המבוגרים קיבלו אותנו הרבה יותר יפה מהנוער. עבדתי בגן ירק עם האמא של נעמי שמר ועם נעמי שמר. היא הסתכלה עלינו מלמעלה למטה. לא ידענו עברית כמו העברית שלהם. הם לעגו לנו. היינו אצלם תת אנשים, דווקא הנוער, בני הקיבוץ. המבוגרים הבינו אותנו, לנפש שלנו, אבל הנוער בכלל לא. הייתה לנו ציפייה אחרת. קיווינו ליחס לגמרי אחר. עבדנו ומאוד השתדלנו. השתדלנו להיקלט. אני החלטתי, אני מדברת רק עברית. כמה חברות כעסו עליי שאני מדברת רק עברית. היו לנו מדריכים נהדרים ובעלי רצון טוב, לסיק ומירה ז"ל." (חנה בורוכוב).

*

"... מקפריסין יצאנו לכנרת. זה היה הבית הראשון שלי, שאני אפילו עד עכשיו מתגעגעת אליו. בכנרת קיבלו אותנו טוב. כמובן, לא היינו ילדי כנרת. היו לנו מדריכים טובים. עבדתי בכל מיני עבודות. סבלתי מהחום. הייתה תקופה מאוד מעניינת וטובה...." (פרידה גימפל).

*

"... בכנרת עבדתי בכרם. היה כיף להיות שם. החברה שלי אלה הם חברי לכל החיים, כי לא היו לי חברי ילדות, אחיות וחברות אמיתיות. ברוסיה היה שונה. כאן נשארנו כמו משפחה..." (רבקה וינברג, נשואה + 3 ילדים + 7 נכדים).

*

"... בכנרת הייתי לולנית. מאוד שיבחו אותי. ב'האון' התחתנתי. כבר 30 שנה אלמנה. הלכתי בדרך ישרה וכך חינכתי את ילדיי. 2 ילדים ו־7 נכדים (זהבה ברגמן).

*

"... עברית התחלתי ללמוד רק בקפריסין. אחרי תקופה קצרה מאוד שהייתי בכנרת החלטתי שאני צריך לעשות משהו דרסטי - החלטתי אני לא מדבר יידיש. הפסקתי לדבר יידיש ותוך חודשיים גמרתי עם המשחק הזה..." (יעקב).

☼

"... בכנרת קיבלו אותנו יפה מאוד, אבל לא קיבלו את כולם. זה מאוד חרה לנו. 25 ילדים עברו לאפיקים. אתה נשארת איתנו יומיים ויצאת לאפיקים. חבל שלא שמרת על קשר איתנו. אנחנו הפסדנו שלא שמרת איתנו על קשר. בדיעבד, אני חושב אולי זה היה נכון... ובאמת כשהגענו לכנרת, מה שהרשים אותי עד היום, עד היום, כשאני נוסע לשמה, אני מגיע כשהשמש מאחורי שוקעת ואני רואה את כל העמק. התמונה הזאת לא יוצאת לי מהראש עד היום הזה. לקחתי את הילדים שלי, לא יכול לשכוח את התמונה הזאת..." (אברהם יבלונסקי־ראובני).

☼

"... עברו 50 שנה, אבל הרושם שהשארת הוא בל יימחה, כי אתה משכמך ומעלה. זה שלא יצרת קשר איתנו, אצלנו הייתה הרגשה כאילו זנחת אותנו. לא התקבל אצל החברה שלנו הרצון שלך להגשמה עצמית, זה לא התקבל כצידוק שעזבת אותנו.
יש לי שלושה ילדים. נכדים. בן אחד עשה פוסט דוקטורט בארה"ב, עובד מכון וולקני. בן שני מהנדס, עובד בתעשייה האווירית והבן השלישי 'תפס' גרמניה. אמרתי לו: הסבא שלה רצח את הסבא שלך... (אברהם ראובני).

☼

... בכנרת קיבלו אותנו כל כך יפה... בכנרת היו הבדלים, גם לא היינו כולם ביחד, לא היה מקום, חלק היה באפיקים..." (דבורה רומנוב).

☼

"... בכנרת הם היו די נצלנים... אבל הרבה דברים למדתי מכנרת, בעיקר זו העקשנות שלהם, הנחישות לעמוד על כל דבר..." (משה ברונשטיין).

☼

"... נתנו לנו חולצה לבנה וחצאית כחולה... צעקתי לבנות יש סדינים לבנים. פעם ראשונה אחרי כל כך הרבה זמן ראיתי סדין לבן וכרית מתחת לראש... קיבלו אותנו יפה מאוד, כמו אמא ואבא הכי טובים". (זהבה ברגמן).

☼

"... לקחו אותנו לקבוצת כנרת. בדרך ירו עלינו. ליוו אותנו מהפלמ"ח עם סטנים. בדרך נתנו לנו גזוז ופלים. כשהגענו לכנרת אמרתי איזה גן עדן... נתנו לנו לחם וריבה. חיסלנו את כל הריבה. היינו כל כך רעבים.. התפעלתי מילדי הקבוצה... למדתי בבית ירח עם עוד שלושה ילדים מקבוצתנו. ב־1950 התגייסתי לחיל הים, זה היה היום המאושר שלי..." (מאיר טננבוים, שרת 43 שנים ב"צים". שני בנים ובת ו־4 נכדים).

☼

"... כל הלילה לא ישנו לפני שיצאנו מקפריסין לארץ. שרנו כל הלילה, זה היה משהו יוצא מהכלל. הגעתי לכנרת כבר באוגוסט 1947, כי יצאתי עם הילדים הקטנים. כשהגעתי לכנרת הרגשתי שאני רואה בפעם הראשונה בחיי משהו אנושי, משהו יפה. פרחים, דשא, מזרקות מים. הלכנו במדרכות והצפורים וים כנרת... לי נתנו את הזכות ללמוד בבית ירח. למדנו שם רק שנתיים..." (אברהם גולדפרב, מנהל IBM בפריז. 13 שנה באנגליה ובארה"ב מטעם המטה האירופי של IBM. למד בסורבון . 3 בנות + 2 נכדים. הבנות סיימו אוניברסיטה באנגליה).

☼

"... זו הייתה שמחה גדולה שמחה עצומה, כשהודיעו לנו שאנחנו יוצאים לארץ ישראל. כשהגענו לחופי הארץ שמו ארגזים עם תפוזים וכל אחד קיבל תפוז. הגענו לעתלית ואחרי זה נסענו לכנרת. בכנרת קיבלו אותנו מאוד יפה. היה חם, נתנו לנו חולצה וחצאית, מאוד שמחנו..." (שרה גיט־גל).

☼

"... מעתלית סוף סוף נסענו לכנרת. את הדרך הזו, הירידה לכנרת, חוץ מזה שהנוף הוא מקסים, את הדרך הזו אף פעם לא אשכח, זאת הייתה התרגשות כזו לראות את העמק (עמק הירדן), והילדים שהגיעו לפנינו. הרי היו כאלה שנסעו מקפריסין לפנינו, הם היו כולם מלובשים, הבנות בחצאיות כחולות וחולצה לבנה, אז חשבנו שזה שיא המודה, והם חיכו לנו, עד היום את התמונה הזאת אני לא שוכחת, זה היה הלם.

באנו לקבוצת כנרת, קיווינו שיקבלו אותנו טוב יותר ממה שקיבלו. כמובן, הנוער שלהם בכלל התנער מאיתנו. שום מגע, שום כלום לא היה. העיקר העבודה. האווירה הכללית בכנרת הייתה קודם כל העבודה. סידרו אותנו לעבודה. אחר הצהריים – ללמוד. חם, עמק הירדן. חלק היו נרדמים בכיתה וחלק מנמנמים, סתם כששמענו שכנרת לא מוכנה לקלוט את כולנו וחלק הועבר לאפיקים אז החברה הכי טובים אמרו אנחנו לא נשארים פה. מאוד נעלבנו ואז הייתה רשימה של מתנדבים שעברו לאפיקים – ועברנו לאפיקים. קיבלו אותנו שם בדיוק הפוך ממה שבכנרת. ראשית כל, אונדזערע קינדער, מען רעדט יידיש ורוסית. בערב הזמינו אותנו לסרט ושם הייתה ברכה, ברוכים הבאים, והתחילו לדבר איתנו רוסית. האנשים התקרבו מאוד אלינו, אנשים דאגו לנו כמו אמהות. למדנו בבוקר, אמנם זו הייתה תקופה קצרה, אבל זו הייתה איזו מין תקופת זוהר מסוימת. היחס היה כל כך שונה בין אפיקים לכנרת, היינו אמורים לחזור לכנרת כי לא הייתה ברירה. יוסף אופין היה המדריך. היה נחמד ושפרינצה הייתה מטפלת. היה סוג אנשים שונה, אווירה שונה, והיחס אלינו שונה וממש הרגשנו מין הורים מאמצים כאלה. חברות ניגשו, שאלו מאיפה את. כנרת במקום לקבל חברת נוער מסוריה הסכימה לקחת אותנו בחזרה מאפיקים. כתוצאה מקבלת הפנים ומכל ההתייחסות קודם הפרידו ואחר כך החזירו, היה לנו משהו בלב על כנרת. והדבר הקשה ביותר, בעיקר אצל הבנים, כשפרצה מלחמת השחרור את הבנות פינו מכנרת, נסענו לחדרה לאיזה מחנה והבנים נשארו למרות שהם היו ילדים ניצולי שואה, לא ידעו שום דבר, לא ידעו להשתמש בנשק, ואת הבנים שלהם פינו. וזה נשאר עד היום הזה בליבות כולם, את הילדים שלהם באותו גיל הוציאו ואותנו השאירו. היו כמה מהם שהתנדבו ונשארו, אבל היה עוד יותר קשה כאשר מאיר דימרמן ז"ל נהרג מפגז סורי. האווירה הייתה מאוד קשה. כאשר בן ציון ישראלי בא אלינו לשיחה וביקש שנישאר בקבוצת כנרת, סרבנו. (עדינה ברנר [להב]).

*

שיחה עם שמואל מלדונג ב'האון'

אני: אתה זוכר את העלייה לארץ ישראל?

שמואל: אצלי זה בא די פתאום. פשוט, הודיעו לי שאני צריך לעלות... זהו... הגעתי לחיפה. היינו במחנה ב'שער העלייה' - די.די.טי. הגענו ביום שישי ונשארנו גם בשבת ומשמה לקחו אותנו לכנרת. נסענו באיזה אוטובוס, היה בזמן החופש הגדול. עברנו, נדמה לי, את קיבוץ עין חרוד, נסעו ילדים במשאית והיא הדרדרה והייתה תאונה גדולה. ראית ממש על הכביש מתגלגלים אנשים פצועים קשה, כל הסביבה - ערבים, בדואים, מסתכלים. מוציאים אותם מהמשאית ואוספים את האנשים...

אני: איך קיבלו אתכם בכנרת?

שמואל: בסדר. בסך הכל היינו איזה כמה 5–6 בהתחלה אחר כך באו נוספים.

אני: כשהיית בקפריסין חשבת מה תעשה בארץ ישראל כשתעלה?

שמואל: הרבה לא חשבנו. זה לא היה בראש שלנו המחשבות.

אני: תיארת לך את הקיבוץ?

שמואל: לא ידענו מה זה.

אני: איך זה קרה, שרק שלושה אנשים מכל הקבוצה נשארו ב'האון'? שאתה נשארת ב'האון' ורוב החברה עזבו?

שמואל: אין לי תשובה, לא יודע. יש לי בת גדולה בארה"ב, בעמק הסיליקון, בעלה מהנדס אלקטרוניקה.

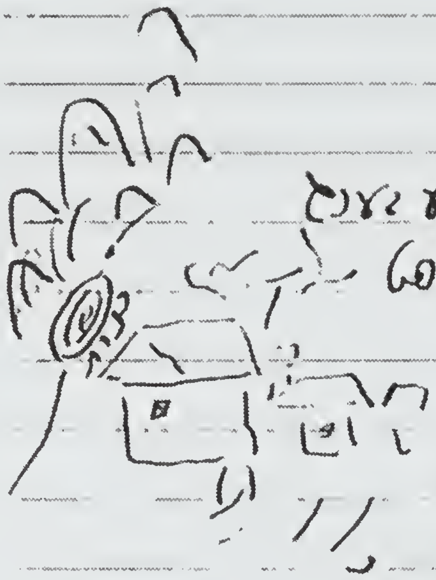
☼

ארץ־ישׂראל

14/XII 47

דער פרימאָרגן און כנרת!

דער כנרת ווי אַ שפּיגל ליגט
גלייך און גלאַנצט
און אַלץ ווי אַ גוט טעם טאַנצט.

II

און די פיפנס ליגן גרויסע געזאַנג
באַדעקט מיט ריינע לופט
פֿון נאָך אַ ביסל שלאָפֿט.

III

פּלוצלונג רייסט זיך די שטילקייט
און אין עכאָ קלאַפּט פֿון באַרג
דאָס טיריקן פּײַפֿן ווײַנען שטאַרק

IV

דער באַרג רויבט טאָן צו גרענעצן
און הייסע שטראַלן שטיין
דאָס די זון שײַנט פֿון דער מיטן

V

די זון, די לופֿט, די וואַסער, בערג
אַלץ איז מיינט זיך פֿריי.
ווי אין חלום אויף ערד ישׂראל.

[illegible]

"הביאו אותנו לעתלית. היינו שם כמה ימים ומשם לכנרת. כשהתברר שאין שם מקום לכולם לקחו אותנו לאפיקים ואחר כך חזרנו לכנרת. שם עברנו את מלחמת השחרור. משם עברנו ל'האון' ושם הייתי חמש שנים. עזבתי ב־1954.
לו היית אומר לי אז שאעזוב אי פעם את הקבוץ הייתי צוחק לך. לא היו לי קרובים, הורים, לא הייתה לי אף נפש חיה בעולם הזה והייתי בטוח שאשאר בקבוץ עד סוף חיי. לי זה נורא התאים, גם למדתי וגם עבדתי מאז שעזבתי את הבית זו הייתה לי המסגרת המשפחתית. אני מאוד אהבתי את המסגרת הזו.
כשעזבתי לקחתי חדר במושבת כנרת. עבדתי אצל קבלן שהניח צנורות, בקווי מים בגליל העליון, אחר כך התחתנתי ועברתי לתל אביב. עבדתי 42 שנה ב'אמקור', קודם הייתי פועל ואחר כך מנהל עבודה. יש לי בת (1957) ובן (1961), 6 נכדים. (חיים שווייגר).

❊

שיחה עם דוד לאפ

דוד: "... ב'האון' הייתי עד 1959.

אני: מדוע עזבת?

דוד: זהו סיפור מעניין. אחותי באה ארצה מרוסיה והביאה איתה אופנוע. אני הייתי ב'האון' ואחר כך נהג. כשביקרתי את אחותי במעברת מוצקין היא החזיקה את האופנוע בחוץ בגשם. לקחתי את האופנוע ל'האון' כדי לשים אותו מתחת לגג עד שאחותי תמכור אותו. כשהבאתי את האופנוע, קראו אותי לבירור. התעקשו, שאקח את האופנוע בחזרה לאחותי. אמרתי, אם אני לוקח את האופנוע אני גם לוקח את עצמי, מתוך כעס. באסיפה הודיעו על עזיבתי. לא היה לי אף אחד חוץ מאחותי שרק הגיע למעברה והיו לי שני ילדים קטנים. לא היה לי גרוש. נסעתי לחיפה ולמזלי מצאתי עבודה כנהג...
היום יש לי משפחה, שלושה ילדים ותשעה נכדים. בן אחד עוסק במחקר, בת מורה לחינוך מיוחד ובן הלומד באוניברסיטה ועוסק בעיתונאות..."

❊

בכל הראיונות מדגישים המרואיינים את הקמת המשפחות - ילדים ונכדים. כולם בנו את עצמם ותרמו גם לבניין הארץ.

❊

"עתלית. שוב ימים לא נעימים. הייתה צפיפות גדולה, אוכל לא היה מספיק. שמירה של חיילים בריטיים. לא ידענו מה הולך לקרות, מתי יוציאו אותנו מכאן. בכינו, לא הבנו מה קורה. שוב פעם במחנה בתוך ארץ ישראל. עד שהגיע הגואל בדמותו של שמואל הר־חול מקבוצת כנרת. הכניסו אותנו לאוטובוסים של אז, חלונות מוגנים, לוחות פלדה. אני זוכר שבוואדי מילק ירו עלינו. בכנרת קיבלו אותנו קבוצה גדולה של חברים וחברות. שיכנו אותנו בשלושה צריפים על יד הלולים של כנרת. אחרי זמן קצר מאוד הודיעו לנו שכנרת לא מסוגלת לקלוט את כל הקבוצה ויש לחלק אותנו. הפרידה הייתה קשה מאוד ונרגשת. לא רצינו להיפרד אחד מהשני. הייתי בין אלה שנשלחו לאפיקים. היחס שזכינו לו באפיקים היה לאין ערוך יותר חם ולבבי. הוכנסנו מיד למסגרת של לימודים ועבודה. הרגשנו אורחים רצויים מכל הבחינות.
...מאפיקים חזרנו לכנרת. עבדתי בפלחה ובמוסך יחד עם מאיר דימרמן ז"ל. היה בחור מאוד חרוץ... בכנרת הייתה הפלייה ברורה בינינו לבין ילדי המקום. שום קשרים לא היו בינינו. שמרו על דיסטנץ, על הפרדה. זה מאוד חרה לנו, לא יכולתי להבין מדוע זה מגיע לנו..." (חיים גולני - לוין, 3 בנים - בן אחד מנהל כוח־אדם בבית חולים; בן שני ד"ר בטכניון, בן שלישי בקנדה, לא נשוי.)

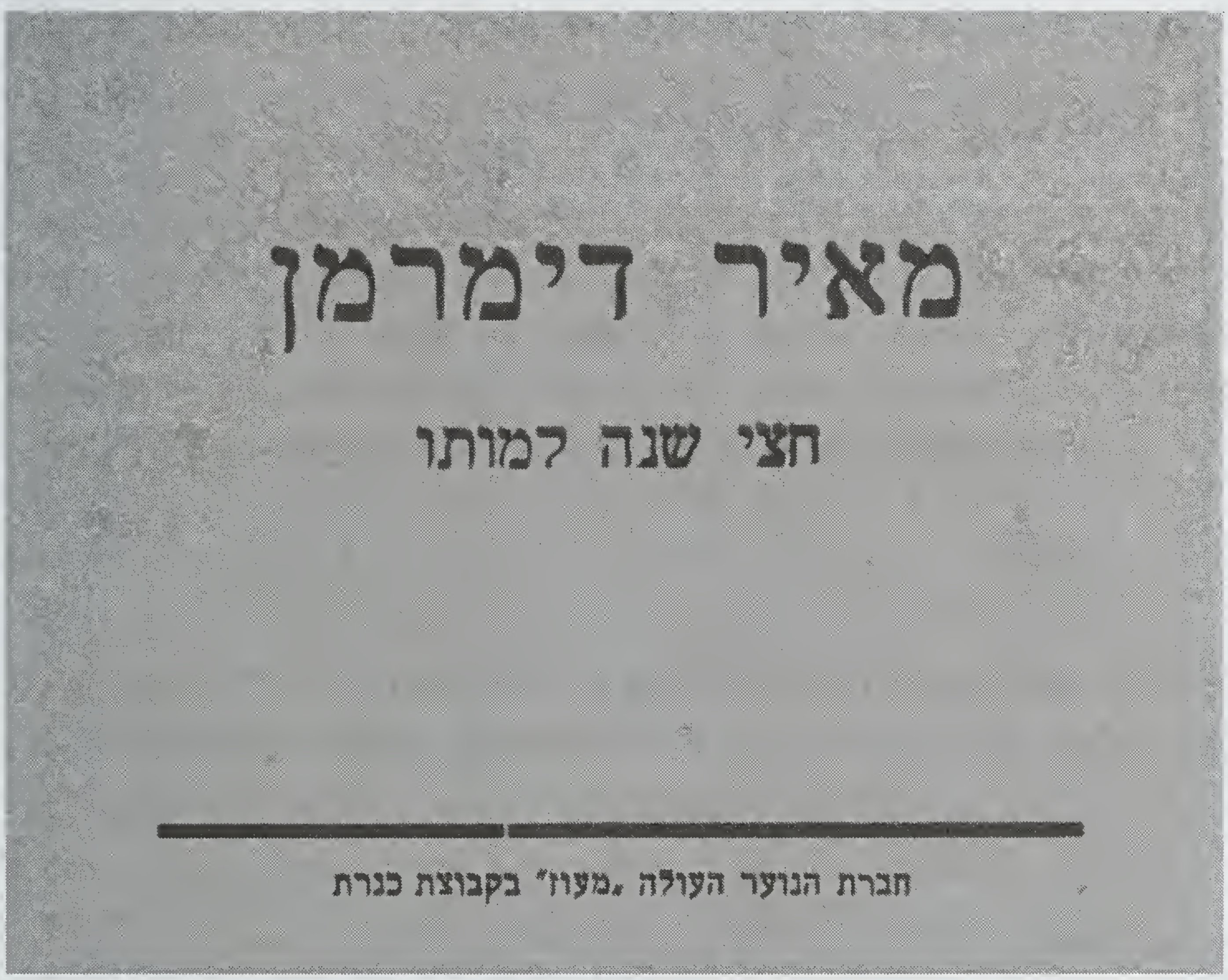
❊

"... מה שחרה לי וחרה לרבים ש"כנרת" בזמן המלחמה (מלחמת השחרור) פינו את הילדים שלהם מהקבוץ, בגיל שלנו פחות או יותר, ואותנו הם השאירו כדי לעבוד בקבוץ ולהחזיק את המשק. היה רק אחד יחידי, אבנר הר־חול, בן 'כנרת', שנשאר כי הוא הסתתר באיזה שהוא מקום כי לא רצה להתפנות... (עדינה)

❊

"...את הילדים שלהם פינו לחיפה, אנחנו נשארנו, ואז גם נהרג מאיר דימרמן. אחרי המלחמה, אחרי שנגמר הכל, בא אלינו בן ציון ישראלי ואמר לנו באסיפה כללית: ישנה ברית דמים בינינו וביניכם, אני זוכר אז שהדם עלה לי לראש, אני קמתי, בקשתי את רשות הדיבור ואיזה רבע שעה שטפתי אותם. אתה בטח יודע את הפרופורציה בין ילד בן 16 שהייתי אז לבין בן ציון ישראלי הדמות, איש העלייה השנייה שהיה אז כבר אגדה. היום כשאני מסתכל אחורה אני חושב איזו חוצפה הייתה לי, רבע שעה דיברתי. אבל אז הייתה לי החוצפה ואמרתי להם: אתם שהתנהגתם כלפינו כפי שהתנהגתם, לא נתתם לנו בכלל הרגשה של בית, הילדים שלכם אכלו בחדר אוכל נפרד ואנחנו בחדר אוכל נפרד. אנחנו עבדנו ככה והם ככה, בזמן המלחמה אתם פיניתם אותם בני גילנו ואותנו השארתם, אין שום קשר בינם לבינינו ועוד.

בן ציון ישראלי קם ועזב. מילה לא אמר, מילה לא אמר, קם ויצא. (יעקב גולדשטיין).

מאיר דימרמן

חצי שנה למותו

חברת הנוער העולה „מעוז" בקבוצת כנרת

שער החוברת לזכר מאיר דימרמן

*

קשה היום, במרחק כזה של זמן, להעריך או לשפוט את קבלת הפנים של ילדים, נערים ונערות, שרידי שואה שהגיעו לקבוץ, ובמקרה זה לקבוצת כנרת. אין גם להתעלם מן התנאים הפיזיים, הכלכליים, הביטחוניים שהקבוצה הייתה שרויה בהם בזמן ההוא (1947). עם זאת, בכל העדויות עוברות שתי נימות - האחת - התפעלות מן הנוף החדש, מן התנאים הנורמליים החדשים שנראו בעיני הילדים כגן עדן, כמשהו שלא חוו שנים רבות או כבר שכחו שאי פעם הם חיו בחדרים מסודרים, שכבו במיטות וסדינים, אכלו בחדר אוכל מסודר, למדו, עבדו, מדריכים דאגו להם ולמחסורם. הנימה האחרת - אכזבה שלעתים גובלת בעלבון, בעיקר מן היחס של בני הקבוצה אליהם, מן ההתנשאות, ההתנכרות, חוסר תשומת לב, מעין אטימות כלפיהם וכלפי כל מה שעבר עליהם, וכן כאב על ההפליה שהפלו אותם (המוסדות, החברים) לרעה לעומת התנאים בהם חיו ילדי הקבוצה. לא ניתנה להם תחושת בית שכה חסרה להם.

תחושת עלבון וכעס הגיעה לשיאה בתקופת מלחמת השחרור, כאשר פינו את ילדי הקבוצה מכנרת לחיפה ואותם - נערים שרידים, פליטי שואה, השאירו במקום לעבודה ולהגנה. נער אחד מהם מאיר דימרמן ז"ל, נהרג מפגז סורי בזמן שעסק בחלוקת מזון ותחמושת לחברים שהיו בעמדות. פה קלטתי לא מעט דברים קשים וזועמים. מאידך, הנערים והנערות שהגיעו לאפיקים ושהיו שם כמה חודשים (ואחר כך חזרו לקבוצתם לכנרת) מביעים תחושות של הערכה וחום על היחס שזכו מחברים רבים, ממדריכים ומן המוסדות.

אני אישית, בפגישתי הראשונה עם קבוצת כנרת, נחלתי אכזבה איומה. הבאתי 80 ילדים יתומי שואה, לארץ ישראל, לקבוצת כנרת. הייתי המאושר באדם. המשימה הצליחה.
עם כניסתי לחדר המזכירות מודיעים לי שכנרת לא יכולה לקבל את כל הילדים. אין להם מקום לקלוט את כולם. הייתי המום. הרי איש לא הודיע לי על כך מראש. הייתה התכתבות ביני לבין הקבוצה עוד בקפריסין. קיבלנו מכתבים, ספרים ותמרים, תמונות ודרישות שלום באמצעות שליחים מהארץ. מדוע לא הכינו אותי, אותנו, לכך שנצטרך דווקא בארץ להיפרד, להתחלק.

יתר על כן, לאורך כל המסע, בכל התנאים, ניסיתי ללכד אותם, להפכם לקבוצה מגובשת, התפתחו יחסי ידידות ואחווה. הקבוצה שימשה לילדים תחליף לבית, למשפחה ואנו הצלחנו להגיע ביחד לארץ ישראל, וכאן מאלצים אותנו להתפצל, להיפרד? לפי אלו קריטריונים אני אחלק אותם? כיצד אסביר להם את המצב הזה? חשתי אכזבה עמוקה. זו הייתה המכה 'ה־81' הפרטית שלי...

בסוף דצמבר 1947 באתי לאפיקים עם שארית קבוצת 'מעוז', 26 ילדים. בעלון אפיקים התפרסמה על כך ידיעה קצרה. באפיקים פגשתי את חבריי מ'מעפילים' בפלדפינג שהיו שם בהכשרה.
מסענו תם, חלומי התגשם!

כשנה אחרי שהגעתי לארץ ישראל נולד בני נחום. קבלתי מתנה את כל כתבי ח.נ. ביאליק עם ההקדשה הבאה:

"...לא תָמוּט, אהל שם!
עד אבנך ונבנית..."

לדודיק ואסתר בידידות
מחברת נוער 'מעוז',
כנרת, 25.9.48.

אפילוג

☼

12.7.96

לאסתר ודודיק היקרים,

...עברנו התרגשות עצומה, לא פסקנו לדבר על המפגש. אחדים סיפרו שלא עצמו עין בלילה, אחרים נגבו דמעה. רבים הצטערו שלא הזמנו עתונאי, איש טלוויזיה, שינציחו את המפגש, לאחר 50 שנה.

רבים מאיתנו שומרים קשר בינינו ואפילו קשר הדוק. יחד עם זה, נפגשנו גם עם חברים שלא ראינו עשרות שנים. נכון, שלא נפגשנו אתכם, אך תמיד עקבנו אחריך, דודיק, דיברנו עליכם ולא היה לאיש האומץ לחדש קשר. אתם ודאי לא יכולים לזכור רבים מאיתנו ופחדנו גם להביא אתכם במבוכה.

מעניין, שדווקא אותי דודיק הכרת מרחוק וצעדת לקראתי - מובן שהתרגשתי.

אני בטוחה שאת מה שהקראתי בכנס ביטא את הרגשת כל החברים.

הרבה - הרבה תודה!

בידידות

עדינה להב

☼

26.4.1996

לדודיק שלום רב,

אינני יודעת אם אתה זוכר אותי. שמי דבורה גומפריכט בשמי הקודם. אחד הילדים שעליהם דיברת בטקס הדלקת המשואות לזכר קורבנות השואה. התרגשתי מאוד לראות ולשמוע אותך וכך גם יתר החברים שבשמם אני כותבת את מכתבי זה. אני מקווה שהנך סולח לי על כך שאיני פונה אליך כאל דוד פור כי בשבילנו היית ותישאר תמיד דודיק.

הופעתך בטלוויזיה הזכירה לנו נשכחות: את החיים בקפריסין, את החוברת 'החומה', הצגת 'הזמיר' של אנדרסון, את תורנויות חפיפת הראשים וחוסר המים, הספרים שהקראת לנו, כמדומה לי, 'אנשי בראשית' וגם 'אנשי פנפילוב', בקיצור את הכל.

את האנשים שבשמם אני כותבת אני פוגשת עד היום. אנו חבורה שנפגשת פעם בחודש וחוגגים את כל החגים ביחד וכך גם חגגנו את יום העצמאות.

כל טוב לך ולאסתר
דבורה גומפריכט – אולשונג
עדינה (צסיה) ברנר – להב
שרה גוט (גל)
מנדלה פיין
וחיים שויגר

*

2.6.96
זה מה שהיה לי בראש ומרוב רגשנות פרח לאוויר.

לדודיק היקר שלום רב,

זה אני טננבאום מאיר,
אני מודה לך מקרב לב על יוזמתך לעריכת כינוס כל הילדים מחברת נוח"ם קבוצת כנרת – חברת השמונים.
אגיד לך את האמת, היה לי בראש לברך אותך ולהביע את הערכתי לפועלך למעננו ילדים נצולי השואה.
לא היה לנו אף אחד ואיבדנו את שמחת חיי הילדות והנערות. אתה ואשתך האהובה אסתר, החזרתם לנו את אור החיים ואת שמחת החיים.
זה היה מאוד מרגש להיפגש שוב אחרי כל כך הרבה שנים רבות ופרק חיים כל כך מעניין.
הקניתם לנו ערכים נפלאים וזה אור חיינו לכל אורך דרכנו. נקווה שנוכל שוב להיפגש ולשמוח ולהתרגש.

אני נסחפתי קצת לרגשנות שהייתה חבויה אצלי במשך שנים רבות והתפרצה ברגשנות יתר, לחוב – להקמת מצבה למשפחתי הגדולה והאהובה שהושמדה יחד עם העם היהודי שהיו בפולין ומנה למעלה משלושה וחצי מליון יהודים. עוד פעם תבורך על יוזמתך ואישיותך האצילית.

בכבוד רב
טננבוים מאיר ומשפחתו האהובה
שלום ולהתראות

❊

22.8.1996, רמת השרון
לדודיק יקר,
כפי שבקשת אנו שולחים לך את הדפים מהספר סְקֶרְנִיְוִויץ המתייחסים למאיר בֶּנְדֶר בזמן המלחמה בפולין.
הפגישה אתך ועם אסתר אחרי כמעט 50 שנה הייתה בשבילי רגע של התרגשות פנימית גדולה. להעלות זכרונות מן העבר המשותף שלנו, אלו תמיד רגעים של התרוממות רוח, בייחוד שאלו זכרונות בין מדריך נערץ וחניכיו לשעבר.
שלושתנו, דבורה, מאיר ואני, מודים מאוד לאסתר ולך עבור האירוח הנאה ומקווים שעוד נתראה בשמחות.

בהוקרה,
אברהם גולדפרב

❊

אני תוהה היום, אחרי עשרות שנים, איזו רוח אידיאליסטית, תמימה, מלאת אמונה, שררה בקרבנו. איזה רצון עז לבנות, לתרום, להקדיש את החיים למען האידיאלים הציוניים והאנושיים. מאין שאבתי, שאבנו, את הכוח הזה? כיצד זה קרה, שהאמונה לא כבתה אחרי שנים אפלות של דיכוי, רדיפות ורצח? כיצד חל תהליך מהיר של התאוששות, של שיבה לחיים?

מעניינת גם ההערכה המסכמת של השהייה בקפריסין. ככלות הכל, מחנה הגירוש בקפריסין היה מחנה ריכוז בריטי, עם גדרות תיל ומגדלי שמירה וחיילים חמושים. כמובן, ההבדל בינו לבין מחנה ריכוז נאצי הוא משמעותי מאוד. לא הייתה סכנת מוות והשפלה איומה, אבל זה היה מחנה מעצר, מחנה גירוש וכליאה. התנאים הפיזיים, ההיגייניים וכיו"ב, היו קשים, ובכל זאת נשבה בקרבנו רוח אופטימית, רוח של גיבוש חברתי, של אמונה ותקווה לקראת החיים החדשים.

הידיעות מארץ ישראל, המצב הפוליטי והביטחוני הרעוע ערב מלחמת השחרור וכל המשתמע מכך, לא הרתיעו ולא החלישו את הרצון לעלות ולהצטרף ללוחמים ולמתיישבים.

אכן, רוב הילדים שהיו בני שמונה עד עשר כשפרצה המלחמה, נשארו בישראל, הקימו משפחות, זכו לצאצאים רבים, חיו חיים נורמליים, השתלבו בחברה ותרמו לבניית מדינת ישראל.

כך גם אני, כשהגעתי לארץ ישראל, חשתי שחלומי התגשם, חוויתי לידה מחדש. את לקחי השואה, את החוויות שחוויתי כמחנך בקפריסין, אימצתי לא פעם בהמשך דרכי. גם החוויות שחוו אז הילדים, הקרינו על המשך חייהם ואולי חוויית העלייה לארץ ישראל ואי הגירוש בקפריסין היו כמו מעז יצא מתוק...

נספחים

ואלה שמות חברי "מעוז"

אופמן שרה
אזקזון דוד
אלפנד אברהם
בורוחוביץ חנה
בושקוביץ אברהם
בושקוביץ חביבה
בלט טלדה
ברונזברג יוסף
ברונשטיין משה
ברנר עדינה
גבל יהודית
גולדפרב אברהם
גולדפרב דבורה
גולדשטיין יעקב
גולני חיים
גולני חיים
גומפריכט דבורה
גיט שרה
גימפל פרידה
גל מַשָׁה ז"ל
גרדנזון יצחק
דוגין חנה
דימרמן הניה
דימרמן מאיר ז"ל
הון קופל

וינברג משה
וינברג רבקה
זלצר לאה
טישלר פסח
טלופטי אביגדור ז"ל
טננבוים מאיר
יבלונסקי אברהם
יונגר יעקב
לב פסיה
לוין חיים
לויפר יעקב
ליברמן טובה
לפ דוד
לפ שושנה
לרך אפרים
מינץ צביה
מינץ רינה
מלדונג שמואל
מלניק יוסף
מרקוביץ שמואל
נודל פנחס
סנדובסקי משה
פיין מנדל
פינצבסקה שושנה
פיש גד

פלישהקר רפאל
פרקש דבורה
צימרמן אלקה
קובליקובסקי אהרן
קורנט טובה
קלברמי שיפרה
קלקס זהב
קנטור שבתאי ז"ל
קצביץ דבורה
קריידמן יפה
רובינשטיין חיים
רוברט צבי
רויטלמן דב
רומנוב דבורה
רומנוב מוטל
רומנוב פסיה
רומנוב צילה
רומנוב שרה
שויגר חיים
שוכמכר ישראל
שורץ דוד
שורצברג רגינה
שטיינברגר יוסף
שיפר צבי
שמיגה אברהם

נספח מס. 1

ילדים בשואה

זה יהיה הנושא המרכזי של יום השואה השנה •

האירועים נדחו ביממה •

תכנית מולטימדיה על ניצולי השואה

כמיליון וחצי ילדים יהודיים נרצחו בשואה. על אף אכזריותה הרבה של מכונת ההשמדה הנאצית, הצליחו אלפי ילדים להינצל. חמישים שנה עברו מאז תמה המלחמה ההיא, ועדיין מהדהדת השאלה המצמררת של ילדה אחת שניצלה: "אימא, מותר כבר לבכות?"

דף אלקטרוני מתוך ערכת המולטימדיה "לחזור ולחיות"

יום הזיכרון לשואה ולגבורה יוקדש השנה לנושא "הילדים בשואה": סיפורם של מאות־אלפי הילדים שנרצחו ושל המעטים ששרדו בדרכים שלא ייאמנו. נושא זה יבוא לידי ביטוי באירועים הממלכתיים המאורגנים בידי מוסד "יד ושם" ובמוסדות החינוך.

באתרי ההנצחה, במוסדות החינוך, במחנות צה"ל ובתנועות הנוער, בישראל ובקהילות היהודים בחו"ל, יתקיימו טקסי "לכל איש יש שם" ובהם ייקראו שמותיהם של רבים מן הילדים שנספו.

יום הזיכרון לשואה ולגבורה יידחה השנה ביממה וייפתח ביום ראשון, כ"ז בניסן התשנ"ז, 4.5.97, עם שקיעת החמה, ולא במוצאי־שבת. צפירת הדומייה תושמע ברחבי הארץ ביום שני, כ"ח בניסן, 5.5.97, בשעה 10:00. על הדחייה החליטה הכנסת, כדי שיהיה אפשר לארגן את האירועים בצורה ממלכתית ומכובדת. היא אף אישרה תיקון קבוע לחוק בעניין זה, ומעתה בכל פעם שיחול יום השואה במוצאי שבת, הוא יידחה אוטומטית ביממה אחת.

נספח מס. 2

ניצוץ

בטאון מרכז ההסתדרות
הציונית האחידה
של
שארית הפליטה
בגרמניה
וההנהגה הראשית
של
„נוער חלוצי מאוחד"
(„נחם")

מינכן
כד אדר א' התש"ו
25.2.1946
10 (55)
שנה ששית
*
דו-שבועון

עוד לא אבדה תקותנו!

כותרת העתון "ניצוץ"

להלן קטעים מן המאמר:

הועידה ה־I של נוח"ם
בקבוץ הכשרה "נילי" ע"י פירט ב־17–19.II.46

[...]

החלטות כלליות

1. הנוער החלוצי המאוחד בגרמניה, שנתכנס לועידתו הראשונה בפירט בימים 17–19 לפברואר 1946, מכריז על היותו חלק אינטגרלי של ההסתדרות הציונית האחידה של שארית הפליטה בגרמניה ומזדהה עם היסודות של ההסתדרות הציונית האחידה, שנתקבלו בכינוס פריימן, בועידה הארצית של לנדסברג ובמועצה ה־1 בפרנקפורט, המסתכמות:

א) ב שאיפה והאבקות למדינה יהודית בימינו,

ב) בשאיפה לבנין הארץ על יסודות סוציאליסטיים,

ג) בעבודה, הגשמה עצמית, שיתוף וחלוציות,

ד) בהשתייכות כל חבריה להסתדרות הציונית העולמית,

ה) בחינוך וזיקה להסתדרות העובדים הכללית,

ו) בחיוב כל חבריה להכשרה גופנית ורוחנית ולהגנה,

ז) בשפה עברית ותרבות עברית,

ח) בעלייה והעפלה בכל הדרכים ובכל התנאים,

ט) בשאיפה כנה לאחדות העם ולאיחוד מלא של הכוחות הבונים בארץ ישראל.

נספח מס. 3

מכתב אל א. דובקין
מאת ההנהגה הראשית של נוער חלוצי מאוחד
(נוח"ם)

מינכן 11.3.47

סקירה על המצב בתנועת "נוער חלוצי מאוחד"

תנועת "נוער חלוצי מאוחד": תולדותיה, יסודותיה ודרכה.
התנועה החלוצית "נוער חלוצי מאוחד" הוקמה בבוריה ע"י שרידי תנועות חלוציות שונות, זמן קצר לאחר השחרור ממחנות המות.
מקורה הבלתי־אמצעי – הווית הבדידות היהודית במאבק, מחתרת והשמדה וכיסופי האחדות היהודית אשר נבעו מתוכה.
הפגישה עם שליחי החטיבה היהודית הלוחמת ועם דברי תנועת העבודה האצילה על התנועה הצעירה מרוחה של ארץ־ישראל החלוצית ושילבה את ערכיה במסכת התנועה המתהוה.
המצע שהונח ביסוד התנועה בועידת לנדסברג היה המיזוג המושלם והכולל של תפיסת האחדות הגורלית של האומה במפעל הגאולה ושל מיטב הערכים העממיים והחלוציים של הציונות הסוציאליסטית בהתגשמותה.
כך נוסח המצע ונקבעה הדרך של תנועת נוער כללית, מאוחדת, המחנכת לקראת כל צורות ההתישבות העובדת ללא הגדרה, במגמה ברורה ומודגשת של אחדות המחנה החלוצי והפועלי בכל שטחי פעולתו בגולה ובארץ: אחדות מדינית ומקצועית, אחדות המפעל הקיבוצי ואחדות החלוץ בגולה.
התנועה, שהיתה ביטוי מקורי לדרכו העצמאית של נוער השארית, הקיפה מראשיתה המוני נוער מבין שרידי המחנות. הקבוצות הראשונות שהגיעו מפולין

עם גלי הנדידה הגדולה ונשאו חותם תנועתי מוגדר, נקלטו בתקופה ההיא בתוך התנועה המאוחדת. עובדה זאת גרמה לכך, שהתנועה סמכה על השתלשלות טבעית ולא דאגה להקים לעצמה רזרבה בארצות היציאה והגבילה את עצמה רק בתחומי גרמניה בלבד.

[...]

מוסדות נוער

בשטח זה של הקמת מוסדות נוער שחק מזלה של התנועה פחות. אחוז הגילים הצעירים היה מועט בתנועה מראשיתה ולא נתנה דאגה מספקת לריכוזם במוסדות מתאימים. לכשהגיעו קבוצות ילדים מאורגנות מפולין והוחל בחיפוש מקומות שיכון מתאימים, הכבידו כבר התנאים החיצוניים ולא עלה עד היום למצוא מקום שיאפשר סידור של רוב הנוער.

קיימים כיום שלושה מוסדות נוער: ברוזנהיים, שאונשטין ובייריש־גמיין, המונים יחד כ־500 צעירים בגיל 17–10. אף כי מוסדות אלה סובלים הרבה מן המחסור הכללי במורים ובמדריכים מתאימים, נעשית בהם, ע"י מעט הכוחות הקיימים, פעולה רצינית וענפה.

[...]

פגישת מדריכי הנוער ופעילי הקנים שנקראה בלנדסברג בראשית ינואר בסיסמא "לנוער" – עמדה כולה בסימן המפנה הזה בתנועה. בפגישה זו הוארו נאמנה ההשגים הממשיים שישנם כבר לתנועה בשטח זה, על מאות הנערים המאורגנים ועשרות הקנים הקיימים. אבל באה לידי ביטוי גם ההכרה, שהתנועה צריכה לסגל לעצמה ראייה חדשה ודינמית של המציאות במחנות ולהבין, כי מעתה החזית העקרית היא – חזית כבוש הנוער.

התנועה הבינה את המצב. נעשה הכל בכדי להתחיל בפעולה גדולה. עובדה שיטה מפורטת של הבנין הארגוני ונקבעה תכנית פעולה. נעשות הכנות לקראת עונת המחנות בקיץ הקרוב.

[...]

הכשרת פעילים

בעית חבר הפעילים היתה תמיד אחת היוקדות בתנועה. אכן, היה חבר פעילים, מושרש ומסור, אשר הקים את התנועה מיסודה והביאה עד הלום. אליו הצטרפו גם בוני התנועה בפולין ויחד נתלקטה אקטיבה נאמנה ובעלת יכולת.

אבל חבר פעילים זה, עם כל הטוב אשר בו, היה מוגבל מכמה בחינות. ראשית כל

היה כוחו המספרי קטן מדי, בכדי שיוכל להקיף את כל צרכי התנועה. שנית – חוג פעילים זה הולך ומצטמצם על כרחו בתוקף עלייתם של חברים ותיקים.
נעשו כמה נסיונות לפתור את הבעיה הכאובה ע"י העלאת חבר פעילים צעיר מתוך התנועה. מאבגוסט עד ינואר 1946 קוימו שני סמינריונים למדריכים. מתוכם יצאו כמה חברים לפעולה.
בימים האחרונים נעשה מאמץ גדול וקוים הסמינריון המרכזי לפעילי התנועה. למפעל זה נתנו יד מספר שליחים, אשר באו במיוחד במטרה זו מן הארץ וגויסו אליו למשך חודש ימים טובי החברים בתנועה. הסמינריון, שהשתתפו בו בהרצאות בין השאר הח"ח רחל קצנלסון, צבי רוזנשטיין, ש. גביש, ל. גלילי, ל. גולדברג, א. רבינוביץ וא. אדרת ושמעו שישים חברים – עדין מוקדם להעריכו, אבל ישנם סימנים המעידים, כי מפעל זה ישמש נקודת עלייה גדולה לתנועה ופתח לתנופה חדשה ומוגברת.
בעקבות הסמינריון התקיים שבוע לימודים למדריכי הקנים ואימונים במקצועות המיוחדים: צופיות, משחקים וכו'.
כל הפעילים האלה יספקו לתנועה תוספת חשובה של מדריכי נוער ופעילים. אבל לא יוכלו לפתור את הבעיה – הפתרון היחידי לבעית ההדרכה והפעילים היא תוספת מהירה של שליחים.
[...]

שליחים

חלקם של שליחי הארץ היה רב בהקמת התנועה ובקיומה. ראויים לציון מיוחד שליחי החטיבה היהודית הלוחמת, אשר השפיעו הרבה על עצוב דמותה של התנועה.
[...]

נספח מס. 4

נוער חלוצי מאוחד   מינכן, 26.10.47
נוח"ם
ב ג ר מ נ י ה
ההנהגה הראשית.

עקרונות התנועה

א. התנועה מחנכת את חבריה לקראת ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בארץ-ישראל, להיותם נושאי החזון הציוני - הסוציאליסטי המתגלם בערכיה של ההסתדרות ומחנכת לחובת הגשמה אישית של כל הערכים האלה: עבודה, שתוף ושוויון, התיישבות, הגנה, תרבות עברית, אחדות פועלים, קליטת עלייה והיענות לכל צורכי הארץ וצוויי הציונות המתגשמת.

ב. התנועה מחנכת את חבריה תוך הוקרה מלאה לכל צורות ההתיישבות העובדת וחשוף כוחן המחנך, תוך חופש ההגדרה של כל בוגר התנועה בבחירת צורת החיים החלוציים.

ג. התנועה מחנכת את חבריה להקמת מדינה עברית־סוציאליסטית, לאחדות מעמד הפועלים בארץ־ישראל, לאחדות התנועה השתופית ולאחדות הנוער החלוצי בגולה.
התנועה רואה במפלגת פועלי ארץ־ישראל את הנושא הצבורי של הערכים הללו.

ד. התנועה מקיימת את עצמאותה הארגונית והחנוכית המלאה.

ה. התנועה שואפת ופועלת להקמת תנועת נוער חלוצית אחת בעולם על יסוד עקרונותיה הכלליים ורואה את עצמה גורם מפעיל ומניע להקמתה.

ו. התנועה רואה בתנועה הכללית של הנוער הלומד החלוצי בארץ־ישראל תנועה־אחות הזהה אתה בעקרונות ושאיפות.

ז. התנועה רואה את עצמה אחראית לחנוכו החלוצי של נוער שארית הפליטה.

נספח מס. 5

"She (Eleanor Roosevelt) received an imploring letter from Eva Warburg... I'm writing you on behalf of the 1700 Jewish orphans living in the camps on Cyprus... They are all of them survivors from death camps or children who were hidden somewhere five long years... Mrs. Roosevelt sent the letter on to President Truman".

(***Eleanor: The years Alone***, by Joseph P. Lash, W. W. Norton & Company Inc. New York, 1972, page 121).

הערה: אווה ורבורג הינה אימה של כלתי דבורה, אשתו של בני נחום.

מקורות

מסמכים וספרים שנעזרתי בהם בכתיבת הספר:
ארכיון "ההגנה", תל־אביב.
ארכיון "יד ושם", ירושלים.
ארכיון "העבודה" על שם פ. לבון.
חוברת קיבוץ נוער "מעוז", נוח"ם, בגירוש קפריסין, תש"ח - 1947.
ילקוט מורשת, נובמבר 1980; אפריל 1981;
חיים יחיל, פעולות המשלחת הארצישראלית לשארית הפליטה 1945–1949.

מחנות הגירוש בקפריסין, יד טבנקין, חוב' סב, 1986.
"**ניצוץ**", בטאון נוח"ם בגרמניה, מינכן.
פרקים מפרשת "הבריחה" בפולין, צבי נצר, **ספר ההגנה**.

אורן מנחם, **מנגד תראה את הארץ**, בית לוחמי הגטאות, תשמ"ה, 1985.
אפלפלד אהרון, **מסות בגוף ראשון**, הספריה הציונית, תשל"ט.
בוגנר נחום, **אי הגירוש, מחנות המעפילים בקפריסין 1946–1948**, עם עובד.
זרטל עידית, **זהבם של יהודים**, עם עובד 1996.
יבלונקה חנה, **אחים זרים**, יד בן־צבי 1994.
ינאי יעקב (מולקה), **סיפור 'הבריחה' מברית המועצות 1945–1946**, עם עובד 1988.
מגד אהרון, **מסע הילדים אל הארץ המובטחת**, פרשת ילדי סלביניי, עם עובד, 1984.
סמפרון חורחה, **המסע הגדול**, ספרית פועלים, 1965.
פיזאר שמואל, **כעוף החול**, הוצאת שוקן 1981.
פרידלנדר שאול, **עם בוא הזיכרון**, הוצאת דביר 1980.
קינן עירית, **לא נרגע הרעב**, עם עובד 1996.

Dwork, Deborah, ***Children with a Star: Jewish Youth in Nazi Europe,*** Yale University Press, 1993.

על הספר

זהו סיפורם של עשרות ילדים, ילדי שואה, שרידים ממאות אלפי ילדים יהודים שנרצחו בשנות האימה הנאצית. עם תום המלחמה המשיכו בנדודיהם עד שהתחברו בגרמניה ומשם יצאו לדרכם לארץ ישראל. נעצרו על־ידי הבריטים, נכלאו במחנות בקפריסין ומשם סוף סוף עלו לארץ.

בסיפורי הילדים משולב גם סיפורו האישי של המחבר כמדריך הקבוצה.

הזכרונות מן הימים ההם לא נעלמו. הם נדחקו, לעתים במודע.

זהו סיפור דרמטי שיש בו הרבה התרחשויות, אירועים ולקחים.

על המחבר

ד"ר **דוד פור**, חבר קיבוץ נצר-סירני, עסק שנים בהוראה ובחינוך. הקים וניהל את בית הספר האזורי המשותף לקיבוצים ולמושבים "ברנר" בגבעת-ברנר. שימש כקונסול לענייני תרבות בפילדלפיה, ארה"ב. שימש כיו"ר המזכירות הפדגוגית של משרד החינוך והתרבות ומנהל החינוך היהודי-ציוני בבריה"מ לשעבר, מטעם הסוכנות היהודית.

השכלתו האקדמית: תואר ראשון: הפקולטה למשפטים, ספרות עברית וחינוך באוניברסיטת תל-אביב; תואר שני: חינוך משווה באוניברסיטת פנסילבניה בפילדלפיה; תואר שלישי: ספרות עם ישראל באוניברסיטת בר-אילן.

פירסם ספר "בזכות השוויון בחינוך"; מאמרים רבים בענייני חינוך; "העילוי מסטאניסלאוו", ספר המבוסס על עבודת הדוקטורט שלו.

בית לוחמי הגטאות